

BOHEMISTYKA

1/2026

Rocznik XXVI – ISSN 1642-9893

Redaktor naczelny
MIECZYŚLAW BALOWSKI

Sekretarz Redakcji
GRAŻYNA BALOWSKA

ROMAN SLIWKA

Rada Naukowa

Neil BERMEL (Sheffield)	Margerita MLADENOWA (Sofia)
Cristine BRAGONE (Pavia)	Dobrava MOLDANOVÁ (Ústí nad Labem)
Marie ČECHOVÁ (Praga)	Stefan NEWERKLA (Wiedeń)
Žoržeta CZOŁAKOWA (Płowdiw)	Robert PORTER (Glasgow)
Liudmyła DANYLENKO (Kijów)	Danuta RYTEL-SCHWARZ (Lipsk)
Xavier GALMICHE (Paryż)	Jiří SVOBODA (Ostrawa)
Anna GAWARECKA (Poznań)	Elżbieta SZCZEPAŃSKA (Kraków)
Lubomír MACHALA (Ołomuniec)	Svatava URBANOVÁ (Ostrawa)
Alena MACUROVÁ (Praga)	Józef ZAREK (Katowice)

Wydawca: Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu
im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Adres: ul. Aleksandra Fredry 10, 60–701 Poznań, tel. 61 829 4517

E-mail: bohemistyka@amu.edu.pl
mieczyslaw.balowski@amu.edu.pl

ISSN 1642–9893
ISSN (online) 2956–4425

BOHEMISTYKA

1/2026

Rocznik XXVI – ISSN 1642–9893

SPIS TREŚCI

ARTYKULY I STUDIA

Petra Paťchová, <i>Parenteze jako prostředek hierarchizace publicistického textu</i>	3
Tereza Dědinová, <i>MY versus ONI v současném společenském diskurzu o klimatické krizi</i>	25
Ladislav Janovec, <i>Zvonit klíčem. O proměně jednoho (mediálního) frazému</i>	39
Zuzana Wildová, <i>Mediální obraz Zuzany Čaputové na dezinformačních webových stránkách</i>	55
Kristýna Kaysel Menegaldo, <i>Dva světy. Kolokační analýza výrazů «Rom» a «Cikán» v médiích a na sociálních sítích</i>	74
Karolína Cinkrautová, <i>Konceptualizace NEMOCI v uměleckém textu («Bílá nemoc» od Karla Čapka)</i>	97
Jiří Muryc, Irena Bogoczova, Štěpánka Kozderová Velčovská, <i>»Ruda čučel jak ščur do ryny« aneb »ostravština« v jazykové krajině města</i>	109
Emiliya Makedonska, <i>Jména činitelská (nomina agentis) ve Slovníku česko-německém Josefa Jungmanna</i>	125

ZE ZJAWISK WSPÓLCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Milan Hrdlička, <i>Všude dobře – tak co doma?!</i>	143
--	-----

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Marie Čechová, <i>Slovník českého nářečí na česko-polském pohraničí</i>	149
---	-----

KRONIKA

Mieczysław Błowski, <i>Języki słowiańskie w ujęciu diachronicznym i synchronicznym II.</i>	154
--	-----

CONTENTS

ARTICLES & RESEARCHES

Petra Paťchová, <i>Parentheses as a Means of Hierarchizing Journalistic Texts</i>	3
Tereza Dědinová, <i>US versus THEM in the Current Social Discourse on the Climate Crisis</i>	25
Ladislav Janovec, <i>Jingling keys. On the Transformation of a (Media) Phrase</i>	39
Zuzana Wildová, <i>The Media Image of Zuzana Čaputová on Disinformation Websites</i>	55
Kristýna Kaysel Menegaldo, <i>Two Worlds. Collocational Analysis of the Terms «Roma» and «Gypsy» in the Media and Social Networks</i>	74
Karolína Cinkrautová, <i>Conceptualization of ILLNESS in the Artistic Text («The White Disease» by Karel Čapek)</i> . . .	97
Jiří Muryc, Irena Bogoczova, Štěpánka Kozderová Velčovská, <i>»Ruda čučel jak ščur do ryny«, or Ostrava Dialect in the Linguistic Landscape of the City</i> . . .	109
Emiliya Makedonska, <i>Agentive nouns (nomina agentis) in Josef Jungmann's »Slovník česko-německý«</i>	125

FROM THE PHENOMENON OF MODERN CZECH LANGUAGE

Milan Hrdlička, <i>Everywhere it's Good, so why to Stay at Home?</i>	143
--	-----

BOOK REVIEWS & DISCUSSIONS

Marie Čechová, <i>Dictionary of Czech Dialects on the Czech-Polish Border</i>	149
---	-----

CHRONICLE

Mieczysław Błowski, <i>Slavic Languages in Diachronic and Synchronic Perspectives II.</i>	154
---	-----

Parenteze jako prostředek hierarchizace publicistického textu

Parentheses as a Means of Hierarchizing Journalistic Texts

PETRA PAŤCHOVÁ

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8134-4216>
E-mail: petra.patchova@pedf.cuni.cz

Abstract: The text deals with parentheses as a means of text hierarchization, i.e., the gradation of meaning in statements and texts, which allows the author to present selected information as less important, supplementing the basic message, or, conversely, to emphasize it and draw attention to it. We base our analysis on contemporary journalistic texts for the purposes of a thesis (Paťchová, 2013), which was continuously updated between 2015 and 2020.

During the research of available literature and the subsequent classification of individual excerpts, it became apparent that there is no uniform concept of the interpretation of parentheses/insertions; the available concepts are rather general, and the criteria on the basis of which individual authors define parentheses/insertions do not agree or even contradict each other.

The concept of parentheses is significantly influenced by the work of J. Hrbáček (1994), who contrasts parentheses with so-called relieving. Both phenomena are characteristic of the journalistic style, in which authors commonly and extensively use graphic symbols—dashes, parentheses, and colons—within the vertical structure of the text.

Abstrakt: Text pojednává o parentezi jako prostředku tzv. hierarchizace textu, tedy významového odstupňování výpovědi a textu, které umožňuje autorovi vybrané informace prezentovat jako méně důležité, doplňující základní sdělení či je naopak zdůraznit a upozornit na ně. Vycházíme z analýzy současných publicistických textů pro potřeby diplomové práce (Paťchová, 2013), jednak průběžně aktualizované v letech 2015–2020.

Při rešerši dostupné literatury a následné klasifikaci jednotlivých excerpt se ukázalo, že neexistuje jednotné pojetí výkladu parenteze/vsuvky; dostupná pojetí jsou spíše obecná a kritéria, na základě kterých jednotliví autoři parentezi/vsuvku vymezují, se neshodují, nebo si dokonce odporují.

Do pojetí parenteze výrazně zasahují práce J. Hrbáčka (1994), který parentezi konfrontuje s tzv. reliéfizací. Oba jevy jsou charakteristické právě pro publicistický styl, v němž autoři v rámci vertikálního členění textu běžně a v hojně míře využívají grafické znaky – pomlčky, závorky a dvojtečky.

Keywords: parenthesis (parenthetical insertion), textual hierarchization, semantic text structure, journalistic style, vertical text structuring, graphic devices, textual relieving

Klíčová slova: parenteze (vsuvka), hierarchizace textu, významová struktura textu, publicistický styl, vertikální členění textu, grafické prostředky, reliéfizace

Konstituování pojmu parenteze v české lingvistice

Na parentezi je v české lingvistice pohlíženo z pohledu syntaktického, stylistického a textového. Z hlediska syntaktického najdeme první zmínky u F. Kopečného (1962), který pracuje s širokým pojetím parenteze, přičemž tak označuje všechny výpovědi připojené bez syntaktického začlenění bez zřetele na umístění. Naopak V. Šmilauer (1969) považuje umístění za hlavní charakteristický rys parenteze a samostatně o tomto jazykovém jevu pojednává v oddíle „vsouvání“, přičemž vsouvání označuje jako nulový syntaktický vztah. Parentezi objasňuje jako vedlejší myšlenku, která je vložena do hlavního sdělení tak, že přerušuje organické pásmo řeči. Autor ji klade v případech, kdy dodatečně připojuje nějaký detail, něco vysvětluje, omlouvá se za použitý výraz, dále tehdy, vyjadřuje-li citový vztah k obsahu či se rozmýšlí nad správností údaje nebo výrazu. V neposlední řadě má parenteze funkci kontaktní, umožňuje autorovi textu dovolávat se adresáto-

vých zkušeností nebo ho vyzvat k zamyšlení apod. (Šmilauer, 1969). V. Šmilauer rozděluje parenteze do dvou skupin. Za prvé jsou to parenteze příležitostné, které jsou aktuální, dané situací, a za druhé uvádí parenteze ustálené a kleslé, ve většině případů lexikalizované, vyjadřující například jistotní modalitu. Jedná se o případy časté právě v publicistickém stylu, jako například *jak známo*, *jak je vidět* apod., do této skupiny řadí i výrazy typu *bohudík*, *bohužel* ad.

Nejpodrobnější analýzu a popis parenteze provedla ve své monografii *Parenteze v současné češtině* Blažena Rulíková (1973). Autorka definuje parentezi jako výpověď vloženou bez syntaktického začlenění a specifikuje charakteristické rysy parentetických výpovědí. Za jeden ze základních rysů parentetických struktur uvádí skutečnost, že vsunutím vedlejšího sdělení do struktury základního sdělení dochází k přerušení syntaktické návaznosti započaté výpovědi. Tento rys parentetických výpovědí označuje jako „přetínající charakter vložení“ (Rulíková, 1973, s. 25). Hlavními aspekty pro vymezení parenteze jsou podle Rulíkové způsob připojení, obsahová souvislost, obsahová náplň a umístění vzhledem k základní výpovědi. Zde uvádí umístění v interpozici jako jediné možné.

Pro tuto práci je významné, že na závěr B. Rulíková připouští formální podobnost volně připojeného sdělení (tedy sdělení v postpozici) a sdělení vloženého. Jako možné řešení navrhuje vytvoření a zavedení nového termínu (jiného než vsuvka) pro volně připojená sdělení, nebo doporučuje alespoň odlišení obou různých jevů odpovídajícími přívlastky (vsuvky konstrukční, syntaktické a vsuvky tematické, promluvové; viz podrobněji Rulíková, 1973, s. 35). Jak je patrné, odlišení se týká především českého termínu vsuvka, který je v české lingvistice používán zejména v souvislosti s vloženými výrazy přerušujícími syntaktickou návaznost základní výpovědi. Parenteze se v historii chápala širěji, což umožňovalo zahrnout do termínu mimo jiné i výpovědi volně připojené.

Na problematiku parenteze a dalších volně připojených a vložených výrazů v textu poukazuje i *Mluvnice češtiny 3* (1987), a to z hlediska souvětí a dále v rámci textové syntaxe. V obecném pojednání

o souvětí (*Mluvnice češtiny 3*, 1987) se problematice parenteze věnuje J. Hrbáček. O parentezi se zmiňuje v souvislosti se souvětným spojením výpovědí, přičemž zdůrazňuje, že ani formální prvky, odpovídající charakteristice souvětí, nezaručují, že se o souvětí skutečně jedná. Konkrétně to dokládá na příkladu volně připojených (parentetických) výrazů s formou věty uvozené hypotaktickými spojovacími výrazy. Takováto spojení, zahrnující juxtaponované věty připojené k báze výpovědi volně, jen na základě asociačních vztahů, a věty parentetické, postrádají podle J. Hrbáčka jakýkoliv ze sémantických mezipropozicních vztahů, které jsou k realizaci souvětí nezbytné. O větách parentetických dále píše, že to jsou takové, které „představují sdělení z jiné promluvové roviny, přetínající sdělení věty rámcové (mohou být nejen v interpozici, ale též v antepozici nebo postpozici): Polsko, nelekejte se prosím, mělo 93 politických stran“ (*Mluvnice češtiny 3*, 1987, s. 445).

V mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* (2000) popisuje J. Hrbáček parentezi z hlediska formálního. Zdůrazňuje, že sdělení z vedlejší promluvové linie v interpozici a antepozici se funkčně nijak výrazně neliší, ale přesto se od sebe odlišují. Vymezuje parentezi právě na základě umístění ve větě a poukazuje na to, že „přetíná syntaktickou strukturu výpovědi“ (Čechová a kol., 2000, s. 278). Vyzdvihuje její aktualizací funkci v textu.

K problematice parenteze se v *Mluvnici češtiny 3* vrátila i B. Rulíková. Nepodává zde však samostatný výklad o parentezi, ale řadí ji do skupiny syntakticky nezačleněných výpovědí. Termín parenteze dále neužívá a daný jazykový jev popisuje formulacemi jako například *volně připojené a vložené výrazy v textu*, *nesouvětně připojené složky v textové jednotce*, *nesouvětně připojené výrazy*, *sdělení z vedlejší promluvové linie* apod. Ve svém příspěvku vyzdvihuje především společné znaky všech typů nesouvětně připojených vět a výrazů, které převažují nad specifičností vyplývající z pozice a způsobu připojení. Dále poukazuje na skutečnost, že „volně připojené a vložené výrazy v textu jsou významné z hlediska obsahové struktury a hierarchizace

textu, tedy že umožňují zapojení vedlejší obsahové linie do hlavního sdělení“ (*Mluvnice češtiny* 3, 1987, s. 678).

Skutečnost, že B. Rulíková nezavádí v *Mluvnici češtiny* 3 sjednocující termín pro volně připojené výpovědi a neakcentuje nevhodnost užívání termínu parenteze pro sdělení z vedlejší promluvové linie jak vložené, tak volně připojené za hlavní sdělení, přináší do odborné literatury pojednávající o tomto jazykovém jevu jisté nejasnosti, a to patrně i proto, že termín parenteze (a vsuvka) je – vzhledem k jeho užívání v pracích z následujících let – zažitý.

Příruční mluvnice češtiny (2003) se o vsuvce zmiňuje okrajově v poznámce o spojování vět v souvětí:

Vsuvky přerušují základní linii promluvy sdělením z jiné myšlenkové roviny: Žurnalista má, jak známo, vždycky naspěch.; Petr se – a vím to zcela bezpečně – minulý týden rozvedl (s. 556).

Z hlediska stylistického nacházíme zmínky o parentezi ve všech hlavních přehledových monografiích publikovaných koncem 20. a začátku 21. století. J. Chloupek se v práci *Stylistika češtiny* (1991) zabývá parentezí v rámci textové syntaxe a zohledňuje především možnosti obohacování textu. Poukazuje také na souvislost s publicistickým stylem a předkládá pojem *parenteze specificky publicistické*. J. V. Bečka (1992) na prvním místě charakterizuje vsuvku (parentezi) jako sdělení přerušující souvislý proud řeči, které není s větou syntakticky spjato. Tímto sdělením může být nějaké doplnění, dodatek, vysvětlivka, připomínka či poznámka k obsahu věty. Jako doplnění či dodatek může autor zamýšlet i syntakticky začleněnou složku výpovědi, tedy větný člen. Takové větné členy nabývají podle J. V. Bečky povahy parenteze svou platností, nikoliv však po stránce formální; i proto je autor označuje jako tzv. sekundární parenteze. E. Minářová v *Současné stylistice češtiny* (Čechová a kol., 1997) poukazuje na parentezi v souvislosti s publicistickým stylem a jako parenteze specificky publicistické označuje sdělení vyjadřující postoj autora nebo někoho jiného k obsahu sdělení či jeho formě. Podle Minářové umožňuje autorovi druhá vložená komunikační linie opírat se o názor autority a vkládat cizí názory (Čechová a kol., 1997). I přes jistý sklon ke

frazeologizaci určitých formulací převažuje u tohoto jazykového jevu charakter prostředku stylové aktivizace v textu, jak uvádí Minářová.

Diplomová práce L. Janíkové *Parenteze z hlediska stylového* (2009) přináší na základě rešerše literatury pět zásadních kritérií pro posuzování parenteze. Daný jev se podle jejího soudu musí nacházet v interpozici, nezačleněný do syntaktické struktury základní výpovědi, dále musí vykazovat obsahovou souvislost se slovem či částí bázevých výpovědi, nikdy však nenavazuje na celou bázevou výpověď a je graficky či zvukově oddělen.

Z hlediska textového se vedle zmíněných autorů parentezí zabývá rovněž Bohumila Junková, jež pojednává o parentezi v publikaci *Jazyková dynamika současné publicistiky* (2010). Práce se zaměřuje na publicistické texty z lexikálního hlediska, přičemž v kapitole *Konkurenty jazykové a grafické* je věnována značná pozornost právě parentezi. Při popisu vertikálního členění upozorňuje na využívání různých typů a druhů písma, jeho velikosti a barvy a v souvislosti s členěním textu při vkládání dodatkových komentářů a vsuvek akcentuje i užívání interpunkčních znaků. Pro naši práci je pozoruhodný hlavně fakt, že B. Junková pracuje s termínem parenteze a jako hlavní rozlišovací aspekt užívá právě interpunkční znaky a jejich funkci ve větě. Zároveň pomíjí formální charakter parenteze (způsob připojení, konstrukční typ ad.) a aspekt umístění sdělení z vedlejší promluvové linie nezmiňuje vůbec. Za parentezi tak označuje jak sdělení vsunutá do hlavního sdělení:

Co by byli Američani bez Phelpse (plavec s osmi zlatými, rychlejší než vydra), provokují Číňané,

tak sdělení volně připojená:

Fakt je lepší počkat, jak se dohodne Vladimír Vladimirovič s Barackem Barackchovičem (tatínek prezidenta USA se také jmenoval Barack Husain Obama).

Neukotvenost pojmu vsuvka/parenteze

Jak z výše uvedeného stručného přehledu literatury zabývající se problematikou parenteze (vsuvky) vyplývá, názory na její formální

vymezení se liší, případně je autoři vůbec nezohledňují. V podstatě docházíme pouze k závěru, že parenthese – jako sdělení vedlejší – není do základní výpovědi syntakticky začleněná, což ovšem neplatí absolutně vzhledem k příkladům, které výše uvedení autoři ve svých výkladech používají. Jednotliví autoři nezávisle na sobě označují jako parenthese i případy, které ostatní autoři vylučují apod.

Nedostatečnost tohoto výkladu potvrzuje i náš výzkum, který po aplikaci základních kritérií odhalil velké množství útvarů, které jsou svou formou a zejména funkcí parenthesi velmi blízké, avšak nesplňují všechna kritéria vymezená pro její charakteristiku. Jedná se například o obsahově vedlejší sdělení umístěné v postpozici, obsahové věty uvozené zájmenným příslovcem *jak* a spojkami *aby* a *-li* či jejich asyndetickou formu a věty uvozené vztaznými výrazy *což*, *čímž* a *příčemž*.

K určení těchto sporných případů vedly až práce J. Hrbáčka v *Mluvnici češtiny 3, Nárys textové syntaxe* a článek *Reliéfizace výpovědi a textu* (1994), které podávají komplexní popis českého souvětí. J. Hrbáček upozorňuje v souvislosti s problematikou parenthese i na nepřesnosti uváděné ve studiích ostatních autorů a představuje pojem reliéfizace výpovědi a textu. Definuje jej jako „komunikačně významové odstupňování výpovědi nebo textu grafickými a zvukovými prostředky, aniž se přitom poruší syntaktická struktura výpovědi nebo textu“ (Hrbáček, 1994b, s. 67).

Shrnutí poznatků a východiska pro analýzu

Na základě poznatků vyplývajících z rešerše odborné literatury považujeme za vhodné zachovat stávající pojem parenthese a jeho rovnocenný český protějšek vsuvka. Domníváme se však, že laická i odborná veřejnost přistupuje k parenthesi při produkci i percepci textu z funkčního hlediska a vnímá ji jako komunikačně-pragmatický prvek. Tím rozumíme zejména fakt, že namísto syntaktického (formálního) hlediska, které určuje parenthesi na základě jejího umístění, je akcentován její doplňující, dodatkový charakter.

Tento závěr potvrzují i výsledky analýzy současných publicistických textů, která prokázala nezanedbatelný výskyt volně připojených prvků v postpozici, tedy za základní výpovědí, ačkoliv ostatní charakteristiky tohoto sdělení se jednoznačně shodují s tzv. pravou parenthesí.

Z výše uvedeného vyplývají tyto charakteristické znaky parenthese:

1. Z hlediska formálního/syntaktického:

- a) možná forma nevětná, větná, souvětná, v případě větné podoby je možné uvození podřadicími spojovacími výrazy (nejedná se ovšem o větu vedlejší, J. Štěpán o nich hovoří jako o polovedlejší větách; Štěpán, 2011),
- b) připojení k základní výpovědi bez možnosti určení formálně syntaktického vztahu uvnitř (souvětné) výpovědi, případně jde o specifický nulový vztah, tzv. vsouvání.

2. Z hlediska funkčního/komunikačně pragmatického:

- a) obsahová souvislost vždy jen s částí základní syntaktické konstrukce,
- b) tzv. „volné“ připojení nebo vložení, určené volnější obsahovou souvislostí s informacemi z základní výpovědi a signalizované při čtení zvukovými prostředky, jako je rovná melodie, hlubší tón a rychlejší tempo, v psaném textu pak vyznačené graficky především závorkami a pomlčkami,
- c) vyjadřuje doplňující, dodatkové sdělení týkající se obsahu nebo formy základní konstrukce, které nenáleží do hlavní promluvové linie,
- d) prostředek pro významové odstupňování textu/výpovědi.

Dále se (nejen) v publicistickém stylu oddělené interpunkčními znaky (pomlčky, závorky, dvojtečka) setkáváme s níže uvedenými výrazy, které jsou u některých autorů určované jako parenthese. K nim zaujíráme takováto stanoviska:

- Věty uvozené zájmenným příslovcem *jak* jsou vsuvkami jen v případě, vztahují-li se pouze k části základní syntaktické konstrukce, nikoliv k celé základní výpovědi, a jejich pozice je tedy pevně

daná. V ostatních případech jde o tzv. obsahové věty s převráceným syntaktickým vztahem.

- Podobně se vyskytují tzv. *komentující závislé věty* uvozené výrazy *jestli, -li, pokud a aby* připomínající svou formou parentezi. Ty ovšem komentují větu řídící jako celek a v mluvnicích jsou určovány jednotně jako věty závislé. O parentezi se tedy nejedná.
- Věty uvozené vztahným zájmenem *což, čímž, přičemž* jsou souvětí, jedná se o vedlejší větu navazovací.
- Pokud je syntaktická konstrukce členěna prostřednictvím pomlček, závorek či dvojtečky, ale je zde patrný jakýkoliv formální syntaktický vztah a zároveň se nejedná o asyndetické připojení, mluvíme o tzv. *reliéfzaci textu* dle teorie J. Hrbáčka (1994a, b).
- Taktéž identifikujeme i apozici oddělenou výše uvedenými interpunkčními znaky namísto tradičních čárek jako *apozici reliéfzovanou*.

Analýza nasbíraného materiálu

Analýza prokázala, že interpunkční znaky jako pomlčky, závorky, dvojtečka případně čárka se užívají pro oddělení sdělení jak připojených volně, bez syntaktického vztahu, tak syntakticky začleněných. Níže uvádíme stručný přehled a kategorizaci nalezených jazykových jevů. Zvolenou metodou sběru jsme dosáhli celkového počtu 2176 větných a souvětí konstrukcí obsahujících hledaný jazykový jev, a to v poměru 66 % (1441) – výrazy syntakticky začleněné, reliéfzované ku 34 % (735) – výrazy připojené bez syntaktického vztahu.

Výrazy připojené bez syntaktického vztahu

Parenteze

Z konečného počtu 605 volně připojených a vložených výrazů vyšlo najevo, že převážná většina těchto výrazů přináší doplňující, dodatkové sdělení, tzv. doplňující sdělení věcně obsahové (četnost

výskytu 427). Další typ, autorské komentující poznámky, se vyskytoval výrazně méně (171).

V analyzovaných publicistických textech se vyskytují tři typy doplňujícího sdělení věcně obsahového. Prvním typem jsou dodatky popsané B. Rulíkovou (1974, 1987), které bychom mohli označit jako tradiční (252), jako druhý typ se jeví případy specifické, podmíněné typem textu, ve kterém se nachází (175), třetím jsou dodatky apozičního typu (49).

Mezi tradiční dodatky řadíme *doplnění*, další rozvití části obsahu báze výpovědi (110), zpřesnění (49), vysvětlení (34) a asociační typ s velmi volnou souvislostí (6). Volba interpunkčního znaku u tohoto typu dodatkového sdělení odpovídá obecným charakteristikám. Většina případů je umístěna do závorek (78), které jsou typické pro sdělení vedlejší, méně důležité; většina zbývajících excerpt je od báze výpovědi oddělena pomlčkami (29), minimum jinak (dvojtečka 1, středník 1, čárka 1). Co se týče formy, jsou tyto dodatky většinou povahy větné (96), ve čtyřech případech je nevětný výraz rozvitý vedlejší větou, zbytek jsou výrazy nevětné (10). Dodatky jsou do báze výpovědi začleněny většinou prostřednictvím koreference. Z hlediska umístění *doplňující sdělení věcně obsahové* nezapadá do teorie o přetínajícím charakteru parenteze/vsuvky a poměrně častým výskytem za báze výpovědi (33), potvrzuje odklon od formálního hlediska k hledisku komunikačně-pragmatickému; např.:

Kafka odjel asi měsíc po Puině zmizení do baltských lázní Müritz – obvykle se uvádí, že za sestrou Elli a její rodinou, která tam tehdy pobývala. Výzkum srovnával i vědomosti čtrnáctiletých – Češi si podle autorů vedli nadprůměrně, skončili 18. z 36 zemí, ale ve srovnání s deset let starým hodnocením se zhoršili.

Z nasbíraného materiálu je patrné, že volbou parentetické formy doplňujícího sdělení věcně obsahového se autor snaží vyhnout stylistické neobratnosti, jako je například opakování věty vedlejší přívlastkové:

Pro pěstování na polích schválila Unie pouze dvě odrůdy – kukuřici, která se používá převážně pro krmné účely (pěstuje se ve Španělsku, Česku, Portugalsku, Rumunsku a několika dalších státech, celková výměra však není velká), a brambor pro výrobu technického škrobu,

či využívá její aktualizací funkce:

Zviklaný osud múzy, šansonierky a příležitostné herečky (hrála například v brilantní Marii Antoinettě Sofie Coppolové či v Godardově Made in USA), s níž si kromě drogové závislosti krutě pohrála i rakovina, je naprosto opačný, než zažila postava maloměstské Maggie. Zátarasas vedou návštěvníka rozbahněnou cestou kolem rybníčku na prostranství (pozemek získal za stokrát od sympatizující sousedky, na převod bunkru čeká) s pečlivě zastřiženým trávníkem a složitým systémem pěchotních zátarasů z ostatních drátů a traverz.

Z kontextu je zjevné, že autor volí doplňující sdělení čistě dle svých preferencí a vědomě vyjadřuje svůj postoj či hodnocení daného obsahu. Může tak např. věcně naznačit konfrontaci, poukázat na nesrovnalost či upozornit na nejasnost. I v těchto případech je užito větné formy a sdělení jsou umístěna do závorek. Věty jsou připojeny na základě koreferenční návaznosti lexikálně či stejným nevyjádřeným předpokladem:

V jeho týmu nebyli ekonomové (Klaus jich měl na rozdávání), právníci, bankéři ani diplomaté. Na fotografii kamene nalezeného na skládce zeminy v pražských Vysočanech (kámen pochází z Brumlovky) vidíme zkamenělou součástku počítače typu šot.

Zpřesnění jako dodatek k báze výpovědi se v analyzovaném materiálu nacházelo poměrně často (49). Většina byla umístěna do závorek (41), zbývající byly odděleny pomlčkami (7) a čárkou (1). Do této skupiny řadíme dodateková sdělení udávající procentuální hodnotu:

Do roku 2007 se obavy poněkud snížily (55 procent možnost útoku připustilo), mezidobí však státní bezpečnostní složky využily k rozšíření svých kompetencí,

– konkrétní částku:

[...] takže většina studentů si musela kurzy platit (v Praze 30 tisíc korun za čtyři týdny) ze svého.),

– časový údaj:

Blesková návštěva na otočku – jen o něco více než čtyři hodiny – taková byla veřejná cesta nejvlivnější evropské političky Angely Merkelové do Prahy,

– počet lidí:

Imigranti nebo příslušníci etnických menšin (ve Finsku se jedná především o 290 000 Švédů a zhruba 10 000 Romů) mohou navštěvovat „přípravku“, kde se během jednoho roku naučí finsky,

– a jiné:

Letos je to například nezávané „divadlo noir“ John Sinclair v režii Petry Tejnorové či scénická kompozice Vetřelec, využívající prvky pohybového i konceptuálního divadla, v níž režisér Jiří Adámek zkoumá možnosti práce s hercem (tentokrát s herečkou jedinou, Kristinou Maděricovou).

Jak je i z vybraných příkladů zjevné, v této skupině převládají vložené výrazy nevětné povahy (41) nad větnou formou (8), přičemž všechny větné parenteze byly umístěny v závorkách.

Další početnější skupinou jsou dodateková sdělení přinášející vysvětlení nějaké informace z báze výpovědi (34). Opět převažuje umístění do závorek (30) proti oddělení pomlčkami (4). V této skupině je poměr mezi větnou a nevětnou formou vyváženější, ale i přesto převládá nevětná forma (20 ku 14). Převažuje obsahová souvislost s předcházejícím výrazem (anaforická návaznost):

V loňském roce odebrala inspekce 393 vzorků masa z provozoven v celé zemi, 40 z nich bylo nevhodných ke spotřebě (prošlé datum spotřeby, nazelenalá barva, oslizlost), dva obsahovaly bakterie salmonely,

nad návazností kataforickou:

Její oficiální videa mají na YouTube milióny zhlédnutí a až do června letošního roku byl její videoklip Bad Romance (více než 300 miliónů kliků) nejčastěji zhlédnutým videem všech dob (než ho sesadila teenagerská hvězdička Justin Bieber), její twitter čte více než 1,5 miliónu lidí, kteří dostávají zprávy o tom, jaké zpěvačka doporučuje laky na vlasy, případně jak dopadla operace jejího otce.

Asociační typ byl v excerpovaném materiálu zastoupen málo (6). Takto vložené či připojené výrazy přinášejí obdobně jako dodateková sdělení nějakou informaci navíc, v tomto případě však s báze výpovědi souvisí velmi volně:

Počasí je sice většinu roku deštivé (univerzita má dokonce vlastního psychologa pro studenty z jižní Evropy, aby jim pomohl vyrovnat se s ošklivým podnebím), ale od jízdy na bicyklu málokoho odradí.

Druhým vymezeným typem jsou parenteze tzv. *specifické* (četnost výskytu 175). Tyto parenteze jsou vázány na typ textu, ve kterém se nacházejí, a zároveň každý tematicky zaměřený článek tyto parenteze obsahuje v hojně míře. Jedná se až na malé výjimky o výrazy nevětné, evokující autorovu snahu po co nejúspornějším vyjádření nezbytných informací. Všechny nalezené dílčí typy jsou uváděny v závorkách, pouze v jednom případě je parenteze oddělená od báze výpovědi pomlčkou. Jak jsme uvedli výše, pokud bychom excerpovali všechny parenteze tohoto typu, jejich počet by byl o mnoho vyšší. Pro potřeby výzkumu však vybíráme pouze průkazné množství, protože se dané typy ve většině případů opakují. L. Janíková (2009) tyto výrazy za pravou parentezi nepovažuje a řadí je na pomezí apozice a parenteze. Označuje je jako *i d e n t i f i k a c i*. Odůvodňuje to zejména tím, že tyto výrazy nijak výrazně nepřerušují báze výpovědi a vzhledem ke své povaze mohou stát i na konci výpovědi. My se ovšem umístění v interpozici jako vymezujícího rysu parenteze vzdáváme a znovu připomínáme fakta o nevětných/slovních parentezích, uvedená J. Hrbáčkem v mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* (2000, s. 279), a tyto výrazy mezi parentezi řadíme. Četnosti výskytu je kvůli výše uvedenému spíše orientační, ale vzhledem k jednotnému přístupu při excerpaci přece jen dosvědčující. Nejčastěji (50) se vyskytují parenteze uvádějící politickou příslušnost zmiňovaných politiků, což odpovídá i frekvenci článků týkajících se politické scény v excerpovaném materiálu. Umístění závisí na poloze jména daného politika, vždy se jedná o kontaktní návaznost. Nejvíce se setkáváme se zkratkou dále nerozvitou:

Podle průzkumů veřejného mínění má Jaroslav Palas (ČSSD) velkou šanci vystřídat ve vedení Moravskoslezského kraje Evžena Tošenovského (ODS).

V případě politické strany Strana zelených se vyskytuje i plné znění: *Ministerstvo školství včera dokončilo program, kvůli kterému musela odstoupit ministryně Dana Kuchtová (Strana zelených)*. V případě výčtu politiků téže strany, je identifikace uvedena za posledním zmíněným a obsahuje shrnující výraz:

Nejlépe z dotazování vyšli hejtman Jihočeského kraje Jan Zahradník, moravskoslezský hejtman Evžen Tošenovský a Ivan Kosatík z Olomouckého kraje (všichni tři ODS).

Uvádění pracovního zařazení už není tak časté (4):

S pokračováním ředitelek „rebelských“ divadel se evidentně nepočítá, Daniele Šálkové (Divadlo v Dlouhé) a Doubravce Svobodové (Divadlo Na zábradlí) přišel dopis, v němž... Já bych jich pár znal: Zuzana Šmídová (OECD), Michaela Erbenová (MMF), Jana Matesová (Světová banka, ministerstvo školství), Kateřina Šmídková (ČNB), Hanka Poláčková-Brixí či Olga Jonášová (Světová banka).

Ve člancích o sportu je běžné, že se v závorkách uvádí příslušnost ke klubu daného sportovce. Autoři kulturní rubriky často využívají parenteze k uvedení bibliografického údaje, a to v různých formách. Většinou se však jedná o rok vydání, případně vydání české verze doplněné o nakladatelství, autora, pokud není zmíněn v hlavní linii, či originální název:

První román Návrat do Crow Lake (Crow Lake, 2002, česky Knižní klub 2008) psala pět let a další tři roky jej neúspěšně nabízela různým nakladatelstvím.

Rok vzniku se uvádí formou parenteze i u zmiňovaného filmu či výtvarného a jiného díla:

Ještě v Polsku natočený Nůž ve vodě (1962) mu otevřel cestu k mezinárodnímu publiku, Hnusem (1965) jej spolehlivě šokoval a poté vytvořil nestárnoucí satanistický horor Rosemary má děťátko (1968) či skvělý film noir Čínská čtvrt' (1974).

Vedle toho umožňuje parenteze autorovi připojit přesnou adresu zmiňované instituce:

České muzeum výtvarných umění (ČMVU) najdete ve třech domech v Husově ulici (č.p. 19–21) už pětatřicet let.

či datum konání uvedené akce:

První z nich volí například 18. mezinárodní festival BITEF v Bělehradu (15. – 30. 9.), který si k oslavám své plnoletosti nadělil hned dva projekty...

Časté je také uvedení jména herce nebo herečky za filmovou, seriálovou či divadelní rolí:

Čtyřicátník Jacob (Mads Mikkelsen) vypadá na první pohled jako ideální prototyp do promofilmu nějaké charitativní organizace, zastřešující vzdělávací programy ve třetím světě.

Běžně se užívá parenteze k uvedení životopisných dat či aktuálního věku zmiňované osoby:

Thomas Bernhard (1930–1989) je jednou z nejvýraznějších a nejprovokativnějších postav rakouské literatury. Rodina, otec Stelian Covaciu (43), matka Georgina (37) a čtyři děti, měla v Rumunsku sice dům, ale neměli tam práci ani co jíst.

Ve člancích s tematikou týkající se např. automobilismu se setkáváme s uvedením výkonu:

Změny jsou i v motorizacích – volit bude možné mezi 1,2litrovým benzínovým motorem s časováním sacích i výfukových ventilů (69 kW a průměrná spotřeba 5,0 l/100 km) a 1,3litrovým dieselovým motorem DdiS (55 kW, 4,2 l/100 km).

Třetí typ, který patří do skupiny doplňující sdělení věcně obsahové, jsou dodatky tzv. *apozicičního typu* (četnost výskytu 49). Ačkoliv jsou tyto parenteze svou funkcí v zásadě totožné s vybranými typy v rámci adordinační skupiny, řadíme je k parentezi pro jejich syntaktickou nezačleněnost. Více než v předcházejících typech je zde zřejmá snaha po stručnosti vyjádření, některé výrazy nabývají až heslovitého charakteru. V drtivé většině se takto umísťují do závorek výrazy nevětné formy. V excerpovaném materiálu se vyskytují výrazy vyjadřující úplný výčet entit souhrnně označených předcházejícím výrazem (4):

Zaslouží si proto prostor, který jí věnujeme (s. 12, 16–19, 36–41), i nasazení silného kvarteta našich autorů (Tabery, Spurný, Kundra, Švehla).

Častější jsou ale vložené nebo připojené výrazy vyjadřující výčet neúplný nebo alespoň svou nezačleněností neúplnost evokující. Ač bez lexikální signalizace, výrazně tyto výčty připomínají exemplifikaci s uvozením např.:

Herec a jeho cíl není jediná příručka herectví za posledních dvacet let, pár se jich objevilo: svůj předmět pozorují z různých úhlů, zaměřeny jsou tu teoretičtější, tu praktičtější (Vostrý, Martinec, Vinař). U Michalkova nepřekvapí, že nahromadění epizodních symbolů (ptáček uvězněný v tělocvičně, zářící ikona Panny Marie, pes

probíhající troskami města) vede k přespříliš nastavovanému závěru a že jeho záliba v bodrém rozprávění postav způsobuje přílišnou rozmáchlost filmové narace.

Dále nezačleněné prvky do základní linie vyjadřují identifikaci zmiňované osoby prostřednictvím (uměleckého) díla:

Jednoduchá, čistá variace romanopisce Chabona (Úžasná dobrodružství Kavaliera a Claye – Pulitzerova cena; česky Odeon 2004) na téma poslední případ Sherlocka Holmese se vyznačuje uměřenou hravostí, něžným vtípem a stínem sentimentu.

Objevila se i klasifikace bez syntaktického začlenění:

Byl jsem při té příležitosti osloven v televizním pořadu spolu s Markem Raditchem (šéfkuchař a šéf našeho soutěžního týmu), kdy se i u nás stanou ze skvělých kuchařů celebrity.

Jak bylo výše naznačeno, celkový počet autorských komentujících poznámek je ovlivněn výklady v *Mluvnici češtiny 3* (1987), které se týkají obsahových vět uvozených zájmenným příslovcem *jak*, tedy konstrukcí s převráceným syntaktickým vztahem mezi větou nadřazenou a podřazenou, komentujících závislých vět a vět uvozených vztažným zájmenem *což* a jeho variantami. Autoři *Mluvnice češtiny 3* tyto případy považují za syntakticky začleněné, i když neodmítají jistý vsuvkový charakter těchto vět. Běžně jsou však i v pozdějších pracích tyto věty řazeny k parentezi. Po vyřazení těchto případů můžeme konstatovat, že autorské komentující poznámky se v excerpovaných materiálech nacházely celkem ve 171 případech, z toho – při zachování typologie B. Rulíkové (1987) – poznámky spojové: 27, stylizační/formulační: 165 a kontaktové: 7.

Při bližší charakteristice nalezených parentezí tohoto typu je zjevné, že autoři jen minimálně zapojují do textu subjektivizující prvky, jak byly dříve autorské komentující poznámky chápány. Poznámky přibližující čtenáři osobnost autora, jeho názory či postoje týkající se obsahu či formy sdělení se vyskytují ojediněle a spíše slouží autorovi k vytváření vlastního stylu (např. články Jiřího X. Doležala). Výjimečně je v těchto případech užito první osoby singuláru, o něco více poznámek obsahuje predikát v první osobě plurálu, většina je však v trpném rodě či ve tvaru přechodníku přítomného rodu mužského.

S p o j o v é poznámky vyjadřují modalitu sdělení s odkazem na vlastní či čtenářovy zkušenosti, pramen sdělení (6):

A než se sešla „zejma se zajmou“ (předpokládáme, že tak to říká Krakonoš), tak se z téhle místní kuriozity stal sběratelský artikl.

Prostřednictvím komentujících poznámek vkládá autor do textu hodnocení, a to věcné:

U ilegální emigrace je tento poměr 57 (špatně) – 32 (není problematická). Rodí se z přímočarých konfliktů, v nichž má obvykle každý svou pravdu, ke smíru a následné spolupráci se vdova s advokátkou musejí prokousávat za cenu ústupků a kompromisů, které je mohou sblížit (hádky v závěru filmu je opravdu silná), nebo citově zabarvené: Literatura mlčenlivého národa se rozhodně nenachází v krizi (závist, závist), proto jí budeme věnovat hlavní téma některého z dalších čísel A2.

S t y l i z a č n í / f o r m u l a č n í poznámky jsou charakteristické tím, že usnadňují čtenáři orientaci v textu, komentují způsob vyjádření či zvolený výraz nebo umožňují autorovi text aktualizovat, něčím ho zpestřit, ozvláštnit. Jedná se o nejvíce zastoupený typ ze skupiny autorských komentujících poznámek. Četnost výskytu je 135 případů z celkového počtu 175. Více než jinde jsou tyto parenteze vyjadřovány ustálenými konstrukčními typy se sklonem k automatizaci a frazeologizaci. Tyto parenteze často obsahují sloveso mluvení (či jiného smyslového slovesa nahrazujícího verbum komunikace) v trpném přičestí či přechodníku, které implikují objektivitu a nestrannost a nahrazují první osobu: ... *řečeno politicky nekorektně autorčinými slovy*, ... *z odstupu viděno*, ... *tak říkajíc*. Tyto parenteze jsou navíc v textu odděleny často jen čárkami (61), což signalizuje plynulejší zapojení do báze výpovědi než pomlčky (20), závorky (41) či dvojtečka. Nejčastějším typem jsou poznámky týkající se užitého výrazu či komentující způsob vyjádření (43):

V zemi, kde tyto prestižní noviny doporučují text, pro nějž jsou vědci z IPCC „zhovadilí panikaři“ (autor chtěl patrně napsat „panikáři“, ale stejně jako jinde v jeho textu zapracovala nesnesitelná lehkost klávesnice), zatímco pro jiné jsou ekologové převlečení marxisté a Rusku panuje „totalita“, se nelze divit ničemu.

Oproti ostatním typům parenteze nacházíme v této skupině i početnější zastoupení parentéz, které souvisejí s následujícím výrazem (13):

Lumetův pevně ukotvený svět západní společnosti se v Michalkovově verzi rázem roztrhne do prostoru, v němž (slovy jednoho z porotců) je zákon mrtev, neboť v něm nezbylo nic lidského,

nejednou uvedeném doslovně jako citace v uvozovkách.

K o n t a k t o v é parenteze jsou, jak se zdá, taktéž záležitostí spíše mluveného projevu než psaného textu. Analýza prokázala pouhých 11 případů. Jedná se většinou o přímé oslovení adresáta ve druhé osobě plurálu:

Musím se přiznat, že jsem pár michelinových restaurací navštívil. V Monaku, v Itálii, v Anglii, samozřejmě v kolébce gastronomie ve Francii (Provence, Paříž, Savojské Alpy), ve Švýcarsku a Německu – ale věřte, že fakt není hvězda jako hvězda. Někteří čeští politici (dosadte si je do obrázku sami) si takovou kresbu nepochybně zaslouží, protože politiku jako „umění možného“ nám předvádějí občas opravdu nemožně. Countryman má s koněm asi tolik společného jako já s Johnym Cashem (ne, opravdu nechtějte, abych zpíval).

Dále se vyskytovaly řečnické otázky:

Crystal Castles překonávají tuto nostalgii punkovou syrovostí (neříkají snad pankáči No future?), jinak jsou ale hrdí nositelé všežravé estetiky „cokoliv zafunguje“. Podivní vyslanci (koho jiného než vlády?) vytrvale pouštěli malé dávky hrůzy s jistotou, že nakonec u někoho zaberou.

Mezi excerpty se objevily i případy, které nazýváme charakterizující citáty. I přes velmi nízký počet ve vztahu k celkovému počtu excerpt, vymezujeme tuto skupinu kvůli její specifičnosti jako samostatnou. V podstatě se jedná o převrácený vztah mezi jednotlivými složkami parenteze označované B. Rulíkovou jako *uvozující základní sdělení*. V tomto případě do závorek autor vloží nikoliv uvození, ale přímou řeč, která charakterizuje zmiňovanou osobu:

Werichovi bylo v té době prakticky zakázáno hrát i publikovat („i kdybych napsal Bídňiky nebo Hraběte Monte Christo, tak bych nenašel nakladatele“), zatímco Voskovcovy pracovní plány hatila hospodářská krize ve Spojených státech. Tu se prezentuje jako podnikatel („nechci být bohatý, ale jsou tu nové podniky“), tu jako politik („nechci být hrobař společného státu“). Pak si také „vyzkouší podstatu kapitalismu“

a založí investiční fond Trend. Když v něm pak zahučí miliarda korun, tváří se: já nic, já muzikant.

Do této skupiny spadá i sdělení interpretující, objasňující obsahbázové výpovědi:

Z druhé strany může existovat odpor proti základně motivovaný nikoli odkazem k dílčímu prostoru („klidně, ale ne na našem dvorku“), nýbrž k celosvětové bezpečnosti.

V publicistických textech se samozřejmě v hojné míře vyskytují i textové orientátory. Nejčastěji jsou tyto odkazy využívány autory různých úvodníků či editorialů, kdy odkazují na jednotlivé články v rámci aktuálního čísla daného periodika. Nejvíce se setkáváme s odkazem na konkrétní stránku/stránky:

Proto se také tématu českého předsednictví EU věnujeme na několika místech: v článku Silvie Lauder (s. 16–19), komentáři Marka Švehly (s. 12) a poznámce Jacquesa Rupnika (s. 15), eseji Petra Placáka (s. 62) a ve volnější souvislosti také v analýze rusko-německých vztahů naší redaktorky Anneke Hudalla (s. 30–31).

Další uvedené příklady už nejsou výhradně záležitostí úvodníků, ale i tam se s nimi často setkáváme. Užívá se *viz*, na snímku, *více*:

Stačí se podívat na náš filmový průmysl, kterému teď razantně prospějí takzvané pobídky, jež si u politiků filmaři prosadili až po dlouhých letech přesvědčování (viz článek na s. 69).

Dále jsou časté odkazy na starší články či čísla:

Rozhovor Viliama Bucherta s Petrem Koubským, odborníkem v oblasti moderních technologií (MF DNES 16. června), se pokouší dobrat hranic internetového vpádu do lidského soukromí.

Setkáváme se i s odkazy na webové stránky:

V dnešní době nejpronikavěji působí na Portálu české literatury (www.czlit.cz), kde především jeho pravidelná rubrika Pondělník je pro každého českého intelektuála pravidelnou dávkou emocí.

Výrazy této skupiny mohou orientovat čtenáře v rozložení stránky či upřesňovat odkaz zmíněný vbázové výpovědi:

Nyní nemocí trpí odhadem 35 milionů lidí (počty najdete vpravo). Pokud jste ochotni nám napsat, kde ve vaší vsi či městě není A2 k dostání, ač by měla být, pošlete mu onu cennou informaci na adresu distribuce@tydenikA2.cz nebo použijte webovou stránku tydenikA2.cz (rubrika knihkupectví).

Z celkového množství 81 textových orientátorů jsou pouze dva případy odděleny od bázové výpovědi pomlčkou, ostatní, jak je z uvedených příkladů zřejmé, jsou umístěny do závorek. Pokud budeme *viz* chápat jako ustálenou formu, která už v běžném užití ztratila funkci výpovědi, jediným větným vyjádřením odkazu na konkrétní stranu je příklad uvedený níže. Právě ten je oddělen pomlčkou. Připouštíme ovšem, že oproti ostatním uvedeným příkladům, má tato konstrukce silný vsuvkovitý charakter:

Výtvarný redaktor Petr Vaňous reportuje z vídeňské expozice o práci režiséra Rainera Wernera Fassbindera, autora filmového projektu Berlin Alexanderplatz – odpověď na soutěžní otázku, jak se jmenuje autor předlohy filmu, naleznete na straně 8.

Závěr

Tento článek si kladl za cíl vyjasnit pozici syntakticky nezačleněných výrazů v textu, které jsou oddělené od základní syntaktické struktury prostřednictvím interpunkčních znaků pomlček/pomlčky, závorek, dvojtečky a ve speciálních případech i čárky/čárek.

Na základě studia odborné literatury a analýzy nasbíraného materiálu jsme zjišťovali vztah mezi vloženou (parentetickou, vsunutou) výpovědí a výpovědí volně připojenou za základní výpověď a snažili jsme se zaujmout jasný postoj k terminologii této problematiky. Zkoumání obou jazykových jevů současně nám umožnilo odhalit příčiny nejednotnosti pojetí a terminologické nedůslednosti týkající se parenteze. Zejména ta prezentuje jazykový jev, který může být vykládán (a také je) z různých hledisek, která korespondují s odborným zaměřením autora. V teoretické části shrnující poznatky o parentezi, bylo uvedeno, že tato hlediska jsou trojího druhu, a to formální/syntaktické, funkční/sémantické a komunikativně-pragmatické, zohledňující význam parenteze pro hierarchizaci textu.

Autoři často mezi parenteze řadí i jevy v jiných odborných publikacích klasifikované jako syntakticky začleněné, a většinou si tak pro-

tířečí, protože jako jednu z charakteristik parenteze uvádějí právě syntaktickou nezačleněnost do báze výpovědi. Odůvodnění pak vyplývá právě ze zvoleného přístupu.

Nejčastěji se vyskytuje doplňující sdělení věcně obsahové uvádějící doplňující informaci, která je ovlivněná konkrétním typem publicistického textu a jeho tématem. Pokud analyzujeme zprávu týkající se politické situace v zemi, nejčastěji se bude vyskytovat doplnění politicky příslušnosti k politické straně, převážně umístěné do závorek. Podobně v kulturně zaměřených článcích můžeme očekávat např. uvedení jména herce či herečky za jeho/její roli, bibliografické údaje či odkazy na místo konání zmiňované akce. Rovněž autorské komentující poznámky se vyskytují poměrně často, nejvíce pak parenteze stylizační/formulační.

V tomto případě je ovšem zajímavé, že autorské komentující poznámky spojové, vyjadřující subjektivní názory autora, týkající se např. modality sdělení či podávající hodnocení jeho obsahu, jsou zastoupeny pouhými dvaceti pěti případy. Právě tyto parenteze jsou ve starších pracích označovány jako „pravé“ či „typicky publicistické“. Nízký počet těchto parentezí je dán zejména výkladem *Mluvnice češtiny 3* (1987), která sdělení typu *jak prohlásil, jak je známo, ví se, zdá se* apod. určuje jako syntakticky začleněné.

Právě v tomto striktním dodržování formálního hlediska spatřujeme jisté nedostatky. Na základě vlastních zkušeností a malé sondy, kterou jsme provedli v souvislosti s touto prací, víme, že pokud v laickovi pojem parenteze, ale spíše vsuvka, něco evokuje, jsou to právě výše uvedené konstrukce. Stejně tak i odborné práce často závěry *Mluvnice češtiny 3* nerespektují.

Na závěr se nabízí otázka, zda časté užívání grafického členění autor substitucí explicitně vyjádřeného významového vztahu za interpunkční znak nemaskuje své syntaktické a stylistické nedostatky nebo například pohodlnost, či dokonce neochotu vypisovat složité významové souvislosti. Na to ostatně naráží už J. Kořenský ve svém článku *Syntaktická stránka novin* (1965), ve kterém popisuje syntaktické nedostatky publicistických textů způsobené autorovou snahou po výrazové úspornosti, aby vyhověl nárokům, které jsou na něj v rámci žurnalistiky kladeny.

Literatura

- BEČKA, J. V. (1992). *Česká stylistika*. Praha: Academia.
- ČECHOVÁ, M. (1996). *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství.
- ČECHOVÁ, M. (2003). *Současná česká stylistika*. Praha: ISV nakladatelství.
- ČERMÁK, Fr. (1994). *Jazyk a jazykověda*. Praha: Pražská imaginace.
- DANEŠ, F., HLAVSA, Z., GREPL, M. a kol. (1987). *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia.
- Encyklopedický slovník češtiny*. (2002). Praha.
- HOFFMANNOVÁ, J. (1983). *Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu*. Praha.
- HOFFMANNOVÁ, J. (1993). Koherence, koheze, konexe...? *Slovo a slovesnost*, 54, 58–64.
- HRBÁČEK, J. (1994a). *Nárys textové syntaxe*. Praha: Trizonia.
- HRBÁČEK, J. (1994b). Reliéfizace výpovědi a textu. *Naše řeč*, 77(2), 67–72.
- GREPL, M. a kol. (1996). *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: LN.
- GREPL, M. a KARLÍK, P. (1998). *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HAVRÁNEK, B. (1950). Dnešní čeština. *Naše řeč*, 34(1–2), 6–10.
- CHLOUPEK, J. a kol. (1991). *Stylistika češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- JANÍKOVÁ, L. (2009). *Parenteze z hlediska stylového*. Diplomová práce. Praha.
- KOŘENSKÝ, J. (1965). O syntaktické stránce novin. *Naše řeč*, 48(5), 303–304.
- KRAUS, J. (1995). Text očima českého syntaktika. *Naše řeč*, 78(5), 248–250.
- MATHESIUŠ, V. (1966). *Řeč a sloh*. Praha: Československý spisovatel.
- MINÁŘOVÁ, E. (2011). *Stylistika pro žurnalisty*. Praha: Grada Publishing.
- MÜLLEROVÁ, O. (1994). *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha.
- RULÍKOVÁ, B. (1966a). K jednomu typu přívlastkových vět s výrazem *jak*. *Naše řeč*, 49, 54–56.
- RULÍKOVÁ, B. (1966b). K problematice některých typů vedlejších vět s výrazem *jak*. *Slovo a slovesnost*, 27, 300–315.
- RULÍKOVÁ, B. (1971). Vedlejší promluvová linie. *Naše řeč*, 54, 69–78.
- RULÍKOVÁ, B. (1973). *Parenteze v současné češtině*. Praha: Academia.
- ŠMILAUER, V. (1969). *Novočeská skladba*. Praha: SNP.
- ŠTĚPÁN, J. (2007). Ke komentujícím vedlejším větám se spojovacím výrazem *jak*. *Slovo a slovesnost*, 68, 101–116.
- ŠTĚPÁN, J. (2011). Polovedlejší věty se spojkami *jestli*, pokud, aby v současné češtině. *Slovo a slovesnost*, 72, 102–117.
- ŠTÍCHA, F. (ed.). (2011). *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia.

MY versus ONI v současném společenském diskurzu o klimatické krizi

US Versus THEM in the Current Social Discourse on the Climate Crisis

TEREZA DĚDINOVÁ

Masarykova univerzita

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7475-9229>

E-mail: terezadedinova@phil.muni.cz

Abstract: This study examines how the ‘US versus THEM’ dichotomy structures Czech public discourse on the climate crisis. Drawing on seven focus groups (2022–2023), analysed through critical discourse analysis and van Leeuwen’s theory of the representation of social actors, it shows that frames of inclusion/exclusion and activation/passivation capture and, at points, co-constitute perceived urgency and the attribution of responsibility for the causes and impacts of the climate crisis.

Abstrakt: Studie zkoumá, jak dichotomie „MY versus ONI“ strukturuje český veřejný diskurz o klimatické krizi. Na základě sedmi ohniskových skupin (2022–2023) interpretovaných prostřednictvím kritické analýzy diskurzu a teorie reprezentace sociálních aktérů (van Leeuwen) ukazuje, že rámce ZAHRNUTÍ/VYLOUČENÍ a AKTIVIZACE/PASIVIZACE umožňují zachytit a spoluutvářet vnímanou naléhavost a prisuzování odpovědnosti za příčiny a dopady klimatické krize.

Bohemistika, 2026 (1) © The Author(s). Published by: Adam Mickiewicz University in Poznań, Open Access article, distributed under the terms of the CC Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International licence (BY-NC-ND, <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Keywords: social discourse, climate crisis, Green Deal, Us versus Them

Klíčová slova: společenský diskurz, klimatická krize, Zelená dohoda, My versus Oni

Čtenáře rozhodně nepřekvapí tvrzení, že jazyk, kterým mluvíme, má nezanedbatelný vliv na naše smýšlení a jednání. Platí to i v diskurzu o environmentální problematice. Připomeňme na úvod rozdílné aluze a různé úrovně naléhavosti, které vyvolávají tři do značné míry synonymně využívané výrazy *globální oteplování*, *klimatická změna* a *klimatická krize*.¹ Britský filozof Timothy Morton odmítá pojem klimatické změny ve veřejném diskurzu s odůvodněním, že zamlžuje a znejišťuje naléhavou realitu toho, co označuje, podobně jako kdybychom holocaust nazvali „změnou životního stylu“ (2013, s. 7). Úsilí připomenout naléhavost probíhajících změn a nutnost uspořádat mitigační a adaptační opatření² se odrazilo v pojmu *klimatická krize*, který se v posledních letech rozšířil v mezinárodním i domácím mediálním diskurzu. Významem jazyka v problematice klimatické změny se zabývají například norská lingvistka Kjersti Fløttum (2017),³ v širší perspektivě ekolingvistiky, zkoumající vztahy mezi jazykem a životním prostředím, se tomuto tématu věnuje především Arran Stibbe

¹ Mezi pojmy je rozdíl, který se uplatňuje spíše v odborné komunikaci. Globální oteplování konkrétně označuje jeden z důsledků antropogenní změny klimatu, jehož projevy pociťuje i obyvatelstvo České republiky, druhé dva pojmy zastřešují více propojených projevů včetně tání ledovců a zvyšujících se hladin oceánů, snižování biodiverzity nebo acidifikace oceánů (např. Kennedy a Lindsey, 2015).

² Mitigační opatření se zaměřují na zmírnění příčin změny klimatu (např. podpora obnovitelných zdrojů energie), adaptační opatření usilují o přizpůsobení se probíhajícím změnám a snížení dopadů globálního oteplování na lidi, přírodu i infrastrukturu.

³ Fløttum upozorňuje (viz také Fløttum a Gjerstad, 2017), že jazyk hraje zásadní roli v tom, jak lidé chápou klimatickou změnu a jak na ni reagují. Způsob komunikace existence klimatické změny a opatření, která jsou kvůli ní přijímána, formuje veřejné mínění, politické akce, kulturní postoje a chování jednotlivců. Svůj vliv má výběr lexika, aktivizace či pasivizace recipientů, určení zodpovědnosti, využití pozitivních (klíma jako příležitost) a negativních (evokace strachu a beznaděje) rámců problému.

(2015).⁴ V českém kontextu připomeňme analýzu mediálního diskurzu o Green Dealu z hlediska energetiky v práci Marty Kolářové (2023). Fløttum upozorňuje (viz také Fløttum a Gjerstad, 2017), že jazyk hraje zásadní roli v tom, jak lidé chápou klimatickou změnu a jak na ni reagují. Způsob komunikace existence klimatické změny a opatření, která jsou kvůli ní přijímána, formuje veřejné mínění, politické akce, kulturní postoje a chování jednotlivců. Svůj vliv má výběr lexika, aktivizace či pasivizace recipientů, určení zodpovědnosti, využití pozitivních (klima jako příležitost) a negativních (evokace strachu a beznaděje) rámců problému.

V této studii se zaměřím na texty svědčící o tom, do jaké míry česká veřejnost pocítuje naléhavost klimatické změny a v jaké roli se vnímá vzhledem k jejím příčinám a následkům v rámci Evropy a celého světa. Protože jde o velmi široké téma, zúžím ho na podoby dichotomie MY – ONI, především při sledování projevů binárních opozic ZAHRNUTÍ a VYLOUČENÍ (*inclusion* a *exclusion*), ale v této souvislosti také AKTIVITY a PASIVITY sociálních aktérů (*activation* a *pasivation*) – zčásti zde vycházím z hojně využívaného van Leeuwenova schématu analýzy sociálních aktérů v textu (2008). Jazykové projevy těchto opozic budu sledovat v rámci několika základních témat: jak obyvatelé Česka vnímají české ekvivalenty pojmu Green Deal, Zelená dohoda a Zelený úděl, nakolik se identifikují s úsilím o tzv. zelenou transformaci⁵ (Má o ni Česko a Evropská unie usilovat? Kdo nese zodpovědnost v rámci světa?) a jak chápou současnou situaci (Jsme v klima-

⁴ Ekolinguistika obecně zkoumá, jak naše jazyky ovlivňují myšlení, emoce, postoje a chování mluvčích k přírodě. S využitím kritické analýzy diskurzu analyzuje politické, veřejné a mediální diskurzy o přírodě a změně klimatu, zkoumá mocenské vztahy v jazyce a zaměřuje se na to, jak příběhy formují naše vztahy k přírodě.

⁵ Green Deal je strategický plán Evropské unie na dosažení uhlíkové neutrality prostřednictvím přechodu na udržitelnou ekonomiku šetrnou k životnímu prostředí. Do češtiny se většinou překládá jako Zelená dohoda, méně častý je překlad Zelený úděl. Zelená transformace označuje proces přechodu k udržitelnější společnosti a ekonomice.

tické krizi? Nebo se krize týká jiných zemí a/nebo budoucích generací?). Na úvod se budu věnovat vztahu veřejnosti k přírodě a české krajině, který s probíranými tématy úzce souvisí.

Vycházet budu z nahrávek a přepisů setkání sedmi ohniskových skupin uskutečněných v rámci projektu neziskové organizace zaměřené na výzkum a komunikační strategie environmentální problematiky *Institut 2050* pod vedením Jana Krajhanzla. Ohniskové skupiny (*focus groups*) jsou jednou z metod kvalitativního výzkumu, jejímž účelem je zjistit postoje vybraných jednotlivců k problému předloženému badatelem. Využívají skupinové interakce a živé diskuze usměrňované badatelem v roli moderátora pro porozumění postojům, motivacím, prožitkům a zkušenostem účastníků (Morgan, 2001).

Setkání sledovaných ohniskových skupin se uskutečnila ve dvou kolech na podzim 2022 (čtyři skupiny) a na jaře 2023 (tři skupiny) a účastnilo se jich vždy sedm či osm diskutujících, kteří byli předem informováni o tom, že se bude mluvit o tématech souvisejících se změnou klimatu a Green Dealem. Struktura diskuze se mezi prvním (označuji jako 1FG1–4) a druhým kolem (dále 2FG1–3) mírně proměňovala, v případě potřeby tedy budu mezi oběma koly rozlišovat. Věnovat se budu pouze verbálním projevům účastníků.⁶

MÁME hezkou přírodu, ale ONA SE NÁM ničí

Všechny schůzky ohniskových skupin začínají otázkou „na rozhrátí“, zaměřenou velmi obecně na pocit ze života v České republice. V první sérii byla otázka formulována konkrétněji, obsáhleji a tazatelé zdůrazňovali, že se zajímají o subjektivní zkušenosti účastníků. („Jak se podle vás dnes žije v České republice? Na co můžeme být hrdí? Zajímají nás vaše postoje a názory, nehodnotíme vás“.) V navazující sérii byla formulace otázky stručnější a obecnější, bez specifikace důvodů k hrdosti („Jak se podle vás žije dneska v České

⁶ Bylo by možné zaměřit se společně s verbálními projevy na mimiku, gestikulaci, postoj těla, fyzické projevy emocí a paralingvistické projevy, jako je intonace, tempo řeči a pauzy.

republice?“). Odpovědi v obou sériích se poměrně výrazně lišily. V první sérii zaznívala problematika životního prostředí a ekologie obecně vzato zřetelněji a častěji ve formě hrdosti na rozmanitost a krásu české krajiny a přírody, v druhé se účastníci soustředili spíše na aktuální problémy (obavy spojené s válkou, drahotou, špatnými mezilidskými vztahy, nedostatkem zubařů, nedostupností bydlení), zazněla však i hrdost na češství a vlastní zemi (2FG3 „já jsem hrdej, že jsem Čech, myslím, že všeobecně se tu žije dobře“). Životní prostředí je zmíněno ojediněle.

V ohniskových skupinách první série zmínili hrdost na krásu české krajiny či přírody už první odpovídající na úvodní otázku. Časté je vyjádření osobního pozitivního vztahu s využitím nominativu plurálu, odkazujícímu k nespecifikovanému kolektivnímu subjektu („my“), a slovesa *mít* ve významu vlastnění. Opakuje se ocenění rozmanitosti krajiny: 1FG1 „Krajina různorodá, mění se.“) a obecněji krása přírody (1FG4 „**máme** hezkou přírodu, **máme** lesy, rybníky, zvířata. Na to, jaká jsme malá země, tak **máme** krásnou přírodu.“ 1FG3 „Čechy jsou prostě hezký.“). Diskutující spolu s oceněním půvabů krajiny vyjadřují i vztah k ní (1. osobou singuláru): 1FG2 „**máme** takové krásné prostředí a hory, to se **mi** teda moc líbí.“ 1FG1 „**Mám** to tady rád.“

Diskutující oceňující půvabnou krajinu si zároveň všímají problémů životního prostředí, především těch, které jsou pozorovatelné přímo, jako je znečištění vod a ovzduší, odpadky v přírodě nebo kůrovcová kalamita, která výrazně zasáhla smrkové monokultury v České republice počínaje rokem 2003. V kontrastu k vyjádřením popsaným výše vyniká neurčitost vyjádření při odkazování (resp. neodkazování) na původce negativních jevů, pasivní konstrukce s neurčitým agentem. Osobní zůstává vyjádření rozhořčení nad vzniklým nepořádkem: 1FG1 „[...] nepořádek, protože kam jdete, všude **jsou** papírky, nechápu to. To mě teda **štve**, že se do vodních toků **vypouští** různý odpad [...], že se **tomu dalo** předejít. Odhazování odpadků na zem nebo netřídění, že zbytečně pálí **odpad do ovzduší**“.

Pokud je určena příčina negativních jevů, pak typicky bez pojmenování její antropogenní podstaty: 1FG2 „Ted’ **tomu ta** kůrovcová ka-

lamita dala trošku zabrat.“ 1FG3: „To je trošku **ten kůrovec**, **to není klima.**“

V souvislosti s problematikou životního prostředí je změna klimatu zmíněna přímo jen v jedné ohniskové skupině. Účastníci oceňují zvyšující se adaptaci krajiny na globální oteplování formou krajinnotvorných úprav: 1FG3 „Zavodňování krajiny, odvodňování mokřadů,⁷ víceméně tedy i péče o čistší vzduch.“ Zároveň kritizují upřednostňování krátkodobého ekonomického zisku před péčí o přírodu, opět bez vyjádření konatele: 1FG3 „Na jedné straně **jsou tady** tendence přírodě a klimatu pomáhat, na druhé straně **se** kvůli přechodnému hmotnému prospěchu **likviduje** to nejcennější, **co máme.**“ Formulace indikující zahrnutí mluvčího do kolektivní identity zodpovědné na projevy klimatické změny jsou výjimečné: 1FG2 „**Jsme si dost vyskakovali a nenaučili jsme se** dost šetřit a teď **nám hoří koudel a nestačíme se divit**, co se s tou zeměkoulí děje.“

Ve druhé sérii ohniskových skupin je krása krajiny a přírody věnováno mnohem méně pozornosti. Životní prostředí a ekologické problémy se zmiňují obecně, bez uvádění konkrétních jevů (na rozdíl o první série). Diskutující je uvádějí nanejvýš ve výčtu aktuálních problémů: 2FG1 „Ať už se jedná o **ekologický problémy, finanční...**“

Zelená dohoda x úděl – MY se domluvíme x ONI nám diktují

Přestože jde o synonyma označující totéž co Green Deal, více účastníků reagovalo pozitivněji na pojem Zelená dohoda, s níž si spojují více vzájemnosti a spolupráce než se Zeleným údělem, který nabývá negativně vnímaných konotací diktátu, nutnosti a osudovosti – s možnými aluzemi na „diktát z Bruselu“ – a až výhrušného vyznění, dokonce i ve spojení s ekologickými snahami. Pozoruhodné je, že i při úvahách o Zelené dohodě jako konsenzu v rámci Evropské unie se mluvčí až na výjimky nezahrnují do skupiny, která se na něčem domluvila, neobjevuje se využití inkluzivního „my“, ani zmínka o aktiv-

⁷ Zde se respondent buď přetekl, nebo z neznalosti uvedl opak adaptačního opatření.

ní účasti Česka na společné úmluvě (například formulací „ČR se domluvila s/souhlasila...“): 1FG1 „Tipovala bych, že **dohoda je nějaká mezinárodní úmluva**, na čem se už všechny státy dohodly [...] že se nějakí účastníci na něčem pozitivním dohodli; **dohoda mi zní vcelku optimisticky, kdežto úděl mi zní až lehce výhružně.**“ „Tak u mě ta zelená dohoda evokuje to samé jako Green Deal. A když se řekne **úděl**, tak jak už zde bylo řečeno, tak mi to evokuje nějaký **negativní důsledek třeba těch zelených snah.**“ „Spíš ta dohoda, že tam je nějaký **konsensus těch států** na něčem se dohodnout a ten **úděl, to mě zase [sic!] pořád EU a Německo**, ale specifikovat nedokážu.“

MY malá zemička, které ONI přikazují

Při dotazování na Green Deal je častou první asociací účastníků ohniskových skupin jeho ukotvení v rámci Evropské unie, případně (a mylně) světa: 1FG1 „Nějaké snahy v **rámci Evropské unie.**“ „To se mi první vybaví **celosvětové hnutí.**“ 1FG3 „Myslíte ten Green Deal **na úrovni EU?**“

Převažuje představa, že Česká republika je malá země ztracená v rozlehlé Evropě, která moc neovlivní, nezmůže. Zřejmá je identifikace mluvčích s Českem vyjadřovaná prostřednictvím nominativu plurálu („my“) při označení státu, k němuž přísluší: 1FG1 „**Nejsme** zas tak velký hráči.“ „Jsme **moc malí v tom rybníčku.**“ 1FG3 „**Naše malá ČR** něco sama o sobě [nic nezmůže].“ Když badatelé ve druhém kole přidali mezi otázky zpochybnění toho, že je Česko v rámci Evropské unie malou, a tedy nedůležitou zemí,⁸ diskutující nepřesvědčili: 2FG1 „**My jsme malá země**; prostě jsme malý proti jiným zemím.“ 2FG2 „**My malá země jsme**, proč bychom si měli hrát na něco jiného.“ 2FG3 „**Jsme malá země** a je to tak, vždycky na to budem brát zřetel na to, že **jsme malý.**“

Spolu s tím mnoho účastníků vyjadřuje přesvědčení, že za „nás“ české občany rozhodují jiní („oni“), ukazuje se tedy nízká úroveň

⁸ Podle dat Eurostatu patří Česká republika v počtu obyvatel ke středně velkým zemím a umísťuje se v horní polovině žebříčku členských států EU.

identifikace s Evropskou unií. Častý je pasivní přístup, vycházející z chybějícího pocitu podílu na rozhodování v rámci Evropské unie:⁹ 1FG2 „Green Deal je **nařízení tý Evropy.**“ 1FG3 „Že si **necháme** všechno **líbit, to, co nám přikáže** nejen EU, Německo a tak dále.“ 1FG4 „Evropa [se] **na něčem dohodne**, co je pro **ně výhodný.**“ 2FG3 „Já bych zrušil, **abychom se neřídili podle Evropské komise.**“

Pasivita a jistá odtrženost od globálního úsilí o zmírnění klimatické krize se projevuje i v osobním přístupu diskutujících, kteří mají mnohdy dojem, že na jejich aktivitě, či naopak nečinnosti nezáleží. To se týče jak rámce Česka, tak v určité míře osobních možností jednotlivých účastníků: 1FG3 „**Takže je vlastně jedno, jestli budu řešit, [...] jestli budu mít dvě nebo jedno auto.** Ale dokavad prostě přesně **tadyty největší tankery, obchodní lodě apod nepořeší, nezakrouhnou**, tak my to asi moc nezakrouhnem.“ 2FG1 „[ekologičtí aktivisté] **obtěžují špatný lidi.** My s tím moc **nezměníme.**“

MY Evropa se můžeme přetrhnout, a ONI na to kašlou

Pozoruhodná je proměna perspektivy, když se diskutující vyjadřují k zelené transformaci z globálního hlediska. Náhle mizí představa maličkého Česka ovládaného z Bruselu a je to „malá Evropa“, kdo osamoceně stojí proti celému světu. Evropa se ocitá ve skupině MY, se kterou se diskutující identifikují, a vyhraňují se proti „ostatnímu světu“, případně konkrétněji proti velkým zemím (často USA a Čína), které podle (mnohdy mylného) názoru účastníků ke snahám o zelenou transformaci nepřispívají. Objevují se prvky personifikace Evropy, chápané jako malá část světa, která si zbytečně ubližuje ekologickými snahami, zatímco „zbytek světa“ se o nic takového nepokouší: 1FG2 „Jinak největší znečišťovatel je asi Čína, že **to v Evropě asi za tu planetu všechno nezvládneme.**“ 1FG3: „**Evropa je malá** oproti těm velkým mocenským státům, které jsou hlavní znečišťovatelé.“ „**Ale my Evropa** jsme na to malí páni.“ „Ten Green Deal to mám za to, že

⁹ Paradoxní je, že první kolo setkání ohniskových skupin probíhalo na podzim 2022 během českého předsednictví v Radě EU.

tím se zavazujeme jako státy EU, ostatní svět to vůbec nezajímá.“ „Dokud budou znečišťovány a kontaminovány oceány, dokud budou některé státy masivně kácet a produkovat zplodiny, tak obávám se, že [Green Deal] je **hra jen na malém písečku a nemůže toho moc vyřešit**.“ „Největší znečišťovatelé jsou skoro ty největší země, to znamená USA a Amerika a ty se k tomu nechťejí k tomu přiřadit, **jim je to jedno**, [...] **my nezmůžeme** tady absolutně nic.“ 2FG2 „**že jsme furt Evropa malej** článek v porovnání se světem [...] **Evropa nemůže spasit svět**.“ „**My tady zakážeme** brčka a **oni tam** znečišťují přírodu ohromným způsobem.“ 2FG3 „**Nemůže v tom být Evropa sama, pak je to sebevražda její**.“ „Mě připadá, že Evropa se snaží, dělá ty zákony a všechno, ale co je to platný, **když malá Evropa proti celému světu**.“ „**Nejde Evropu odtrhávat** od ostatních kontinentů, jede v tom celá Země. **Evropa může být zelená** a zbytek jako...“

S obavami diskutujících se spojuje i představa, že Česká republika i Evropská unie už pro zelenou transformaci dělají dostatek a snažit by se měli jiní: 1FG1 „Přijde mi v rámci EU, že svět není jenom EU, takže v rámci té naší unie je to **až moc nadbytečné, až moc přehnané**.“ 1FG3 „Evropa jako taková, tak už je dost **proekologická**.“ 2FG1 „Tady [v Evropě] **máme hodně přísné normy**, ale **ve světě to tak nevypadá, že by to následovali**.“

MY jsme v krizi? ONI mají krizi?

Při zkoumání otázky, zda respondenti považují označení *klimatická krize* (např. oproti *klimatické změně*) v současné situaci za oprávněné, se projevuje relativně chráněná pozice České republiky, která zatím často nečelí dramatickým či extrémním projevům globálního oteplování. Respondenti si tak mnohdy vybaví hojně medializované případy mimo hranice Česka (nejčastěji tání ledovců, případně zvyšující se hladinu oceánů apod.). Častý je názor, že krize se týká některých částí světa, ale ne Česka. Krize je jinde: 1FG1 „Mě pod tím pojmem napadá jen americký stát **Kalifornie**, že člověk slyšel zprávy o tom suchu a tam opravdu vysychaly ty přehradý úplně extrémně. **V našem podnebním pásu jsou změny**, ale ty zase nekladu

ještě pod pojmem krize.“ „Já si třeba myslím, že **krize ještě není taková, beru to tak u nás**“.

Je ale zřejmé, že pro nemalý podíl respondentů pojem označuje skutečnost a upozorňuje na naléhavost situace a její antropogenní příčiny. I zde ale převažují aluze k jiným částem světa a projevům krize, které Česko přímo nezasahují, jako je tání ledovců: 1FG1 „Klimatická krize je pro mě už **dlouhodobý** pojem. Je **to současný stav planety**, kdy skleníkové plyny rostou.“ „Já si myslím, že hlavně ta **planeta je už tak zatížená tadytou rozvitou ekonomikou**, že když se růst růstů násobí, a **třeba když se vezme Čína** – to obrovské množství [emisí], co tam toho produkují.“ 1FG2 „Já myslím, že to **je krize; Velká krize**.“ „Já bych ještě chtěl říct, že to určitě má souvislost s tím, co se teď děje, s tím **oteplováním. Ledovce nám** třeba tajou, že jo.“

Jiní respondenti nezpochybňují naléhavost situace, ale klimatickou krizi vnímají jako jasnou součást blízké budoucnosti, něco, co rozhodně přijde a v lidských silách je ovlivnit sílu jejích projevů: 1FG3 „To, co **přijde teprve**. To, co je teď je jenom slabej odvárek.“ „Já zas říkám, to nás **čeká teprve**. Pokud se **nebude investovat do nových technologií**.“ 2FG3 „Já si myslím, že to teprve přijde ta krize. **Že to ještě bude**, když se takhle budeme k té přírodě chovat.“

S budoucností si pojem klimatické krize spojují i respondenti, kteří mají tendenci zlehčovat její hrozbu i současné projevy: 2FG2 „Klimatická krize. Myslím si, že **ještě tak daleko nejsme**. Klimatická krize by bylo, kdyby **tady doopravdy nastala u nás poušť nebo se tady stalo úplně něco hrůzného**.“ 1FG3 „Já jestli můžu si myslím, že ta klimatická změna, je to **určitý vývoj klimatu, že to není tak hrozný**.“

MOJE zodpovědnost x NAŠE zodpovědnost

Menšinový je názor, že je potřeba zvýšit ekologické úsilí v České republice. V těchto případech se mluvčí identifikují s potřebou změny, respektive s přáním, aby se o změnu pokusili všichni a částečně indikují přijetí osobní zodpovědnosti. Nemluví o tom, co by měla Evropa nebo svět udělat, ale více zdůrazňují svůj názor na daný problém.

Často používají první osobu singuláru (*Já bych si přál*) nebo plurálu (*nemůžeme říct*) a obracejí se na ostatní s připomenutím osobní zodpovědnosti (*každý, jedinec by se měl snažit, změna začíná u každého* apod.). 1FG3 „Já bych si asi přál, aby **každý člověk přestal** ukazovat prstem na toho druhého, že oni znečišťují víc a měli by se víc snažit, ale aby **každý vzal tu svou zodpovědnost** a začal jednat. **Začít u sebe** a dělat i to málo co můžem a přijmout to, že transformace bude znamenat **transformovat i sám sebe a ten svůj život** a vlastně **přijmout to omezení**.“ 2FG2 „Někde se začít holt musí no. **Když nezačne jedinec, nezačne další a další**.“ „Já si myslím, že to je důležitý pro každého, nejen pro ČR, že každý musí začít sám u sebe.“ 2FG3 i „Já bych asi začala u vlastního prahu, tam vidím velké rezervy.“ „Já myslím, že musíme všichni začít.“

...a příroda si to udělá podle sebe

Občas respondenti zpochybňují relevanci Green Deal a snah o zelenou transformaci obecně s poukazem na to, že se mohou objevit emise, kterým lidé nezabrání. Možnost globální neantropogenní hrozby tak slouží jako omluva vlastní nečinnosti: 2FG2 „Zelená pro Evropu i pro svět, ale mělo by se to také týkat i přírodních katastrof. Vybouchne sopka, toho CO2 tam bude takový množství, co auta za sto let dokážou vypustit, tak si myslím, že by to **mělo být všechno v rovnováze**.“ 2FG2 „Tady se nám bude zakazovat, bude tady všechno zelený, ale příroda si přece jenom udělá podle sebe.“ 2FG3 „Je otázka, jaká [změna klimatu] hrozba jo, protože ty tsunami a tajfuny to je vlastně pořád, **to ví jenom Pán Bůh**, jestli nás změna klimatu přivede k záhubě dřív než něco jiného, to se určitě nemá říkat.“

MY v současnosti x ONI příští generace

Jak je vidět z přístupu k pojmu *klimatická krize*, mnoho respondentů chápe krizi jako něco ležícího v blízké budoucnosti, a ne naléhavě přítomného již nyní. Podobně i potřebu mitigačních a adaptačních opatření mají mnozí tendenci odsouvat do blíže neurčené bu-

doucnosti; až na ně bude země a společnost připravena, až skončí válka na Ukrajině, až nebude energetická krize (to poslední zejména v ohniskových skupinách z podzimu 2022).

Především v místech chráněných před extrémními dopady klimatické krize, k nimž Česko patří, se tak projevuje typický rys reflexe „pomaleho násilí“, které bývá přehlíženo oproti okamžitým krizím válek či náhlých přírodních katastrof. Koncept představený Robem Nixonem označuje „násilí opožděné destrukce, které je rozptýleno v čase a prostoru, opotřebovavací násilí, jež obvykle vůbec není vnímáno jako násilí“ (2011, s. 2, překlad T.D.). Dopady ztráty biodiverzity, znečištění ovzduší ani globálního oteplování typicky nejsou bezprostřední ani zřetelně propojené v řetězcích příčiny a následku, pro mnohé se tak stávají neviditelnými a jejich mitigace něčím, co může počkat: 1FG2: „V současné době na to **nejsme absolutně připravený**.“ „Já si myslím, že to je **pro příští generaci**. **My už s tím** toho moc neuděláme.“ Já bych **posečkala dva roky než** se tady ta situace s plynem a energiemi trochu uklidní.“ 1FG4 „aby se to **vše dělo postupně, ne hned teď**“, a vše se měnilo, aby na to nebyl takovej nával.“ 2FG2 „Já si hlavně myslím, že aby se úplně zakázala fosilní paliva, tak **na to ČR není úplně připravena**.“ 2FG3 „Není v tuto dobu **vhodná doba**.“ „Ten směr je správný, ale **nepospíchat**.“ „Já bych to viděl tak, **aby tam nebylo pevné datum**.“

Respondenti, kteří chápou klimatickou krizi jako něco již přítomného a naléhavého, spíše podporují opatření 1FG3: „**Není čas na to, aby to [lidí] odkládali**.“ „Já bych si přála, aby to **lidí zajímalo**.“

Při sledování dichotomie MY a ONI v ohniskových skupinách lze shrnout, že u mnoha (nikoli však u všech) respondentů převažuje představa, že Česká republika je malým územím s malým národem, který nemá mnoho vlivu a je oddělené od okolí, které ho ohrožuje a diktuje mu, jak si má počínat. Tato pocitová odtrženost od globálního společenství se projevuje i v představě chráněnosti před zásadními dopady klimatické krize, a především v zřetelné nespojitosti mezi globálními jevy a rolí Česka v jejich příčinách i následcích. Výše jsem citovala názor jednoho z diskutujících, že dokud se budou po

mořích plavit obrovské tankery, jakékoli osobní uskrovnění postrádá smysl. Účastník z jiné skupiny ve stejném smyslu zmiňuje ničení Amazonie. Mnozí jmenovali jako zásadní zdroj znečištění Čínu. Ani jeden z nich ovšem nezvažuje, kolik produktů převážených tankery a získávaných na místě vypáleného pralesa a za cenu značných emisí se dováží do Česka. Ještě nápadnějšími příklady jsou vyjádření prozrazující představu, že je možné oddělit stav životního prostředí od změny klimatu: 2FG3 „Já si myslím, že **nemusíme změnit globální klima** a přitom můžeme udržet stav té naší přírody na nějaké slušné a solidní úrovni.“ „Klima těžko asi ovlivníme, ale životní prostředí můžeme ovlivňovat snadněji.“

Účastníci ohniskových skupin vyjadřují vřelý vztah k české přírodě a krajině, všímají si některých environmentálních problémů, neurčují ale jejich příčiny a spíše vzácně si uvědomují už přítomné dopady klimatické krize na českou přírodu a krajinu. Klimatickou krizi tak mnohdy vnímají jako primárně problém jiných, více zasažených států, anebo něco, co přijde v budoucnosti,¹⁰ případně ji chápou jako jeden z přírodních jevů, které lidé nemohou výrazněji ovlivnit. V rámci dichotomie MY a ONI je nápadná nízká úroveň identifikace s Evropskou unií a již připomenutá představa Česka jako malé slabé země, které je zvnějšku vnucován Green Deal. Představa „diktátu z Bruselu“ je obzvláště silná, když je Green Deal překládán jako Zelený úděl, v poslední době častější varianta Zelená dohoda je respondenty vnímána pozitivněji. Při srovnávání se „zbytkem světa“ se charakteristiky „malé země“ dostává i celku Evropy či Evropské unie. V případě, že mluvčí souhlasí s potřebou aktivnějšího přístupu k řešení problémů klimatické krize, vyjadřují se osobně a konkrétně, často apelují na blíže neurčené ostatní, aby změnili svůj přístup k problematice.

¹⁰ Podle nových dat zveřejněných v rámci reprezentativního výzkumu Institutu 2050 České klima 2024 se povědomí o naléhavosti klimatické změny zvyšuje; v průzkumu, který se konal od května do srpna 2024, 52 procent respondentů souhlasilo s tím, že problémy klimatické změny je třeba řešit co nejdříve. Potvrdila se i přetrvávající náklonost k přírodě a podpora její ochrany, zato Green Deal je vnímán ještě s větší nedůvěrou než v předchozích výzkumech (Krajhanzl et al., 2024).

Jak tvrdí ekonaratologie, jazyk nejen odráží postoje a představy o kontextu klimatické krize, ale zároveň je formuje. Zde se to projevuje jak při vymezení odpovědnosti (MY versus ONI), tak v přístupu k řešení problému, která jsou vnímána buď jako vnucená zvenčí, nebo naopak jako osobní výzva.

Literatura

- FLØTTUM, Kjersti. (ed.). (2017). *The Role of Language in the Climate Change Debate*. London: Routledge.
- FLØTTUM, Kjersti a GJERSTAD, Øyvind. (2017). Narratives in climate change discourse. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 8.1: e429.
- KENNEDY, Caitlyn a LINDSEY, Rebecca. (2015). What's the difference between global warming and climate change? Climate.gov, June 2015. Stažené 14. 6. 2024 z climate.gov/news-features/climate-qa/whats-difference-between-global-warming-and-climate-change.
- KOLÁŘOVÁ, Marta. (2023). Mediální diskurz o Green Dealu z hlediska energetiky (výzkumná zpráva). *Sociologický ústav AV ČR*. Stažené 14. 6. 2024 z soc.cas.cz/publikace/medialni-diskurz-o-green-dealu-z-hlediska-energetiky.
- KRAJHANZL, Jan et al. (2024). České klima 2024 (výzkumný report) *Institut 2050*. Stažené 14. 3. 2024 z <https://institut2050.cz/wpcontent/uploads/2024/10/ceskeklima2024.pdf>.
- LEEUEWEN, Theo van. (2008). The representation of social actors. *Discourse Studies*, 5, 268–302.
- NIXON, Rob. (2011). *Slow violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge: Harvard UP.
- MORGAN, David L. (2001). *Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativního výzkumu*. Tišnov: Sdružení SCAN.
- STIBBE, Arran. (2015). *Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By*. New York: Routledge.

Zvonit klíčema. O proměně jednoho (mediálního) frazému

Jingling Keys. On the Transformation of a (Media) Phrase

LADISLAV JANOVEC

Technická univerzita v Liberci

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7221-8672>

E-mail: ladis.janovec@seznam.cz

Abstract: We focus on the phraseme *zvonit klíčema* (*to ring with keys*) in this text. This phraseme originated from a micro-event during events in November 1989. Focusing on linguistic and cultural contexts, we demonstrate the formation of the phraseme, its semantic change, and the pragmatic and communicative aspects of its use, represented by actualisations and semantic reevaluation.

Abstrakt: V textu se zaměřujeme na frazém *zvonit klíčema*, který vznikl na základě mikroudálosti v době listopadových událostí roku 1989. Na základě jazykově-kulturních kontextů demonstrujeme formování frazému, jeho významovou proměnu a pragmaticko-komunikační aspekty jeho užívání, reprezentované aktualizacemi a významovým přehodnocováním.

Keywords: ethnolinguistics, phraseme, meaning, Czech language, revolution 1989, disinformation

Klíčová slova: etnolingvistika, frazém, význam, český jazyk, revoluce 1989, dezinformace

1. Etnolingvistika a frazeologie

V poslední době se při studiu nejen frazeologie obrací velká pozornost na etnolingvistické přístupy, které zkoumají jazykové prvky v širších kulturně-historických souvislostech. V naší lingvistické tradici je frazeologický výzkum opřen primárně o přístupy, které nelze označit jako etnolingvistické, ať už jde o obrovský výzkum strukturní, především¹ metodologické práce F. Čermáka (komplexně 2007), materiálové a didaktické studie M. Čechové (např. 1986, 2007), korpusové výzkumy M. Kopřivové (např. 2015, 2021), lexikografické a frazeografické práce F. Čermáka a kol. (1983, 1988, 1994a, 1994b) nebo E. Mrhačové (např. 1999) aj. Prvky etnolingvistického přístupu nalézáme implicitně v etymologicky zaměřených pracích L. Stěpanové (např. 2004, 2021, 2022) či I. Němce, věnovaných ovšem především slovní zásobě (souhrnně 2009).

Etnolingvistika přitom představuje pro výzkum frazeologie velice výhodnou sadu nástrojů, protože její holistický přístup, kombinující různá vědecká hlediska, umožňuje uchopit frazém z více úhlů pohledu, a to i v té oblasti, kam metodologie jiných přístupů nepronikla. Frazeologie se pro ni jeví jako vhodný materiál především proto, že jde o oblast výrazových prostředků, která je velice silně kulturně zakotvena, její sémantika značně dynamická a v některých případech těžko vysvětlitelná bez širších souvislostí.

Frazémy jsou často založeny na určitých mikrosituacích, narativních strukturách, které jsou jazykově ztvárněny, fixovány a sémanticky specifikovány. Proces frazeologizace určitého (obrazného) spojení popisuje již J. Mlacek (1984, s. 24–33), přičemž mezi zlomové

¹ Přehled badatelů a jejich prací je pouze orientační.

body utváření frazému patří v první řadě přehodnocení existujícího / již vzniklého přímého či obrazného volného slovního spojení tak, že se mu přidává nový (obrazný) význam, který se ustaluje. Tato prvotní frazeologizace většinou vytváří částečně frazeologizované spojení, které má tendenci se dále plně frazeologizovat (druhotná frazeologizace).

Stabilní frazém se může dále vyvíjet – vstupuje do paradigmatických vztahů, při nichž vznikají různé varianty a aktualizace, jež jsou dány proměňujícími se podmínkami, kdy se některé konstitutivní a substituční lexémy mohou náhle jevit jako kulturně vhodnější či méně vhodné.² Frazém se může proměňovat i strukturně, tj. některé složky frazému se mohou oslabovat co do stability a mohou se z jeho těsné provázanosti uvolnit, jiné mohou do frazému pronikat, případně variovat až ke vzniku nového frazému. Běžným typem jsou různé případy nominalizací (Blatná, 2001). Rovněž se již frazeologizovaný výraz může za určitých podmínek defrazeologizovat, tj. znovu nabývat původních dílčích sémantických rysů (k defrazeologizaci frazému srov. např. Janovec, 2006). Tyto procesy jsou důležité pro zachycení sémantické dynamiky frazeologie.

Potenciální frazémy vznikají na základě různých motivací, vždy je ale zapotřebí určitý soulad a ochota jazykového společenství ke sdílení potenciálního frazému, sémantické stabilizaci výrazu a následně dokončené frazeologizaci. To, že se některé vyjádření stane frazémem, je do jisté míry dílem náhody, související s nápadností vyjádření, situací vzniku, atraktivitou pro jazykové společenství, vyšším množstvím těch, kteří se s vyjádřením setkají, a dalšími aspekty. Každá událost se přitom skládá z velkého množství mikroudálostí, z nichž nakonec jen některé mohou být „vybrány“, aby vstoupily do frazeolo-

² Příkladem může být dnes nevhodné/nežádoucí užívání etnonym, označení mužů, žen a jejich (proto)typických atributů, které může vytvářet nežádoucí konotace a zakládat nežádoucí stereotypy a generalizace, srov. např. staré frazémy *kde husy, tam štěbety, kde ženské, tam klevety; dlouhé vlasy – krátký rozum; mít žida ve skříni; špinavý jako cikán* (více k rodovým preferencím ve frazémech viz např. Štichová, 2017, k etnonymu *Cikán* srov. např. Kráčmarová, 2014).

gického fondu jazyka.³ V následujících pasážích se zaměříme na jednu mikroudálost z období sametové revoluce, jejíž verbalizované vyjádření se ustálilo (frazeologizovalo), i když paralelně v textech často funguje ve svém přímém významu.

2. Sametová revoluce a zvonění klíči

Sametovou revolucí označujeme období událostí po 17. listopadu 1989, jež vyvrcholily pádem socialistického režimu a komunistické vlády v Československu a předznamenaly další vývoj země, resp. později samostatného Česka a samostatného Slovenska.

Období od demonstrace studentů na Den studentstva (17. 11.), která byla na Národní třídě v Praze rozprášena, představovalo obrovský sled událostí, které probíhaly paralelně, v návaznosti, na různých místech a v různých podmínkách po celé zemi. Šlo o generální stávky, každodenní demonstrace, vylepování a roznášení plakátů či letáků, návštěvy herců a vysokoškolských studentů ve školách či továrnách, ritualizované až happeningové akce, utváření či znovutváření různých hnutí a skupin, z nichž nejvýraznější bylo Občanské fórum, později kandidující ve volbách.⁴

Sametová revoluce vynesla či vrátila do politické a společenské sféry i veřejného života jména, která mají různou míru vlivu i v dnešní době, po třiceti sedmi letech od revoluce, ale jsou i různými způsoby vnímána a hodnocena, mnohdy kontradiktory (např. V. Havel,

³ V české historii došlo k několika selským bouřím (povstáním, rebeliím), ovšem pouze některé z nich zůstávají v historicko-kulturním povědomí mluvčích, a to někdy ne kvůli sobě samým, ale kvůli sekundárnímu zpracování tématu v beletrii (o tom viz např. Janovec, 2024b). Z hlediska frazeologie je zajímavé, že jako vzpomínka zůstávají některé typy ustálených jednotek jako *dopadnout jak sedláci u Chlumce; Kubata dal hlavu za blata* (citováno i v románu *Mlhy na blatech* Karla Klostermanna) nebo *do roka a do dne* (podle zpracování látky chodského povstání A. Jiráskem ve *Starých pověstech českých*).

⁴ V pozdějších letech se rozdělilo na několik politických subjektů, z nichž nejvýraznější a nejvlivnější byly ODS (Občansko-demokratická strana) a ODA (Občansko-demokratická aliance).

V. Klaus, M. Zeman, A. Dubček, P. Pithart, M. Kubišová, J. Lux, V. Chramostová, M. Sládek, V. Komárek, V. Škutina a další). Poměrně záhy se začaly objevovat i mediální platformy navazující na tradici zrušených periodik, jako byl časopis *Reportér*, nezávislé platformy jednotlivých stran a hnutí – *Lidové noviny*, *MF dnes*, později *Právo*,⁵ ale také např. humoristicko-satirický časopis *Škrt*.

Průběh revoluce představoval soubor veskrze pozitivně hodnocených událostí, nových možností fungování člověka ve společnosti, první kroky na cestě za svobodou a demokracií a rozhodně i po dlouhé době pozitivní sebehodnocení Čechů a hrdost na češství, nové vnímání vlastenectví, než bylo to předepsané komunistickou stranou, založené především na formálních rituálních projevech a ve formálních a formalizovaných aktech. Projevila se obrovská pospolitost a touha sdílet nadšení a radost z událostí, ohleduplnost, otevřenost novému, pluralita názorů a jejich prvotní tolerance. Dílčí akce měly ráz masovosti, ale i individuálnosti, dobrovolnosti a spontaneity a zároveň některé prokazovaly určitou multižánrovost. Na druhou stranu je třeba přiznat celé akci i značnou dávku naivity a nezkušenosti, protože byl poměrně jednoznačně očekáván úspěch revoluce a zároveň mnoho lidí předpokládalo, že dobrá nálada, radost a ona pospolitost a ohleduplnost už budou trvalou součástí společenského života.

Z mnoha akcí při demonstracích na Letné, majících leckdy happeningový charakter, se především vrylo do kulturní paměti zvonění klíči: po několika dnech revoluce bylo navrženo, aby účastníci demonstrace na Letné začali zvonit klíči jako symbol toho, že vládě Komunistické strany Československa už odzvonilo. Tento akt se nakonec rozšířil i do dalších míst v zemi a stal se opravdu symbolem: jednak revoluce, jednak symbolem touhy po svobodě a životě v lepších časech, ale i touhy po změnách. Jde o symbol, který je jedním z nejsilnějších a snad nejpřipomínanějších – po celou dobu od sametové revoluce

⁵ Původní hlavní tištěné médium komunistické strany *Rudé právo* zmutovalo v noviny *Právo* (1995), vázané na Československou stranu sociálně-demokratickou, komunisté vytvořili publikační platformu *Haló noviny* (do roku 2022, od roku 2022 *Naše pravda*). Více viz wikipedie, hesla *Rudé právo* a *Haló noviny*.

zůstává v kultuře přítomen, neustále se opakuje a v různých obměnách vrací (viz i dále). Z hlediska sémantického lze říci, že tento symbol fungoval v přímém významu především z počátku – po volbu prezidenta a pak po půl roce při prvních svobodných parlamentních volbách. S upadáním euforie a s prvním rozčarováním začal žít v textech i aktivitách svým dalším životem se sémantickými proměnami.

3. Sémantické pozadí a vznik frazému

Celá happeningová mikroudálost vychází ze dvou kulturních elementů. V poloze konání je to zvonění zvonů, které upozorňuje na předělovou situaci – na začátek něčeho (bohoslužby apod.), změnu stavu či časové jednotky (odbíjení hodin, klekání, zvonění poledne, ale i svatební zvony na závěr obřadu) či konec něčeho včetně života (návrat zvonů z Říma o Velikonocích, kdy zvonění upozorňuje na konec svatého týdne, ale rovněž umíráček ohlašující něčí smrt, tedy konec života).

Z hlediska aspektu jazykového je to přímá existence slovesa *odzvonit*. Toto sloveso má podle *Slovníku spisovného jazyka českého* tři významy:

1. (~; co) *vykonat zvonění něčeho, vykonat něco zvoněním, zvl. dát zname-ní: brzy odzvoní již po třetí; hned po odzvonění vyrazili všichni ze třídy; školník odzvonil konec hodiny; pošt. (u starších aparátů) zvonkem ohlásit ukončení telefonního hovoru;*
2. (o zvucích zvonů) *odeznít: odzvonilo poledne;*
3. expr. (komu, čemu) *způsobit, připravit zkázu, konec, úpadek; skoncovat (s čím), zúčtovat: nová doba odzvonila fabrikantům; jejich lásce rodiče odzvoní; lid odzvonil staré vládě* (<https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=odzvoniti&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>).

Zejména třetí význam potom hrál roli při vytvoření události – metaforický význam slovesa byl realizován konkrétním symbolickým aktem a to se následně odrazilo v nominaci aktu s využitím nedokonavého slovesa, které signalizuje teprve průběh a ne dokončenost děje, a také v následné frazeologizaci spojení *zvonit klíčky*.

Proces frazeologizace tohoto spojení postupuje dle tradičního frazeologizačního modelu – volné spojení s neobrazným významem dává vznik obraznému významu, následně dochází ke stabilizaci formy a utváření významu fixovaného na celek „vyjadřovat podporu demokracii, prosazovat ji, bojovat za ni“.⁶ Frazém v této podobě vyjadřuje pozitivní evaluaci, odkazuje k uznávání globálních hodnot, jako je svoboda, demokracie, rovnost, slušnost, pospolitost, podpora apod. Jeho nominalizace *zvonění klíčema* pak má přímo jeden z významů „sametová revoluce“.

4. Formování frazému a jeho další život

Po první spontánní výzvě bylo zvonění využíváno i v další dny demonstrací jako prostředek vyjádření nespokojenosti s režimem a jeho představiteli, ale i s vystupujícím řečníkem, či jako podpora dobrého řečníka, gesto nabývalo významu „mít právo být slyšen, moci se projevat“. Po volbě prezidenta 29. prosince 1989 bylo vyhlášení výsledků přivítáno zvoněním diváků na nádvoří Pražského hradu, akt zvonění tady vyjadřoval podporu nově zvolenému prezidentovi⁷ a radost z vítězství nad socialistickým režimem. Při této akci tedy už opravdu komunistické vládě odzvonilo a zároveň zvonění klíči představovalo otvírání nové kapitoly života československé společnosti, zvonění vítalo očekávané lepší časy.

Díky kolektivní paměti, v níž je zvonění klíči jako symbolický akt sametové revoluce uchováváno, se stává jazykovým prostředkem (především) publicistiky v textech, které připomínají listopadové události a odkazují na ně. Vyjádření má určitým způsobem metonymickou povahu (akt zvonění za celou sametovou revoluci), pro publicistiku je výhodné vzhledem k atraktivnosti, jednoduchosti, ale také emoční složce, která je na vyjádření vázána, srov. např. publicistické titulky (1.–5.):

⁶ Tento význam se může dále proměňovat.

⁷ Václav Havel se ujal funkce 1. ledna 1990.

- [1] *Na Svoboděku se zvonilo klíči. Brňané dnes oslavovali třicet let svobody* (Brněnská drbna 17. 11. 2019)
- [2] *Před třiceti lety jsme zvonili klíči* (FB obce Číměř)
- [3] *Na východě Čech se bude znovu zvonit klíči* (Hradecký deník 18. 10. 2009)
- [4] *Zvonění klíčů, zpěv a lampiony. Tak se mimo Prahu slavil 17. listopad* (Blesk 17. 11. 2016)
- [5] *Je opravdu nutné zvonit v roce 2017 klíčema?* (vice.com)

Na základě uvedených příkladů se nejprve vyjádříme k formě. Vyjádření *zvonit klíči* se využívá v publicistice, zejm. na platformách, které dodržují požadavek spisovnosti, vedle toho se ale vyskytuje velice často v prostědělovacích textech mluvených i psaných, kde má pochopitelně podobu nespisovnou *zvonit klíčema* – jak naznačuje poslední příklad, může být spojení vnímáno natolik ustálené v úzu v morfologicky v nespisovné podobě, že se v ní může objevovat i v publicistice, aby konotovalo mluvenost. My budeme dále používat nespisovnou podobu, pokud nepůjde o citaci, která je uvedena spisovně. Jsme přesvědčeni, že tento frazém je v nespisovné variantě mnohem frekventovanější, protože je pro nás primárně vázán původně na mluvené slovo a neoficiální projevy.

Uvedené příklady (1.–5.) dokládají různou míru doslovnosti, obraznosti a jednoznačnosti užití výrazu. Zatímco první příklad vyjadřuje doslovný akt, a to díky dovysvětlení v druhé části titulku, příklad druhý odkazuje jak k dílčí mikrosituaci revoluce, tak k sametové revoluci jako celku. Třetí příklad je formulován tak, že vyznívá záměrně víceznačně – vzhledem k době napsání textu může naznačovat jak přípravu oslav výročí sametové revoluce, tak organizaci protestů na základě nespokojenosti obyvatel města.

Čtvrtý příklad představuje nominalizaci doslovného vyjádření, jež je vhodnější pro neobrazné vyjádření, protože pro vytvoření výpovědi by nominalizace vyžadovala další dějovou slovesnou složku,⁸ čímž by se sémantika obrazného pojmenování mohla začít dále posunovat a proměňovat.

⁸ Zde vyjádření funguje jako součást výčtu.

V pátém příkladu je vidět další posun sémantiky ustáleného výrazu. S odstupem od událostí sametové revoluce, s proměnou společnosti, s nárůstem žádoucích i nežádoucích sociálních jevů a s vystrízlivěním ze sametové euforie začala narůstat kritika poměrů a objevuje se více a více zklamaných hlasů. Leckdy se k vyjádření nespokojenosti využívá negace vyjádření *zvonit klíčema* – tj. *za tohle / kvůli tomu jsme klíčema nezvonili*. Na některých protestních akcích se tak spontánně nebo direktivně klíči zvoní, aby se připomněla sametová revoluce, boj za svobodu a spravedlnost, na něž se organizátoři většinou odkazují, např. při tzv. krizi v České televizi neboli boji o Českou televizi na přelomu let 2000/2001. Při níž se na demonstraci na Václavském náměstí vyjadřovala podpora protestujícím zpravodajům, ale zároveň šlo sekundárně o vyjádření nespokojenosti s poměry v zemi, tzv. blbou náladou, jak situaci již v roce 1997 nazval Václav Havel ([https://cs.wiktionary.org/wiki/blbá nálada](https://cs.wiktionary.org/wiki/blb%C3%A1_n%C3%A1lada)). Příklad 5 naznačuje polemiku s tím, za co a zda je nutné v dnešní době bojovat, zda je ohrožena či potlačena demokracie (viz i dále).

Kategorizačně-identifikační rys má frazeologizované spojení *zvonit klíčema* v titulku v příkladu 6.:

[6] *Jeden před třiceti lety zvonil klíčema, druhý je komunista* (Lidovky 15. 11. 2019)

Užití frazému je založeno na kontrastu postavením toho, co „zvonil klíčema“ proti komunistům, tj. frazém tu vyjadřuje význam „bojovat za svobodu, demokracii“, ale nese i další významové konotace (účast na demonstracích, podpora sametové revoluce, odpor k socialismu a vládě KSČ apod.), které se podílejí na utvoření neúplné významové opozice.⁹

5. Jazyková reflexe mimojazykových ozvěn *zvonění klíčema*

Kromě jazykového vyjádření *zvonit klíčema*, které osciluje mezi frazeologickou jednotkou a přímým pojmenováním aktu, je zajímavý

⁹ Zatímco verbonominální predikace *je komunista* je jednoznačně identifikační, zařazuje osobu označenou v subjektu mezi členy/příznivce komunistické strany, predikace vyjádřená frazémem striktně identifikační není.

i další život samotného symbolického aktu. Ten je připomínám zejména v kontextu výročí sametové revoluce. Připomínání vede k jeho znovuoskutečňování (reálnému i obraznému) nejen jako gesta na demonstraci, ale jako umělecko-estetického momentu, který je znovuzpřítomňován a znovuprožíván, čímž nabývá až mytického rázu. Tyto svébytné akce znovuoživující kolektivní paměť pak reflektují média a informují o nich veřejnost, čímž se podílejí na modifikaci sémantiky vyjádření, srov. příklad 7.

Další sémantickou dimenzi dodávají sledovanému vyjádření i výstavy, v jejichž názvu frazém či jeho nominalizace zazní – viz příklad 8.–11., nebo jiné akce využívající klíče jako symbolu sametové revoluce (příklad 11.).

[7] *Studenti zasypali náměstí tisíci klíči, připomínají dobu po Listopadu 89* [titulek – pozn. L. J.] *Půl tuny klíčů rozházeli ve čtvrtek studenti Technické univerzity v Liberci po náměstíčku ve studentském kampusu na Husově ulici. Právě cinkání klíči, které měly otevírat cestu ke svobodě, bylo jedním ze symbolů sametové revoluce v roce 1989.* (idnes, 15. 11. 2019)

[8] *Proč zvonily klíče?* (Opava 2009)

[9] *Zvonění na časy* (Praha 2019)

[10] *30 klíčů pro samet* (Prostějov 2019)

[11] *Přes dvacet tisíc Klíčů ke svobodě vyrobených v Rychnově připomene „sametové cinkání“ roku 1989* (Český rozhlas, 15. 11. 2019)

Příklady 7. a 11. reflektují akci, která se uskutečnila v Liberci v rámci oslav třicetiletého výročí sametové revoluce. Klíče byly speciálně pro tuto akci vyrobeny firmou FAB a měly se podobat těm, co se na konci osmdesátých let používaly (srov. článek na webu Českého rozhlasu z 15. 11. 2019). Ostatní tři příklady odkazují na výstavy, které se uskutečnily v České republice a souvisely s připomenutím revoluce. V příkladu 10 jde o dětskou výtvarnou soutěž v Číměři, při níž děti, které socialismus nepamatují, kreslily na papírové klíče, s čím se jim sametová revoluce asociuje (viz obrázek 1).

Obrázek 1. Ukázka klíčů z výstavy čiměřských dětí (v době publikování textu už byl obrázek z internetu stažen)

Dále se objevuje odkaz na „zvonění klíčema“ přímo v názvu románu Jiřího Slavička *Zvonění klíčů* (vydán 2008) a v Jihlavě je umístěna socha *Klíče*, která symboliku sametové revoluce připomíná (viz obrázek 2).

Obrázek 2. Socha *Klíče*, připomínající zvonění během listopadového týdne (<https://www.kudyznudy.cz/aktivity/klice-v-jihlave-pamatnik-17-listopadu>)

6. Negace spojení *nezvonit klíčema*

Očekávání sametové revoluce byla naplněna jen částečně, respektive každý jejich naplnění vnímá trochu jinak, což je dáno i tím, že po

čtyřiceti letech totality neměli lidé zcela jasno, co vlastně očekávají a chtějí (kromě pádu komunistické vlády a jejího režimu). Vystřízlivění z ideálních individuálních představ, nastolení nového systému, ale s ním rovněž těžká orientace v problémech moderní doby, nové aféry, změna náhledu na svět, jistým způsobem i vzpomínky na starší doby (mládí), jistá míra ostalgie, individuální i společenská zklamání, negativní dopady důsledků změn ve společnosti na individuální životy (ztráty práce, pocíťování ageismu) a další negativní změny způsobily vyšší míru nespokojenosti, u mnohých i relativizaci či pochybování o správnosti revoluce a kladném dopadu jejích výsledků.

Nastolení spravedlivé, ohleduplné společnosti se nekonalo, navíc privatizace a její aféry, přerod socialistické společnosti v kapitalistickou, první kroky demokracie – mnohdy špatným směrem, pokusy a omyly a jejich zneužívání v následujícím desetiletí po revoluci (dnes často označované jako divoká devadesátá léta) vyvolávaly deziluzi, znechucení a odpor, jejichž důsledky pocíťujeme i dnes. To se odráží i ve vzniku záporné podoby frazému *nezvonit klíčema*, většinou s odkazem na konkrétní problém a s další konstitutivním komponentem: *za/pro tohle jsme klíčema nezvonili*, s variantou *nezvonili jsme klíčema*, *aby* (srov. příklady 12.–15.).

- [12] *Nezvonili jsme klíči za to, aby děti neměly na svačiny* (Parlamentní listy 7. 3.2014)
- [13] *Kde jsou ty zprivatizované miliony? Miliardy? Kdo je má v kapse? Proč nejsme bohatí všichni? Proč jenom někteří? Kteří? Copak zkorumpovaný trh je ta oslavovaná svoboda, demokracie? A co morálka, he?! Ne, ne, ne, takhle jsme si to nepředstavovali! Ne, ne, za tohle jsme praporem nemávali! Ne, kvůli tomuhle jsme určité klíči nezvonili, život nenasazovali!* (Boučková, 1998, s. 79)
- [14] *Mnohokrát jsem od devadesátých let slýchal „pro tohle jsme klíči nezvonili. Bylo tím myšleno ledacos – privatizace výhodná jen pro někoho, bankovní socialismus devadesátých let, mafianské metody na pomezí politiky a ekonomiky, porcování moci za opoziční smlouvy, korupce jako princip, aféry bez katarze, exekuční pasti, nástup oligarchů, a tak dále a tak podobně.* (plzen.rozhlas.cz, <https://plzen.rozhlas.cz/vysla-knizka-vzpominek-lidi-kteri-byli-17-listopadu-1989-na-narodni-tride-8110714>)

[15] aktualizované: *Lidi nezvonili klíčkama za svobodu, ale zvonili za kapitalismus, mercedesy, bavoráky, dovolenou ve Španělsku a vydělávání peněz, ne za svobodu projevu. Chtěli věci, které si za bolševika nemohli ani prohlédnout.* (rozhovor se skupinou J. A. R., <https://musicserver.cz/clanek/62231/j-a-r-byli-jsme-na-spravnym-miste-ve-spravny-cas/?nomobile=1>)

Mlhavost představ o tom, co bude po pádu komunistické strany, reflektuje i spisovatel a publicista Ondřej Štindl v Lidových novinách již v listopadu roku 2009 v textu *Kvůli čemu jsem „zvonil klíči“*.

Je spousta věcí, kvůli nimž jsem v tomto smyslu klíči nezvonil. Nezvonil jsem jimi například proto, aby v každé druhé hospodě řvalo nějaké blbé rádio, nebo aby na úřadě X seděla osoba Y. Přiznám se ale k jednomu – moje představy toho, zač zvoním, byly v okamžiku zvonění značně vágní. V zásadě se omezovaly na touhu, aby skončil režim a já mohl vést svobodnější život, nic moc dalšího jsem v tu chvíli neřešil (https://www.lidovky.cz/nazory/stindl-kvuli-cemu-jsem-zvonil-klici.A091105_190345_ln_nazory_ani).

Negování polistopadových hodnot, toho, „za co se klíčkama nezvonilo“, narůstá v posledních letech s radikalizací společnosti, s posilováním dezinformačního diskurzu a s narůstáním prokremelské a velice silně manipulativní rétoriky, srov. např. tvrzení druhořadé političky, odpůrkyně a kritičky systému Nely Lískové: *Nejsem generace, která cinkala*. Vedle nárůstu negativní podoby fražému v komunikátech se objevují i varianty mající negativní konotace v podobě řečnické otázky *Za tohle jsme zvonili klíčkama?* nebo ironické výzvy;

Je si jděte zase cinkat klíčkama. Variování původního zvonit za aktualizované cinkat posouvá fražém i konotačně – prototyp toho, co cinká, je jiný než toho, co zvoní.

[16] *Jistým problémem je, že se žel najde dost těch, kdo o „nějakou demokracii“ vlastně vůbec nestojí, protože „za tohle jsme klíči nezvonili“.* (hlidacipes.org, 24. 12. 2021, <https://hlidacipes.org/svoboda-medii-a-124-let-stare-vanocni-poselstvi-sefredaktora-churche>)

[17] *Léty pak ve mně převládlo zklamání z bující korupce, tunelování a neumětelsví politiků a říkal jsem si, že pro tohle jsme klíči nezvonili.* (anobudelip.cz 8. 9. 2022, <https://www.anobudelip.cz/cs/liberecky-kraj/makame/aktuality/z-medii/milan-kouril-bilancni-rozhovor-48314.shtml>)

[18] *Nepříjemný pán nás vyhodil půl hodiny před zavírací dobou... Pro tohle jsme klíčkama nezvonili* (recenze na provozovnu rychlého občerstvení, https://nicelocal.cz/central-bohemian-region/restaurants/kebab_pizza_house)

Nesystémová nespokojenost, navíc stížnosti a nadávání na občas banální nedostatky (jako v příkladu 18.) i okázala radikalizace a zneužívání demonstrace k vlastním cílům a destabilizaci společnosti bývá odpůrci ironizována, viz například text písně *Proto jsem nešel zvonit klíči* od Michala Horáčka, kterou zpívá Richard Müller (úryvek):

Nemrhám časem na hlouposti.
Na Facebook píšu dnešní hit:
Všude se rojejí vrtichvostí
ve službách novejších totalit!
Pracovat? No, to bych to chyt!
Už tak jsem bledej jako liči...
Nebudu zmrdům otročit.
Proto jsem nešel zvonit klíči.

S dnešnímá Vip si budu kvít
teprv až od nás z Meziříčí
vytáhnem – všechny pověsit.
To si pak s gusem cinknu klíči.

Podobně byla ironizována i pozvánka na demonstraci 27. listopadu 2023, kdy tzv. vůdci dezolátů zneužili symboliku sametové revoluce k vlastním zájmům (obrázek 3). Demonstrace dostala přezdívku Sraz instalatérů.

Obrázek 3. Upravená pozvánka na demonstraci (v době publikování textu už byl obrázek z internetu stažený)

6. A co bude dál? Místo závěru

Frazém *zvonit klíčema* se podílí na připomínání událostí sametové revoluce. Z hlediska významu jsme ukázali jeho stabilní složku, ale zároveň i to, že posuny významu se u něj objevují s radikalizací společnosti. Ta může ovlivnit vznik nových významů, případně modifikaci toho stabilizovaného. Negativní vnímání dnešní společnosti, demokracie a současného systému, posilované nedemokratickými stranami, prokremelskou rétorikou a dezinformačními weby, je mezi některými vrstvami společnosti natolik silné, že zde přes ironizaci působí jako určité memento toho, že demokracie není stabilní a může být i ohrožována (viz výzkum konceptu DEMOKRACIE – Janovec, 2024). Lze tedy doufat, že jako klíče odzvonily na Letné v roce 1989 socialistickému režimu a vládě jedné strany, nebudou zneužity a neodzvoni v nejbližších letech demokracii a svobodě.

Literatura

- BLATNÁ, Renata. (2001). Invariant → varianta → nový frazém? In Mieczysław Balowski a Wojciech Chleďba (eds.), *Frazeografia słowiańska* (s. 405–409). Opole: Uniwersytet Opolski.
- BOUČKOVÁ, Tereza. (1998). *Krákorám*. Praha: Hynek.
- ČECHOVÁ, Marie. (1986). Dynamika frazeologie. *Naše řeč*, 69(4), 178–186.
- ČECHOVÁ, Marie. (2007). Prostorové motivy ve frazémech. *Naše řeč*, 90(3), 113–122.
- ČECHOVÁ, Marie. (2024). Frazémy – řečová a jazyková konzerva. In *Svět v obrazech a ve frazeologii III*. (s. 47–51). Liberec–Praha: Technická univerzita v Liberci – Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta.
- ČERMÁK, František a kol. (1983). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. Praha: Academia.
- ČERMÁK, František a kol. (1988). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha: Academia.
- ČERMÁK, František a kol. (1994a). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A–P*. Praha: Academia.
- ČERMÁK, František a kol. (1994b). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné R–Ž*. Praha: Academia.
- ČERMÁK, František. (2007). *Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Czech and General Phraseology*. Praha: Karolinum.

- JANOVEC, Ladislav. (2006). Defrazeologické lexikální jednotky. In Mária Šimková a Katarína Gajdošová (eds.), *Varia XIII*. (s. 243–247). Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra.
- JANOVEC, Ladislav. (2024a). Демократия по данным чешского языка. In Jerzy Bartmiński, Monika Grzeszczak a Alena Rudenka (eds.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów. Tom 7 Demokracja* (s. 149–180). Lublin–Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk – Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- JANOVEC, Ladislav. (2024b). Praha srdce Evropy v té malé české kotlině – lokalizace v české frazeologii. *Bohemistika*, 24(3), 404–421.
- KOPŘIVOVÁ, Marie. (2015). *Evaluating Automatic idiom Annotation in Spoken Corpora: the Case of Somatic Idioms*. In Katarína Gajdošová a Adriána Žáková, *Natural Language Processing, Corpus Linguistics, Lexicography* (s. 72–76). Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- KOPŘIVOVÁ, Marie. (2021). Možnosti zkoumání binomiálů v různých textových typech. In Ladislav Janovec (ed.), *Svět v obrazech a ve frazeologii II* (s. 541–551). Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta.
- KRÁČMAROVÁ, Drahoslava. (2014). *Etnonyma Rom a Cikán v českém jazykovém prostředí*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta.
- MLACEK, Jozef. (1984). *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN.
- MRHAČOVÁ, Eva. (1999). *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- NĚMEC, Igor. (2009). *Práce z historické jazykovědy*. Praha: Academia.
- Slovník spisovného jazyka českého*. Staženo z <https://ssjc.ujc.cas.cz>.
- STĚPANOVA, Ludmila. (2004). *Česká a ruská frazeologie: diachronní aspekty*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- STĚPANOVA, Ludmila. (2021). Материалы к историческому изучению чешской и русской фразеологии. In Ladislav Janovec (ed.), *Svět v obrazech a ve frazeologii II* (s. 15–21). Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta.
- STĚPANOVA, Ludmila. (2022). *Etymologický slovník české frazeologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- ŠICHOVÁ, Kateřina. (2017). *Tak dlouho na ni dělal oči, až ho požádala o ruku?* K rodovým restrikcím a preferencím frazémů v češtině. In Ladislav Janovec (ed.), *Svět v obrazech a ve frazeologii* (s. 457–476). Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta.

Mediální obraz Zuzany Čaputové na dezinformačních webových stránkách

The Media Image of Zuzana Čaputová on Disinformation Websites

ZUZANA WILDOVÁ

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3904-6316>
E-mail: zuzana.wildova@pedf.cuni.cz

Abstract: The paper is devoted to the media image of the Slovak President on Czech and Slovak websites before the end of her term, i.e. at a time when fake news and media attacks are gaining in intensity with the intention to influence the further political development of Slovakia by emphasizing the emotional of the message and negative content, often associated with conspiracy theories and various hoaxes. The paper is based on the theoretical foundation of the linguistic image of the world as a way of interpreting the world shared by a certain (linguistic) community, formed from a subjective perception of the world, and tries to analyse the nature of stereotypes on which the media image of Zuzana Čaputová is based on disinformation websites.

Abstrakt: Příspěvek je věnován mediálnímu obrazu slovenské prezidentky na dezinformačních českých a slovenských webových stránkách před koncem jejího volebního období, tedy v době, kdy falešné zprávy a mediální útoky nabývají na intenzitě s intencí ovlivnit další politický vývoj Slovenska akcentováním emocionální stránky sdělení a negativních obsahů, mnohdy spojených s konspiračními teoriemi a různými hoaxy. Příspěvek vychází z teoretického základu jazykového obrazu světa

Bohemistika, 2026 (1) © The Author(s). Published by: Adam Mickiewicz University in Poznań, Open Access article, distributed under the terms of the CC Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International licence (BY-NC-ND, <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

jakožto způsobu interpretace světa sdíleného určitým (jazykovým) společenstvím, utvářeného ze subjektivního vnímání světa, a snaží se analyzovat povahu stereotypů, na kterých je mediální obraz Zuzany Čaputové na dezinformačních webech postaven.

Keywords: linguistic image of the world, media image, concept profiling, persuasion, disinformation, fictional world

Klíčová slova: jazykový obraz světa, mediální obraz, profilování pojmu, persvaze, dezinformace, fikční svět

Potřebujeme překonat propasti, které jsme ve společnosti za uplynulá léta vyhloubili, a to mezi jednotlivými skupinami a názory, které reprezentují. Postoj k jinakosti, k jiné tradici, k jiné zkušenosti a k jinému názoru umíme vyjádřit i bez toho, abychom se dotýkali svobody a důstojnosti jiných.

Zuzana Čaputová, inaugurační projev (2019)

Sociotechnická proměna masového zobrazování politiky, spojená s nástupem digitální konstrukční svobody a svévole, akcelerovala lidskou touhu po roli stvořitele čeholiv.

Jaromír Volek (2013)

Úvodem

Tento příspěvek se zaměřuje na mediální obraz slovenské prezidentky, jak je vykreslován na dezinformačních českých a slovenských webových stránkách, a to zejména v období konce jejího volebního mandátu. V této době docházelo k nárůstu falešných zpráv a mediálních útoků, které často zdůrazňovaly emocionální aspekty sdělení a šířily negativní obsah spojený s konspiračními teoriemi a různými hoaxy. Naším cílem není srovnávat dezinformační mediální obraz slovenské prezidentky se skutečností, avšak jisté srovnání vyplyne i z povahy jednotlivých profilů, jejichž podstatou je dezinformace samotná.

1. Jazykový obraz světa a mediální obraz

Mediální obraz je v podstatě modifikovaný jazykový obraz světa, resp. jeho výsek, nebo případně i jeho paralelní verze: je nejen odlišný

od obrazu, k jehož konstruování přispívají sami politici, tedy od jejich politické (re)prezentace,¹ ale často se současně velmi liší od přirozeného jazykové obrazu světa, tak jak je klasicky chápán (viz Patočka, Bartmiński, Vaňková a Nebeská aj.).

Ve shodě s definicí jazykového obrazu světa v kognitivní lingvistice je i o mediálním obrazu možné říci, že je interpretací světa fixovanou v jazyce, resp. specifickým pojetím reality v myšlení daného společenství, které lze rekonstruovat na základě jeho jazyka a textů vzniklých (a vznikajících) na jeho základě.² Jazykové obrazy světa nejsou konstantní, ale proměňují se v čase i prostoru, kulturními vlivem, vlivy ve změně myšlení a vnějšími změnami ve světě, mohou se modifikovat (o tom např. Janovec, 2014). Jazykový obraz světa je v lingvistice vnímán jako obraz přirozeného světa³ – zde je pak možné nalézt největší odlišnost od obrazu mediálního: mediální obraz je konstruován čistě na základě mediálních sdělení, je „velmi individualizovanou zkušeností skládanou z dílčích atributů, které mohou být opakovaně rekonfigurovány, remediovány, respektive opakovaně vkládány do různých mediálních rámců a více méně svévolně rekombinovány s jinými prvky jiných mediálních obrazů“ (Volek, 2013). V krajním případě proto může být (pejorativně) vnímán i jako „více či méně lživá konstrukce, která je vytvářena především s cílem formovat

¹ Výraz *politik* zde užívám jako generické maskulinum.

² K jazykovému obrazu světa viz např. slovníkové heslo *Jazykový obraz světa*, czechency.org (Vaňková (2017), czechency.com)

³ „Přirozený svět charakterizuje Patočka jako svět naivní – za jeho nejcharakterističtější rys je pokládáno, že „jest zde právě bez našeho svobodného zásahu, na základě pouhého faktu naší zkušenosti přede vším stanoviskem teoretickým“ (Patočka, 1992, s. 16). V podstatě jde o subjektivní obraz světa v našem prožívání. Teoretické stanovisko je pak stanovisko, které můžeme nazvat „vědeckým“. Člověk tak má podle Patočky „roztříštěné vědomí, které se potácí od naivního světa k vědeckému, odbývající svou nešťastnou existenci mezi těmito dvěma pozicemi žitými jako protiklady“ (Patočka, 1992, s. 20). Vědecký, neboli v pojetí Patočkově „fyzikální svět“, je konstruktivním zpracováním našeho světa přirozeného, je zjednodušením, osekáním původního přirozeného světa“ (Prokešová, 2008, s. 286).

postoje publika tak, aby byl naplněn záměr zadavatele. Označení *image* má tak stále častěji imidž lži a používá se jako synonymum manipulace s významy, jejímž cílem je spíše cosi zakrývat nebo přidávat“ (Volek, 2013). Z toho vyplývá, že mediální obrazy nejsou zobrazením přirozeného světa, jsou sice konceptualizací reality, ale neadekvátní, lživou, mohou také realitu přímo popírat, či ji deformovat, nebo hlavně: mohou být vytvářeny záměrně jako zcela fikční světy.

2. Konstruování mediálního obrazu

Vědní obory zabývající se oblastí mediální komunikace se snaží definovat rozdíl mezi skutečným politikem, politickou stranou nebo například i politickými rozhodnutími, obrazem, který politik nebo politická strana vytvářejí a obrazem, který o nich vytvářejí a prezentují média. V médiích dochází k tzv. *mediatizaci*,⁴ což označuje „proces společenské změny, v němž média získávají stále větší vliv v různých sférách společnosti a jsou do nich hluboce integrována“ (Strömbäck a Esser, 2014). Autoři zabývající se tímto fenoménem zdůrazňují zejména inklinaci ke stereotypnímu zobrazování hlavních témat ve veřejném diskurzu:

Média mají tendenci některé znaky a charakteristiky zdůrazňovat, jiné naopak opomíjet, a tím pádem volit určitou formu reprezentace skupin či konkrétních osob (Trampota, 2006).

Tak vzniká mediální obraz. Způsob reprezentace, který média volí, do určité míry formuje náhled mediálního adresáta na svět.

Mediální reprezentace je tvořena dvěma jevy: je to 1) „fakt, že mediální produkce předvádí v nějaké podobě svět, jak ho známe či jsme schopni a ochotni akceptovat, a 2) skutečnost, že v tomto předvádění jsou abstraktním – tedy ideologickým – pojmům dávány konkrétní podoby“ (Jiráček a Köpplová, 2007, s. 271). K obojímu výrazně přispívá stereotypizace. Jaromír Volek uvádí ve svém příspěvku z konference *Člověk a média*, že „mediální obraz má povahu typifikovaného,

⁴ V některých pracích je ekvivalentním termínem „mediální reprezentace“.

zjednodušeného symbolu či přesněji znakové sestavy jako reprezentace konkrétních objektů a událostí, do kterých se promítají jak představy, postoje, názory a zkušenosti jejích tvůrců, tak i konzumentů“ (Volek, 2013). Z tohoto faktu vyplývá, že by se při rekonstruování mediálního obrazu, to znamená při snaze o deskripci a interpretaci tohoto obrazu, mohla daná metoda blížit metodě rekonstruování jazykového obrazu světa tak, jak je pojímána kognitivními lingvisty.

Nejčastější praxí při výzkumech jazykového obrazu světa je užití metody S-A-T,⁵ tedy čerpání dat z jazykového systému (tj. především ze slovníkových dat), z dotazníků mezi určitou skupinou uživatelů a z textů (jejichž výběr závisí na povaze rekonstruovaného jazykového obrazu). Všechny tyto tři zdroje dat jsou svým způsobem syntetizovány při vytváření mediálních textů, v nichž je významný podíl autorova záměru a adresátova očekávání (byť většinou nedochází k explicitnímu předchozímu dotazování adresáta) a v nichž je navíc jazykový systém využit určitým způsobem persvazivní povahy. Avšak ačkoliv má adresát na konstruování fikčního mediálního obrazu světa určitý podíl, ten nevzniká přirozeně interakcí mezi autorem a adresátem, ale je pro adresáta cíleně konstruován, převažuje tedy jeho persvazivní funkce.

3. Dezinformační mediální obraz

Na dezinformačních webech je snaha o vytvoření mediálního obrazu světa patrná v propracovanosti a komplexnosti (často) imaginárního světa, plného hrozeb, a paradoxně i tajemství, nevyřčeností, atmosféry předjímaného spiknutí a zla. Tento paradox vytváří chaos a dojem, že není možné dopátrat se pravdy.

Mediální obraz, stejně jako jazykový obraz (přirozeného) světa, předpokládá kulturní ukotvenost. Pokud jde o mediální obrazy Zuzaňy Čaputové na českých a slovenských dezinformačních webech, vykazují jisté shodné rysy, v některých rysech se ale velmi liší. Důvo-

⁵ Zkratka polských výrazů system – ankietka (dotazník) – teksty.

dem shod může být kulturní blízkost, ale jak je ze zkoumaného materiálu patrné, vykazují také identický zdroj narativů, symbolů a stereotypů, kterými jsou obrazy tvořeny. To může dokládat záměrnou snahu o manipulaci, identické záměry a zdroje tvorby dezinformačního mediálního obrazu, jejichž původ je odvoditelný z podobnosti s jazykovými a kulturními rysy prostředí, ze kterého pocházejí, jež ale nejsou nyní předmětem naší analýzy.

Dezinformace je součástí propagandy a je definována jako šíření nepravdivé informace, jejímž cílem je systematické a úmyslné klamání. Tím se liší od misinformace, která je nezáměrná. Cílem dezinformace je ovlivnit rozhodování nebo názory těch, kteří ji přijímají.⁶

Ministerstvo vnitra vydalo (resp. přeložilo a adaptovalo pro české prostředí) příručku pro boj s dezinformacemi.⁷ Nebudeme zde hlouběji zkoumat pojem pravdy a lži v souvislosti s dezinformacemi, obecně jsou však mimo jiné i v této příručce zmíněny základní rysy a cíle dezinformace, které ji mohou od pravdivé informace jasně oddělit, pokud jsou rozpoznatelné a fakticky doložitelné. K těmto rysům patří například:

- *f a l e š n ý o b s a h* – manipulování s obsahem;
- *i d e n t i t a* – skrývání zdroje nebo udávání nepravdivého zdroje;
- *r é t o r i k a* – využívání zaujatých nebo nepravdivých argumentů, jaké uplatňují například trollové provokující uživatele na diskuzním fóru;
- *s y m b o l i k a* – zneužívání komunikační hodnoty událostí, např. u teroristických útoků;
- *t e c h n o l o g i e* – zneužívání technologické výhody, například internetových botů.⁸

⁶ Citováno volně podle webových stránek Ministerstva vnitra ČR (<https://www.mvcr.cz/>).

⁷ Původní text sestavil tým Katedry strategické komunikace na Lundské univerzitě a hlavní analytik Centra pro studium asymetrických hrozeb (CATS, Centre for Asymmetric Threats Studies) na švédské Univerzitě národní obrany.

⁸ Citováno podle webových stránek Ministerstva vnitra ČR (<https://www.mvcr.cz/>).

Z jazykového a jazykovědného hlediska by bylo možné analyzovat mnohé z těchto rysů na konkrétních příkladech, ať už bychom se zabývali typologií kvaziargumentů, manipulování s obsahem například z hlediska jistotní modality a postoje mluvčího, typy argumentačních faulů i stylistickou a obecně jazykovou stránkou sdělení. Naším cílem je však na tomto místě zejména deskripce mediálního (tedy modifikovaného) obrazu bývalé slovenské prezidentky, proto tyto jevy zmíníme pouze tam, kde je to v tomto kontextu přínosné.

4. Analyzované dezinformační weby

Dle výše zmíněných charakteristik je možné identifikovat ty publicistické a zpravodajské webové stránky, které jsou považovány za šířitele dezinformací. Na vzniku databází těchto webů se podílejí různé organizace a nezávislá média. Analýzou dezinformací se v České republice zabývá významně například anonymní občanské hnutí Čeští elfové,⁹ na Slovensku pak spolek košpiratori.sk (srov. <https://konspiratori.sk>).

V databázích dezinformačních webů je možné dohledat jejich vlastníky (pokud jsou známi), domény, finanční zdroje, u většiny ale tyto skutečnosti známé nejsou. Popsány jsou také další charakteristiky, například to, že už svými názvy evokují odhalování „skryté pravdy“, kryptospiknutí, že se opírají o národ a vlastenectví, často fungují v doméně .ru nebo přejímají články z prokremelských webů.

Pro svou analýzu jsme excerpovali data ze dvou českých a dvou slovenských dezinformačních webů, a to *aeronet.news*, *Parlamentní listy*, *Hlavné správy* a *Badatel.net*. Například pro *Aeronet* je typické, že články jsou otevřeně proruské, zpravidla nejsou postaveny na faktech, autoři se skrývají pod pseudonymy, styl je expresivní a jazyk často velice květnatý a plný metafor. Celkově web budí dojem odhalení celého alternativního výkladu světa, čímž v podstatě vytváří fikč-

⁹ Čeští elfové jsou občanským hnutím, které mapuje a analyzuje cizí dezinformační kampaně na českém internetu a aktivně proti nim bojuje (<https://cesti-elfove.cz/uvodni-strana>).

ní svět. Dosahuje toho častým opakováním narativů, argumentováním v kruhu, užíváním argumentačních faulů a také velkou expresivitou. Vlastníci webů a autoři textů jsou nedohledatelní. Podobná charakteristika platí i pro ostatní analyzované weby, liší se ovšem mírou zohledňování doložitelných faktů, na nichž jsou články postaveny, mírou falešné argumentace, ale i stylisticky a mírou expresivity.

5. Mediální obraz Zuzany Čaputové a jeho profilování

Jak už bylo zmíněno výše, dezinformační mediální obraz není totožný s neutrálním mediálním obrazem, a o to méně se sebe(re)prezentací politika. Naším cílem není sebe(re)prezentaci s dezinformačním obrazem Zuzany Čaputové srovnávat, cílem je odhalit profily – na podobných principech, jako je to možné u profilování pojmu – dezinformačního obrazu bývalé slovenské prezidentky, tedy analyzovat její dezinformační mediální obraz prostřednictvím formulace jeho různých aspektů.

Při analýze jsme se pokusili použít metodu profilování pojmu, tedy „subjektovou (tzn. svůj subjekt mající) jazykově-pojmovou operaci, která spočívá ve svébytném vytvoření obrazu daného předmětu, a to prostřednictvím uchopení z hlediska určitých aspektů (podkategorií, fazet), jako je například původ, vlastnosti, vzhled, funkce, události, prožitky apod., a to v kontextu vědomí určitého typu a v souladu s požadavky určitého hlediska“ (Bartmiński a Niebrzegowska-Bartmińska, 2007). Profily jsou aspekty jednoho významu, různé typy organizace sémantického obsahu uvnitř významů, nikoliv různé významy jednoho pojmu. Profily rozrůžňují představu o prototypovém předmětu, „jsou v podstatě určité varianty konceptualizace neboli kognitivního uchopení pojmu. Prostřednictvím profilů vystupuje do popředí vždy jeden sémantický prvek ze všech, které tvoří význam pojmu“ (Wildová, 2019, s. 48). „Faktory, na nichž závisí profilování, jsou spojeny s dříve zmíněnými subjektivními kategoriemi: s typem racionality (tj. něčí racionality), něčích znalostí o světě, něčího systému hodnot a něčího hlediska; vztahují se k vysoké úrovni organizace jazyka, s níž

je nutně spojena přítomnost člověka jako interpretátora a „organizátora scény“ (Tokarski, 1991).

Při profilování je důležitý výběr kategorizačního komponentu, to znamená výběr nadřazené kategorie, a následně pak výběr sémantického prvku, který tvoří význam pojmu. Vynikne tedy jistý jeho aspekt. To se plně projevuje i při rekonstruování dezinformačního výseku mediálního obrazu Zuzany Čaputové z textových dat na dezinformačních webech: je zde odlišný kategorizační komponent, resp. neodpovídá tomu, který je vybrán pro mediální obraz neutrální. Jak uvádíme dále, například aspekt „hlava státu“ je potlačen jinými aspekty, například „loutkou“.

Pro srovnání s našimi profily (viz dále) uvádíme mediální obraz slovenské prezidentky, jak ho popsala ve své diplomové práci *Porovnání mediálního obrazu Zuzany Čaputové na nejčtenějších českých a slovenských zpravodajských serverech v období půl roku až roku od jejího zvolení slovenskou prezidentkou* studentka mediálních studií FSV Adéla Fialová. Použila k tomu metodu analýzy rámců, do kterých je osobnost prezidentky v příspěvcích zasazována.¹⁰ Fialová nejčastěji identifikovala rámec, jež nazývá „Čaputová sjednocující lid“, a to celkem v sedmi případech. Dalšími rámci byly „Čaputová bojovnice za spravedlnost“, „Kritička komunismu, zastánkyně demokracie“, „Empatická prezidentka“ a „Čaputová a její přátelská česko-slovenská politika“ [...] „Vděčná prezidentka“, „Mírumilovná prezidentka“, „Terč kritiky“ (Fialová, 2020, s. 62). Oproti námi identifikovaným profilům z dezinformačních webů existuje pro tyto („neutrální“) více dokladů, jazykové i obsahové opory. Dále více odpovídají sebe prezentaci prezidentky a jsou vůči realitě méně zkreslené.

¹⁰ Metoda použitá v kontextu rámci oboru mediálních studií není zcela totožná s metodou rámcování v (kognitivní) lingvistice (srov. např. Fillmore, Huleja), proto rámce uvádíme pouze jako podklad pro obecné povrchové srovnání mediálního obrazu Zuzany Čaputové na neutrálních a na dezinformačních webech.

6. Dezinformační mediální obraz Zuzany Čaputové

K profilování dezinformačního mediálního obrazu Zuzany Čaputové jsme excerpovali data z článků na vybraných dezinformačních webech (jejichž přehled uvádíme v kapitole 4). Postupně se ukazovalo, že do popředí vystupují různě silné rysy mediálního obrazu bývalé slovenské prezidentky, velmi zjednodušující a symbolické, z nichž jsme se pokusili stanovit profily stejným způsobem jako u profilování pojmu. Právě zjednodušující generalizace a kategorizace, a tedy degradace mnohovrstevnatého obrazu člověka na jednoduchý symbol (a stereotyp) je jedním z rysů vytváření persvazivní komunikace a dezinformačních kampaní.

6.1. České dezinformační weby

Nejprve se budeme věnovat profilům mediálního obrazu Zuzany Čaputové na vybraných českých dezinformačních webech.

Profil 1

Zuzana Čaputová jako aktivní součást globálního spiknutí

V tomto profilu se objevují doklady tematizující údajné globální spiknutí, jehož je Zuzana Čaputová aktivní součástí. Jak uvádíme dále, všechny stránky popisu tohoto imaginárního spiknutí, a to jazykové i obsahové, ukazují, že jde o fikční konstrukt.

V subprofilu 1A vystupuje do popředí aspekt neoliberalismu, který je v některých níže uvedených příkladech synonymem spiknutí. Cílem daného spiknutí je ovládat společnost skrze neoliberální mechanismy a jejich nástroje. Zejména zde doklady ukazují Zuzanu Čaputovou jako aktivní subjekt „procesu ovládnutí lidstva/společnosti“ – objevuje se zde dokonce neologismus (resp. doufejme okazionalismus) *čaputizace*, který svou slovtvornou strukturou, resp. jejími gramatickými významy, evokuje posílení vlivu dané osoby.¹¹

¹¹ V *Slovníku afixů užívaných v češtině* (Šimandl, 2016) je přípona *-izace* popsána jako prostředek k vytváření podstatných jmen označujících proces nebo výsledek

Pro všechny subprofily Profilu 1 je příznačné, že neologismus ani příčinné souvislosti nejsou blíže vysvětleny, navozují tedy dojem tajemství, jež nelze plně racionálně uchopit na základě jednoho článku, jež je ale zároveň v daném (fikčním) světě prezentováno jako obecně známé. Například v popisu fotografie z povolebního setkání štabu prezidenta Petra Pavla *Zuzana Čaputová přivezla do Prahy do volebního štabu Petra Pavla neoliberální zdravotci* na webu *aeronet.news* vidíme pouze atribut *neoliberální*, který (v kontextu tohoto webu) navozuje dojem spiknutí. Blíže ovšem nevysvětluje, co konkrétně činí zdravotci neoliberální.

Subprofil 1A – Zuzana Čaputová jako součást neoliberálního globálního spiknutí

ChatGPT je neoliberální mašina, která miluje Zuzanu Čaputovou (AE, 31. 3. 2023, z internetu, Ze světa)

Proč prezidentské volby, ve kterých vítězí kandidáti neoliberálních globalistů, končí výsledkem poměru, který vychází z obchodů s diamanty pro definici oválnosti diamantů? (AE, 30. 1. 2023, Z domova)

Žádná jiná partaj než neoliberální a pro-západní nebude smět kandidovat do voleb, všechny vlastenecké budou postupně zablokovány a zakázány... (AE, 14. 10. 2022, Ze světa)

Subprofil 1B – Zuzana Čaputová ve spojení s Georgem Sorosem jako součást globálního spiknutí

Ve druhém subprofilu, jehož kategorizačním komponentem je globální spiknutí, vstupuje do popředí demonizovaná postava George Sorose, který blíže nevysvětleným způsobem „spoluvládne“ na Slovensku, případně se zasadil o zvolení Zuzany Čaputové prezidentkou. Jeho motivy a záměry opět nejsou blíže objasněny. Součástí narativu tohoto profilu (kromě falešných souvislostí a argumentačních faulů) jsou znovu zastřené skutečnosti, jako je „úzké spojení“, i nejasné po-

děje. Příklady z různých zdrojů jsou pak pozitivní, neutrální i negativní povahy (např. *thatcherizace* – <https://www.britannica.com/biography/Margaret-Thatcher>, *industrializace*, *stalinizace* – www.totalita.cz).

jmy a metafory, jako je *globalistka*, *duhová prezidentka*. Tento profil je zastoupen velice četně.

Zeman jako globalista na ose Praha – Moskva – Jeruzalém – Peking a Čaputová jako globalistka a duhová prezidentka vzešlá ze Sórošova puče na Slovensku v roce 2018. (AE 13. 12. 2021, Ze světa)

[...] vláda Ludovíta Ódora je ve skutečnosti vládou Open Society a George Sorose, protože členy vlády navrhl a sama do funkcí jmenovala Zuzana Čaputová, kterou v minulosti financoval v neziskovém sektoru právě George Soros, což sám prohlásil. (AE, 4. 9. 2023, videa, Ze světa)

George Soros přiznal pro britský The Guardian, že ovlivňoval slovenské prezidentské volby ve prospěch Zuzany Čaputové... (AE, 3. 11. 2019, Ze světa)

Rusko totiž považuje George Sorose a jeho organizaci Open Society za teroristickou skupinu, která funguje s cílem svrhávání vlád a dosazováním nakoupených politiků z dotovaných neziskovek, které fungují jako líhně pro nové politiky a nové kádry, přesně tak, jak k tomu došlo na Slovensku v uplynulých letech, kdy se prezidenty dvakrát po sobě stali kandidáti, kteří vzešli z neziskovek (Dobrý Anděl - Andrej Kiska, Via Iuris - Zuzana Čaputová). (AE, 22. 4. 2022, videa, Z domova, Ze světa,)

Subprofil 1C – Zuzana Čaputová jako součást sionistického spiknutí

Také v subprofilu 1C dochází k interpretaci skutečnosti skrze neologismy, avšak zde převládá ještě jeden jev: konstruování skutečně fikčního světa v pravém slova smyslu, s jeho vlastními zákonitostmi a charakteristickými rysy. Kategorizačním komponentem pro tento profil byla existence „sionistického spiknutí“, ale jak je z příkladů patrné, tento svět je mnohvrstevnatý.

Jenže, mezi Zemanem a Čaputovou je zásadní konceptuální rozdíl. Zatímco Zeman je globalista na straně Halachim, Čaputová je globalistkou na straně Domu Sion. A oba dva Domy usilují o rozbití USA a jejich dominance ve světě. (AE 13. 12. 2021, Ze světa)

Profil 2

Zuzana Čaputová pasivní součástí globálního spiknutí

Na rozdíl od profilu 1 je zde hlavním rysem poddanost slovenské prezidentky vnější síle, jejíž deskripce se liší podle témat jednotlivých článků. I zde však platí podobné mechanismy manipulace, dezinter-

pretace a argumentačních faulů jako u profilu 1 a vyskytují se zde rysy vytváření komplexního fikčního světa. I zde je možné nalézt narativy neoliberalismu jakožto velice zastřeného pojmu, jehož definici i konotace by bylo záhodno u adresátů dezinformačních webů ještě prozkoumat, dále neoliberálního globálního spiknutí, avšak zde je Zuzana Čaputová cílem, používaným nástrojem, pasivním příjemcem, nikoliv hybatelem. Je pojímána jako konstrukt, či loutka. V subprofilu 2A je loutkou různých cizích mocností (popřípadě osobností), v subprofilu 2B pak neziskových organizací. Ty si zaslouží samostatný subprofil pro četnost a promyšlenost narativů „zlých neziskovek“.

Subprofil 2A – Zuzana Čaputová jako loutka cizích mocností

Na Slovensku se chystá covidový apartheid ve spolupráci s Evropskou komisí, Ursula přijela na inspekční návštěvu? ... rád bych upozornil na návštěvu šéfky Evropské komise Ursuly von der Leyen na Slovensku, kde se setkala s prezidentkou Zuzanou Čaputovou. (AE, 30. 7. 2021, Ze světa)

Američané nyní budou kontrolovat v ČR naprosto veškeré procesy řízení, úplně stejně jako na Slovensku. Američané mají pod kontrolou českou vládu, stejně jako na Slovensku. A potvrdila to i nečekaná blesková návštěva Zuzany Čaputové ve volebním štábu Petra Pavla v Praze, kde mu gratulovala k vítězství. Utužování neoliberálního svazku mezi ČR a SK ve jménu americké války na Ukrajině právě začalo. Američané teď velí! (AE, 28. 1. 2023, Z domova)

„Krouť ocáskem jako poslušná fenka. Je jen poskok západních mocností,“ tvrdí. (PL, 29. 7. 2019)

Loutka Čaputová? V EU s ní mají další plány, tuší vědec a spisovatel Gustáv Murín. (PL, 7. 8. 2019)

Subprofil 2B – Zuzana Čaputová jako loutka „zlých neziskovek“

Kromě výše uvedeného zde dodáváme, že ve shodě se zmatečností konstruovaných fikčních světů zde vidíme kolokvialismus *čaputizace*, jenž není užít ve významu „posílení vlivu dané osoby“, ale značí proces posílení vlivu jiných osob skrze osobu, jejíž příjmení je základem tohoto pojmu.

Zeman a Čaputová jsou na blacklistu amerických neoconů [...] Američané mají obavy ze Zemana ze stejných důvodů kvůli Moskvě a Peking, jako mají obavy

i z Čaputové kvůli jejímu nebezpečně těsnému napojení na neziskový sektor ovládaný Georgem Sorosem, který představuje velkou hrozbu pro plány amerických neoconů a Trojmoří. (AE 13. 12. 2021, Ze světa)

Volbou Petra Pavla byla dovršena čaputizace zahraničních procesů řízení v ČR. Pavel má okolo sebe lidi od Bakaly, z neziskovek, z NGO sektoru... (AE, 28. 1. 2023, Z domova)

Neziskový sektor dosadil do funkce prezidentky Slovenska svoji kandidátku z Pezinku. (AE, 30. 1. 2020, videa, Ze světa)

Profil 3

Zuzana Čaputová jako podporovatelka války a migrace

Profil č. 3 dokládáme příklady, v nichž je slovenská prezidentka zobrazována opět jako aktivní konatelka, tentokrát do popředí vstupují aspekty ohrožení válkou a migrací. Na rozdíl od prvního profilu (a jeho subprofilů) se zde jedná o konkrétní témata dezinformační scénou čteně využívaná a interpretačně pervertovaná.

Po pádu vlády Eduarda Hegera koncem loňského roku, když hlavní roli získala prezidentka Zuzana Čaputová, tak na Slovensko začali proudit migranti, protože se mezi nimi rozkřiklo, že Slovensko jako jediná země v EU začala vydávat povolení k pobytu na 90 dní, tzv. malý Schengenský dekret. (AE 13. 9. 2023, videa, Ze světa)

Obrovský skandál na Slovensku jen 3 týdny před volbami odhaluje, že přechodná vláda Zuzany Čaputové udělala ze Slovenska migrační terč... (AE 4. 9. 2023, videa, Ze světa)

Profil 4

Zuzana Čaputová jako žena

Doklady tohoto profilu se objevují ve formě dehonestace ženy, často je jejich součástí argumentační faul.

A ekonomka Danuše Nerudová jako rektorka Mendelovy univerzity až moc a příliš alternuje roli české Zuzany Čaputové a hraje na kartu genderové volby občanů, podobně jako na to vsadila právě Zuzana Čaputová na Slovensku. (AE, 28. 11. 2022, Z domova)

[...] a vyměňují politický marketing za ideologii a za havlovský epitaf a čaputovský gender. (AE, 28. 11. 2022, Z domova)

(Profil 5 – Zuzana Čaputová jako politička-prezidentka)

Další profil by mohl být stanoven na základě aspektu politička-prezidentka. I takové doklady je možné z analyzovaných dezinformačních webů excerpovat. Jsou však natolik nekonzistentní, že nevytvářejí profil stejně jako předešlé aspekty: není možné popsat, jak výsek obrazu Zuzany Čaputové jako političky-prezidentky v podstatě vypadá, není možné určit konkrétní spojující rys.

6.2. Slovenské dezinformační weby

Z analyzovaných slovenských dezinformačních webů je možné excerpovat data, z nichž lze stanovit některé podobné profily jako tomu bylo u českých dezinformačních webů, některé rysy zde však nejsou shodné. Liší se také mírou expresivity.

Profil 1SK

Zuzana Čaputová jako součást globálního spiknutí

Podobně jako na českých dezinformačních webech je i na těch slovenských možné nalézt doklady konstruování mediálního obrazu Zuzany Čaputové jakožto součásti globálního spiknutí. Její role v něm je ale rozrůzněnější: zahrnuje více témat a motivů, z většiny navíc není zřejmé, zda je aktivní nebo pasivní. To pravděpodobně souvisí se skutečností, že se jedná o prezidentku slovenskou – v českém kontextu jsou s některými těchto témat spojováni jiní politici, jak můžeme vidět na příkladu subprofilu 1SKA – globální spiknutí související s covid-19 a očkováním. Zde uvádíme jako příklad souvislejší odstavec pro přesnější ilustraci. Dalším důvodem může být hlubší porozumění kontextu, do nichž jsou (dez)informace zasazeny – český adresát by jim nerozuměl v takové míře.

Subprofil 1SKA – Zuzana Čaputová jako aktivní součást globálního spiknutí souvisejícího s covid-19

Bývalý vedec Pfizeru varuje, že vlády a farma firmy budou klamat a zotročovat, až kým nás nevyhubia [...] Ustavičné podvodné konanie a autoritárstvo vlád počas škandálu s ochorením COVID-19 boli využité na kontrolu, diskrimináciu, útlak, sekírovanie, rozdeľovanie a segregáciu ľudí. [...] Táto miera totality bude spadať pod

definíciu zločinov proti ľudskosti, najmä vtedy, keď experimentálna technológia príde s vlastnou sústavou rizík a zákonite bude mrzačiť a zabíjať stanovené percento populácie. Ak nechcete „žiť v krajine, v ktorej sa ľudia nebudú báť umierať“ (kredit za výrok: Zuzana Čaputová), tak sa postavte proti tejto hrôzostrašnej tyranii. (BN, 18. 05. 2021)

Subprofil 1SKB – Zuzana Čaputová jako americká agentka

Falošná advokátka a skládková aktivistka Čaputová završuje dielo skazy a vytvára svetový časový rekord, keď v ten istý deň podpisuje okupačnú zmluvu. (BN 12. 02. 2022)

Profil 2SK

Zuzana Čaputová jako podporovatelka války a migrace

Velmi často je zastoupen aspekt podporování války a migrace, z něhož jsme sestavili profil 2SK. Zde je oproti předešlému profilu aktivní role slovenské prezidentky vyjádřena velmi zřetelně. Stejně jako u profilu 1SK zde velmi silně vstupuje skrze hyperbolizace a expresivní pojmenování do popředí aspekt hrozby, oproti českým dezinformačním webům explicitně vyjádřený.

Slovenskom momentálne otriasa migračná kríza a jej nezvládanie, respektíve úmyselné neriešenie dočasne poverenou Ódorovou vládou bez mandátu parlamentu, ktorú dosadila Čaputová. (BD, Ľuboš Hrica, Telegram, 11. 9. 2023)

A Heger s Naďom a Čaputovou robia všetko pre to, aby konflikt eskalovali a maximálne nás doň zatiahli. [...] kvôli Hegerovi, Naďovi a Čaputovej hrozí, že na Slovensku budú umierať ľudia a že naše rodiny sú vo vážnom ohrození. (BD, 15. 03. 2023)

Profil 3S

Zuzana Čaputová jako (neo)liberální *slniečkárka*

Jako samostatný profil vytvujeme na základě dokladů tematizujících (neo)liberalismus a s ním spojené charakteristiky političky. Tento významový odstín v sobě nese také rysy hrozby, nejsou však tak explicitní jako u profilu 2SK, spíš parodující nebo pejorativní. To dokládá příklad, v němž je užit pejorativní neologismus *slniečkárka*, původně synonymní s výrazem *vítač*, dnes však významově odkazující na celou řadu z pohledu dezinformační scény negativních jevů spojených s progresivní politikou.

Gláváč na to zareagoval na sociálnej sieti s tým, že ide o snahu liberálnych médií prekryť problém s koncipientskou praxou ich promovanej prezidentskej kandidátky Zuzany Čaputovej. (HS, 23. 4. 2019)

“A možno to pár slniečkarov aj presvedčí. Win-win,” dodáva Blaha. [...] “Takto to končí, keď hlava štátu sabotuje referendum a snaží sa ho už tretíkrát zmarit – už si z nej robia srandu aj internety”. (HS, 17. 1. 2023)

Profil 4SK

Zuzana Čaputová jako neschopná politička

Objevují se i doklady tvořící profil neschopné političky. Většinou se nejedná ani o konkrétní kritiku, spíše dehonestaci.

Belousovová vysvětlila Čaputovej, prečo ju „poddaní“ nemajú radi. Svojou odpoveďou len dokázala, že ona na funkciu prezidenta nedorástla. (HS, 10. 6. 2022)

(Profil 5SK)

(Zuzana Čaputová jako politička)

I na slovenských webech se vyskytují data, která bychom mohli zařadit pod profil „politička“ v neutrálním slova smyslu. Jedná se o neutrální popis různých aktuálních politických událostí na Slovensku, který ovšem nenese žádné specifické hodnotící rysy, proto jej za samostatný profil pokládáme jen zpola. Většinou se jedná o prostou zprávu z nějaké události, bez komentářů a souvislostí, například:

Prezidentka Zuzana Čaputová si dnes na Ondrejskom cintoríne v Bratislave uctila pamiatku prvého prezidenta Slovenskej republiky Michala Kováča. (HS, 5. 10. 2021)

7. Závěr

Mediální obrazy Zuzany Čaputové na českých a slovenských webech vykazují shodné profily, zejména v otázce politické orientace, která se shoduje se skutečnou politickou orientací prezidentky – resp. tou, která se opírá o sebe(re)prezentaci a prezentaci v nezávislých médiích; zde je ale tato orientace (tj. středová, liberálně-demokratická, proevropská, se silným důrazem na právní stát a lidská práva) zasazena do rámce globálního spiknutí a hrozby. U slovenských webů je pak méně patrné, zda je prezidentka jejich aktivní, či jen pasivní součástí.

Oba obrazy také poukazují na její prožidovskou orientaci, v českém obraze ale nabývá podoby součásti sionistického světového spiknutí. Oba obrazy také ob- sahuji emotivní (sub)profily spojené s americkou hrozbou, světovým spiknutím, s údajnou snahou neziskových organizací o ovládnutí světa a také s globální válkou.¹²

Slovenský mediální obraz prezidentky je pak více profilován jejími politickými výroky a činy, ty jsou však spojovány s názory pro weby nežádoucími (*slniečkárka*, podporovatelka migrace). Tento profil je na slovenských webech ještě silnější či propracovanější než na českých. Zahrnuje totiž i skutečnosti, které by český adresát neuměl dešifrovat.

Zkoumání mediálního obrazu politiků (a dalších skutečností) má potenciál ve výzkumu určitého velmi specifického druhu textových, resp. jazykových obrazů... Není jen popisem jazykového základu dezinformací a dezinformačních imaginárních světů, který představuje paralely s jazykem totalitních režimů a jejich propagandy, ale také zachycením interpretace světa, specifického pojetí reality v myšlení dezinformátorů a jejich adresátů, kteří se na vytváření tohoto světa podílejí.

Literatura

BARTMIŇSKI, Jerzy a NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŇSKA, Stanisława. (2007). Profily a subjektivní interpretace světa. *Slovo a smysl / Word and Sense*, 4(8), 310–321.

ČERMÁK, Petr a ČERMÁKOVÁ, Dana. (2019). *Pani prezidentka Zuzana Čaputová: Neuveriteľný príbeh*. Imagination of People.

FIALOVÁ, Adéla. (2020). *Porovnání mediálního obrazu Zuzany Čaputové na nejčtenějších českých a slovenských zpravodajských serverech v období půl roku až roku od jejího zvolení slovenskou prezidentkou*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd.

¹² Mezi profily schází některé, které bychom v tomto kontextu přirozeně očekávali. Je to například profil *hlava státu* a další aspekty spojované s prezidentským úřadem. V naší práci jsme tyto profily nevymezili, protože se buď ve zkoumaném jazykovém materiálu vůbec neobjevují, nebo je jejich role tak okrajová oproti jiným rysům, že není možné ji považovat za konstituující.

- JANOVEC, Ladislav. (2014). Změna jazykového obrazu přirozeného světa. (mediálně modifikovaný obraz světa). *Didaktické studie*, 6(2), 75–92.
- JIRÁK, Jan a KÖPPOVÁ, Barbara. (2007). *Masová média*. Vyd. 2. Praha: Portál.
- JIRÁK, Jan a ŘÍCHOVÁ, Blanka. (2000). *Politická komunikace a média*. Praha: Karolinum.
- PAMMENT, James. (2020). Resist: Příručka Pro Boj S Dezinformacemi. Stažené z <https://www.mvcr.cz/cthh/clanek/ke-stazeni-resist-prirucka-pro-boj-s-dezinformacemi.aspx>.
- PROKEŠOVÁ, Miriam. (2008). Co neustále dlužíme J. Patočkovi aneb Patočkův přirozený svět a současná pedagogika. *Pedagogika*, 58, 286–293.
- STRÖMBÄCK, Jesper a ESSER, Frank. (2014). Mediatization of Politics: Towards a Theoretical Framework. In Frank Esser, & Jesper Strömbäck (eds.), *Mediatization of Politics: Understanding the Transformation of Western Democracies* (s. 3–28). Palgrave Macmillan UK.
- TRAMPOTA, Tomáš. (2006). *Zpravodajství*. Praha: Portál.
- TRAMPOTA, Tomáš a VOJTĚCHOVSKÁ, Martina. (2010). *Metody výzkumu médií*. Praha: Portál.
- TOKARSKI, Ryszard. (1991). Człowiek w definicji znaczeniowej słowa. *Przegląd Humanistyczny*, 3–4, 131–140.
- VAŇKOVÁ, Irena. (2017). Jazykový obraz světa. In Petr Karlík, Marek Nekula a Jana Pleskalová. (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Stažené z https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÝ_OBRAZ_SVĚTA
- VAŇKOVÁ, Irena a kol. (2005). *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum.
- VOLEK, Jaromír. (2013). Mediální obraz ve volební kampani. In 22. konference *Člověk a média: Mediální obraz politiky(a)*. Stažené z http://www.cloveka-media.cz/konference/sborniky/cm_2013_jaro.pdf.
- WILDOVÁ, Zuzana. (2019). *Jazykový obraz smrti, posmrtného života a umírání u žáků základních a středních škol*. Disertační práce. Praha.

Netografie

www.badatel.net
www.britannica.com/biography/Margaret-Thatcher
www.hlavnespravy.sk
www.mvcr.cz/chh/clanek/definice-dezinformaci-a-propagandy.aspx
www.parlamentnilisty.cz
www.slovníkafixu.cz
www.totalita.cz

Bohemistika, 26(1): 74–96 ISSN 1642–9893 ISSN (online) 2956–4425
 DOI: <http://doi.org/10.14746/bo.2026.1.5>

Dva světy. Kolokační analýza výrazů *Rom* a *Cikán* v médiích a na sociálních sítích¹

Two Worlds: Collocational Analysis of the Terms Roma and Gypsy
in the Media and Social Networks

KRISTÝNA KAYSEL MENEGALDO

Ostravská univerzita

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5874-0795>

E-mail: Kristyna.Brezinova@osu.cz

Abstract: The study focuses on a corpus analysis of the context associated with the Roma ethnic group. The examined terms are *Romany (man)*, *Gypsy (man)*, *Romani (woman)*, *Gypsy (woman)*, *Roma people*, *Gypsies*, through which the key context is generated. The source of this research is Online1 corpus, which is part of the Czech National Corpus and represents the first generation of the monitoring corpus. As the corpus covers the period 2017–2021, the aim of the study is to provide a synchronous view of this issue. Particular attention is paid to whether significant differences can be identified between the two artificially created subcorpora examined in the terms of the use of the politically correct term *Romany (man)* and the traditional term *Gypsy (man)*.

¹ Tato studie vznikla s finanční podporou Moravskoslezského kraje v rámci programu Podpora vědy a výzkumu v MSK 2022 při řešení projektu Podpora talentovaných studentů doktorského studia na OU VI., ev. č. smlouvy 00736_2023_RRC.

Bohemistika, 2026 (1) © The Author(s). Published by: Adam Mickiewicz University in Poznań, Open Access article, distributed under the terms of the CC Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International licence (BY-NC-ND, <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Abstrakt: Studie se zaměřuje na korpusovou analýzu kontextu spojeného s romským etnikem. Zkoumanými termíny jsou *Rom*, *Cikán*, *Romka*, *Cikánka*, *Romové*, *Cikáni*, jejichž prostřednictvím je generován klíčový kontext. Zdrojem tohoto výzkumu je korpus Online1, který je součástí Českého národního korpusu a představuje první generaci monitorovacího korpusu. Vzhledem k tomu, že korpus pokrývá období 2017–2021, cílem studie je poskytnout synchronní pohled na tuto problematiku. Zvláštní pozornost je věnována tomu, zda lze mezi dvěma zkoumanými uměle vytvořenými subkorpusy identifikovat významné rozdíly z hlediska užívání politicky korektního termínu *Rom* a tradičního termínu *Cikán*.

Keywords: personal name, Romany (man), Gypsy (man), Romani (woman), Gypsy (woman), Roma people, Gypsies, Czech National Corpus, synchronic analysis, collocational analysis

Klíčová slova: osobní jméno, Rom, Cikán, Romka, Cikánka, Romové, Cikáni, Český národní korpus, synchronní analýza, kolokační analýza

1. Stav zpracování tématu

Téma Romů a jejich postavení ve společnosti je v českém veřejném prostoru dlouhodobě aktuální, a to především v souvislosti s přetrvávající diskriminací a stereotypy, které tuto menšinu provázejí. Předmětem této studie je korpusová analýza kontextu pojícího se s romským etnikem a vybranými výrazy (viz níže). Takto koncentrované téma bylo k analýze vybráno proto, že způsob, jakým jsou Romové zobrazováni v médiích, má klíčovou roli v utváření postojů a předsudků vůči tomuto etniku. Přestože se jedná o společensky významné téma, tak není v českém prostředí téměř z onomastického hlediska zkoumáno. Předmětem korpusově založeného bádání je zjistit, s jakým kontextem se výrazy *Rom*, *Cikán*, *Romka*, *Cikánka*, *Romové*, *Cikáni* pojí a jak tyto výrazy rezonují v českém prostředí internetových diskuzí, sociálních sítí a zpravodajských portálů. K analýze byly vybrány pouze spisovné výrazy, z důvodu zjištění rozdílu mezi užíváním politicky korektního označení *Rom* a označení *Cikán*, které, byť je spisovné a historicky zakotvené, má negativní konotace.

Korpusová lingvistika představuje výrazný posun v možnostech jazykového výzkumu, neboť umožňuje práci s rozsáhlými soubory autentických jazykových dat. Využití korpusů je dnes etablovanou

metodologickou praxí nejen v mezinárodním kontextu, ale i v českém lingvistickém prostředí, jak dokládají například studie *Kolokační analýza českých rodných jmen z diachronní perspektivy* (Březinová, Mádrová a Reclík, 2024) nebo publikace skupiny autorů kolem Jaroslava Davida, Terezy Klemensové a Michala Místeckého *Od Etymologie ke krajině: onomastika pro 21. století* (David, Klemensová a Místecký (eds.), 2022) či přehledová práce Jaroslava Davida a Michala Místeckého *Prolegomena ke kvantitativní onomastice* (David a Místecký, 2023).

V českém prostředí se romskému etniku v jazykové perspektivě věnovali např. Jiří Homoláč nebo Kateřina Balunová, přičemž se oba soustředili na výzkum jeho obrazu v médiích. Jiří Homoláč analyzoval internetové diskuze a jeho cílem bylo popsat prostředky typicky využívané při psaní o Romech (viz Homoláč, 2009; Balunová, 2007). V knize *A ta černá kronika* se zabývá analýzou stereotypů a předsudků o Romech (viz Homoláč, 1998). Tentýž autor spolu s Kamilou Karhanovou a Jiřím Nekvapilem shromáždili pro sborník *Obraz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989* studie, které pojednávaly o významných kauzách spjatých s romským etnikem od roku 1989. Publikace analyzuje prezentaci Romů v masmédiích ve střední Evropě po roce 1989, přičemž se zaměřuje na české, slovenské a maďarské materiály, zejména novinové články a televizní diskuze z let 1991 až 1995. Tyto studie přinášejí důkazy o tom, že jsou Romové v médiích často zobrazováni stereotypně a negativně (Homoláč, Karhanová a Nekvapil, 2003). Mediálním obrazem Romů se zabývala také Klára Posseltová ve své bakalářské práci *Diskurzivní analýza mediálního obrazu Romského obyvatelstva ve Šluknovském výběžku* (Poseltová, 2015) a Zuzana Klusová taktéž v bakalářské práci s názvem *Mediální obraz Romů v regionálním zpravodajství ČT Ostrava* (Klusová, 2007). Obě autorky se shodují na hojně negativní prezentaci Romů v médiích, což mimo jiné zapříčiňuje posilování stereotypů. Dále je také zdůrazňována nutnost kritického myšlení při konzumaci mediálních obsahů. Tématem Romů a stereotypů se také zabývala např. etnoložka Renata Weinerová, která ve své publikaci *Romové a stereotypy* při-

bližuje, že stereotypy jsou získané z negativně zpracované zkušenosti. Zaměřuje se především na negativní stereotypy Romů v České republice a jejich možnou skrytou manipulaci politikou (Weinerová, 2014). Dalšími autory, kteří se tímto tématem zabývali, jsou např. Marek Jakoubek, Tomáš Hirt nebo Lenka Budilová (Jakoubek a Hirt, 2004; Jakoubek a Budilová, 2009). Speciálně romské antroponymii se věnovala Žaneta Dvořáková, která svůj výzkum soustředila do předválečného období, kde analyzovala a prezentovala jména romských vězňů z koncentračních táborů v Čechách a na Moravě (Dvořáková, 2021).

2. Popis materiálu a metodologie

Zdrojem našeho zkoumání je korpus s názvem ONLINE1 (Cvrček a Procházka, 2020), který je součástí Českého národního korpusu, představuje první generaci monitorovacího korpusu a zároveň usiluje o zmapování české internetové žurnalistiky, diskuzí a sociálních sítí od roku 2017 do března 2021. Korpus ONLINE1 má řadu specifíků, jelikož data přicházejí do korpusu z několika zdrojů: news (internetová žurnalistika), Facebook, Twitter (posty, včetně reakcí), Instagram, diskuze (webové diskuze, pod články na zpravodajských serverech) a fóra (samostatná webová fóra; nezávislá na zpravodajských portálech; Cvrček, 2021a, b; Škrabal, 2021). Jde vždy o psané texty, které se od mluvených liší jistou mírou editace. Na základě korpusu ONLINE1, který obsahuje 7,053 miliard tokenů (pozic), byly vytvořeny dva subkorpusy: jeden zaměřený na internetovou publicistiku (Online1_news), druhý na komentáře a příspěvky na sociálních sítích (Online1_soc.). Takové rozdělení je zvoleno za účelem zjištění, jak moc se liší výrazy v žurnalistických textech, jenž jsou svazovány určitou politickou korektností, a v prostředí sociálních sítí a diskuzí, které je považováno za poměrně neformální prostor (srov. Homoláč, Karhanová a Nekvapil, 2003; Nekvapil a Leudar, 2003; Homoláč, 2009). Ve výzkumu jsme pracovali s lemmaty sledovaných výrazů.

Korpus je značkován standardními nástroji pro morfologickou analýzu a lemmatizaci korpusů řady SYN. Autoři upozorňují, že ná-

stroje na automatickou anotaci (taggery) pracují vždy s určitou chybovostí (česky psané korpusy cca 4 %) (Cvrček a Procházka, 2020).

Protože cílem je realizovat kolokační analýzu, bylo zapotřebí si také zvolit statistickou asociační míru. Pro náš výzkum jsme vybrali asociační míru logDice, která je kompromisem zohledňujícím jak frekvenci, tak nenáhodnost souvýskytu obou výrazů (Pecina, 2009; Brezina, 2018; Škrabal, 2021). V dalším kroku bylo zapotřebí zvolit správný dotaz, díky kterému můžeme sledovat, kolikrát se dané slovo v korpusu vyskytuje, a následně provádět kolokační analýzu. Znění našeho dotazu je následující: [lemma="Rom|Romka|[cC]i[kg]án|[cC]i[kg]ánka"]. Rozpětí (span) bylo stanoveno na -5/+5 a minimální frekvence kolokace i kolokátu byla nastavena na 3. Cut-off skóre je hodnota logDice 6, což znamená, že kvalitativnímu rozboru jsme podrobili všechny výrazy, které měly míru logDice vyšší než 6, za účelem analyzování pouze těch nejčastějších kolokátů. Data jsou prezentována v tabulkách č. 1 a 2:

Tab. 1. Kolokáty s nejvyšší kolokační silou v subkorpusu online1_soc. (sociální sítě a diskuzní fóra)

	lemma	logDice	i.p.m.
1	<i>Cikán</i>	9,1	11,11
2	<i>Rom</i>	8,93	10,51
3	<i>cikán</i>	8,78	10,9
4	<i>ROM</i>	7,73	10,7
5	<i>černoch</i>	7,45	8,88
6	<i>žid</i>	7,31	8,78
7	<i>Žid</i>	7,29	9,12
8	<i>cikánský</i>	7,28	10,29
9	<i>romský</i>	7,08	8,84
10	<i>dávka</i>	7,05	7,58
11	<i>pracující</i>	6,95	8
12	<i>muslim</i>	6,94	7,62
13	<i>diskriminace</i>	6,86	8,71

14	<i>Lety</i>	6,86	9,55
15	<i>rasista</i>	6,86	8,5
16	<i>homosexuál</i>	6,78	8,71
17	<i>Vietnamec</i>	6,65	9,16
18	<i>přizpůsobivý</i>	6,65	9,23
19	<i>integrace</i>	6,59	8,38
20	<i>rasismus</i>	6,59	7,97
21	<i>krást</i>	6,56	7,27
22	<i>pracovat</i>	6,53	6,68
23	<i>sdružení</i>	6,48	7,75
24	<i>Sintů</i>	6,38	13,92
25	<i>rasistický</i>	6,37	8,28
26	<i>bílý</i>	6,36	6,64
27	<i>tábor</i>	6,33	6,95
28	<i>bezdomovec</i>	6,32	7,84
29	<i>etnikum</i>	6,31	9,04
30	<i>makat</i>	6,3	7,02
31	<i>romové</i>	6,29	11,5
32	<i>Romy</i>	6,29	10,03
33	<i>menšina</i>	6,28	7,49
34	<i>holokaust</i>	6,23	9,11
35	<i>olašský</i>	6,17	13,86
36	<i>neziskovka</i>	6,16	7,15
37	<i>negr</i>	6,08	9,12
38	<i>slušný</i>	6,07	6,45
39	<i>Róm</i>	6,01	11,81

Tab. 2. Kolokáty s nejvyšší kolokační silou v subkorpusu online1_news (žurnalistické texty)

	lemma	logDice	i.p.m.
1	<i>Sintů</i>	8,79	16,37
2	<i>Rom</i>	8,34	11,14

3	<i>romský</i>	7,93	10,81
4	<i>1308</i>	7,92	16,05
5	<i>Žid</i>	7,77	10,68
6	<i>homosexuál</i>	7,56	10,52
7	<i>Cikán</i>	7,39	10,39
8	<i>1943</i>	7,38	11,39
9	<i>olašský</i>	7,25	14,97
10	<i>letský</i>	7,11	15,5
11	<i>diskriminace</i>	7,09	10,01
12	<i>integrace</i>	7,07	9,96
13	<i>Cuarón</i>	6,94	14,64
14	<i>Lety</i>	6,92	10,3
15	<i>žid</i>	6,81	9,56
16	<i>sčítání</i>	6,73	9,98
17	<i>Romka</i>	6,61	12,25
18	<i>koncentrační</i>	6,59	9,73
19	<i>začleňování</i>	6,59	11,5
20	<i>holokaust</i>	6,58	10,08
21	<i>genocida</i>	6,52	9,66
22	<i>Romek</i>	6,51	14,97
23	<i>deportace</i>	6,49	10,49
24	<i>Alfonso</i>	6,49	13,37
25	<i>vyvraždit</i>	6,46	10,34
26	<i>Romy</i>	6,44	10,56
27	<i>protektorátní</i>	6,4	10,96
28	<i>přizpůsobivý</i>	6,39	9,71
29	<i>ERRC</i>	6,33	15,74
30	<i>vyloučený</i>	6,3	9,61
31	<i>menšina</i>	6,28	8,93
32	<i>osada</i>	6,24	9,44
33	<i>cikánský</i>	6,21	9,79

34	<i>potulný</i>	6,2	12,25
35	<i>ROM</i>	6,19	9,75
36	<i>Saviano</i>	6,19	13,78
37	<i>tábor</i>	6,14	8,6
38	<i>Osvětim</i>	6,14	9,58
39	327	6,1	11,97
40	<i>národnostní</i>	6,08	10,11
41	<i>majorita</i>	6,04	10,55
42	<i>gádža</i>	6,01	12,06

3. Kolokační analýza vybraných výrazů

V této kapitole bude pozornost zaměřena na porovnání obou subkorpusů, v nichž se vybrané výrazy vyskytují. Nejprve bude provedena analýza společných kolokací. Další části jsou věnované rozdílným kolokátům (viz tabulka níže).

Tab. 3. Klasifikace výsledných kolokátů výzkumu (první sloupec zahrnuje kolokáty, které byly detekovány při analýze obou subkorpusů, druhý sloupec zachycuje kolokáty zjištěné pouze v subkorpusu Online1_soc. a třetí sloupec zahrnuje kolokáty pouze pro subkorpus Online1_news)

Společné	Online1_soc.	Online1_news
<i>C/cikán</i>	<i>černoch</i>	<i>1308</i>
<i>Rom</i>	<i>dávka</i>	<i>1943</i>
<i>žid/Žid</i>	<i>pracující</i>	<i>letský</i>
<i>cikánský</i>	<i>muslim</i>	<i>sčítání</i>
<i>romský</i>	<i>rasista</i>	<i>Romka</i>
<i>diskriminace</i>	<i>Vietnamec</i>	<i>koncentrační</i>
<i>Lety</i>	<i>rasismus</i>	<i>začleňování</i>
<i>homosexuál</i>	<i>krást</i>	<i>genocida</i>
<i>přizpůsobivý</i>	<i>pracovat</i>	<i>Romek</i>
<i>integrace</i>	<i>sdržení</i>	<i>deportace</i>
<i>Sintů</i>	<i>rasistický</i>	<i>vyvraždit</i>

<i>tábor</i>	<i>Bílý</i>	<i>protektorátní</i>
<i>menšina</i>	<i>bezdomovec</i>	<i>ERRC</i>
<i>holokaust</i>	<i>etnikum</i>	<i>vyloučení</i>
<i>olašský</i>	<i>makat</i>	<i>osada</i>
	<i>neziskovka</i>	<i>potulný</i>
	<i>negr</i>	<i>Saviano</i>
	<i>slušný</i>	<i>Tábor</i>
		<i>Osvětim</i>
		327
		<i>národnostní</i>
		<i>majorita</i>
		<i>gádža</i>

Z analýzy byly vyřazeny kolokáty, které byly vyhodnoceny jako nevztahující se k tématu, např. *ROM* – typ elektronické paměti (Scarlett, 2025). Dále byly vyřazeny kolokáty *Cuarón* a *Alfonso*. Alfonso Cuarón je mexický scenárista, producent a režisér. V současnosti je jedním z nejvýznamnějších osobností mexické kinematografie a do našich výsledků byl mylně zařazen kvůli jeho úspěšnému dramatickému filmu z roku 2018 *Roma* (IMDb 2018).

3.1. Analýza společných kolokátů subkorpusů Online1_news a Online1_soc.

Při pohledu na společné kolokáty je ihned zřejmé a překvapivé, že společným znakem je základní kolokát *c/Cikán*² a *Rom*. Výrazy se velmi často objevují ve stejných kontextech a mnohdy figurují jako synonyma, což posiluje jejich kolokační sílu. Skutečnost, že slovo kolokuje samo se sebou, poukazuje na stereotypizaci a zautomatizované

² Podle badatelů označovalo slovo *Athinganoi* příslušníky sekty, která se v oblasti Malé Asie věnovala věštění a černé magii. Právě Romové byli s touto sektou omylem ztotožnění. Z tohoto označení *Athinganoi* – *Atsigános* vzniklo jedno z nejrozšířenějších pojmenování Romů v Evropě: *Cikán* (Horváthová, 2002, s. 11).

používání daných výrazů. V internetových diskuzích se výraz *Cikán* objevoval častěji a je vůbec nejsilnějším kolokátem pro výrazy *Rom*, *Cikán*, *Romka*, *Cikánka*, *Romové* a *Cikáni*, naopak v žurnalistických textech je o poznání níže. Je zde patrný zásadní rozdíl mezi žurnalistikou a publikací komentářů na sociálních sítích nebo v diskuzích. Na sociálních sítích a v internetových fórech probíhají tyto konverzace v poměrně neformálním prostředí, často i anonymně, proto lidé necítí nutnost dodržovat politickou korektnost, např.

Dobřej cikán, mrtvej cikán.

[...] žádný romové nejsou, jsou to hnusný cigáni, cikán bude vždy cikánem, mlátit je je málo.

Může jít také o neznalost souvislostí, tedy např. že výraz *c/Cikán* může být vnímán jako urážlivý. Nebo je možné, že si uživatelé/komentující nechtějí nechat zasahovat do jazyka, případně daný výraz *c/Cikán* urážlivě opravdu míní. Naopak v žurnalistických textech jsou stanoveny přísné redakční zásady a etické kodexy, na základě kterých jsou vymezené respektující termíny (Rozehnal, 2022), tedy např. výraz *Rom*. V tabulce 1. si můžeme povšimnout samotného kolokátu *Róm* (39.), který je ale pouze variantou oslovení *Rom* ze strany komentujících. S dalšími kolokáty to bylo velmi podobné, např. výskyt adjektiv *romský*, *cikánský*: přídavné jméno *cikánský* je v diskuzích používáno mnohem častěji než v tisku. Naopak v žurnalistice je výraz *romský* třetím nejsilnějším kolokátem a v diskuzích je až 8. Co se týče kolokátu *olašský*, v tisku jsou komentáře poměrně neutrální a vyhýbají se hodnoticím soudům:

V romské komunitě tvoří Olašští Romové vlastní svět.

V diskuzích jsou naopak komentáře hodnotící a stejně jako v předchozích případech emočně nabitě:

Znám i pracovité potomky českých cikánů, ale ti jsou proti Olašským Romům jen bílými vránami. Dnes je přínos cikánů pro stát daleko horší než za minulého režimu, asi děláme něco špatně.

Olašští Romové přicházeli na naše území z rumunské oblasti (rumunské knížectví Valachie, odtud v dialektu slovenských Romů po-

jmenování *vlachike Roma*, Olaši sami si říkají *vlašika Rom*, český přívlastek olašští vznikl z maďarského *olaskí*). Jedná se o tradiční kočovné Romy, jejich komunita je uzavřená vůči svému okolí, romskému a tím více neromskému (Horváthová, 2002, s. 41).

Kolokát *d i s k r i m i n a c e* se tedy velmi často objevuje v politické oblasti, kde je diskriminace popírána, např.

Americká diplomacie Česku vytýká diskriminaci Romů a korupci Washington nebo Evropané představitelé zablokovali kroky vedené proti Itálii za diskriminaci Romů.

Co se týče výskytu tohoto kolokátu v diskuzních fórech a na sociálních sítích, oblast politiky je společná, avšak v tomto případě je to expresivnější a pejorativní:

Já prosím Když už se snažíš, ty magore zblblej Havlem, aby ses zviditelnil před volbama, vyber si téma, o kterém něco víš. Třeba diskriminace cikánů apod. Neseš se do něčeho, o čem nemáš páru.

Výrazy *L e t y* a *popř. l e t s k ý* (10.; adjektivum se objevuje pouze v tisku) se vztahují k romskému koncentračnímu táboru zřízenému během druhé světové války nedaleko Hodonína u Kunštátu na území tehdejšího Protektorátu Čechy a Morava:

[...] táborem v Letech prošlo 1308 Romů – mužů, žen i dětí nebo [...] nejen Romové z celé Evropy se chystají 13. května sejít u památníku v Letech u Písku.

Komentování tématu koncentračního tábora je v subkorpusu *Online1_soc.* stejné, pouze přístřežené a v tomto případě se komentáře schylují k bagatelizaci tohoto tématu:

Myslím, že cikány celé „LETY“ vlastně moc nezajímají, jde jen o cílenou prudu a bič pár členů neziskovek, kteří cítí prachy. Cikáni mají LETY u gedele.

Tematicky zmiňujeme i kolokát *p r o t e k t o r á t n í* (27.) v kontextu:³

Pozůstatky po objektech bývalého protektorátního koncentračního tábora pro Romy odhalily sondy do země.

Kolokát *h o m o s e x u á l* je obdobný – v tisku se nejvýrazněji objevuje komentování historických událostí nebo současných problémů v politické oblasti, např.

³ Předkládáme v této podkapitole kvůli významovému porovnání.

Před válkou sem putovali skuteční i domnělí nepřátelé režimu – komunisté, sociální demokraté, odboráři, šlechtici. Postupně přibýli Svědkové Jehovovi, duchovní, Romové, homosexuálové.

Kolokát h o m o s e x u á l (o v é) se objevuje vedle kolokátů R o m (o v é), Ž i d (é) ve stejné rovině, vnímán jako rovnocenná menšina, na kterou se odkazuje a stejně tak tomu je i v diskuzích:

Evropská unie nás buzeruje kvůli homosexuálům, muslimům, Romům a pod. Ale je ji úplně jedno, že český zaměstnanec má sice větší produktivitu než třeba francouzský a dokonce i německý, ale dělá za třikrát menší mzdu.

Podobné je to s kolokáty m u s l i m a V i e t n a m e c, tyto se ale objevují pouze v subkorpusu Online1_soc:⁴

1. Muslima vyhodíš, cigán ti nevádí. Víš, kolik výbušnin může mít takový cigán?
2. Jen v Polsku pohoda, tam není Ukrajinec, Vietnamec, cikán, negr, Arab. Ty jsou chytří.

Shodné je to i s kolokátem ž/Ž i d,⁵ v diskuzích a fórech jsou komentovány menšiny, kam uživatelé internetu zahrnují židovské etnikum stejně tak jako romské. Konverzace se tu převážně pohybuje kolem přistěhovalectví, a to v negativním slova smyslu:

Židi jsou zlo, Cikáni jsou zlo, imigranti odkudkoliv jsou zlo [...]

ČR je stát Čechů Židů Cikánů. Židé vládnou Češi pracují a Cikáni se přizívou.

V žurnalistických textech se jedná o komentování problémů těchto menšin, převážně jejich historie, ale bez negativních referencí:

Jako takzvaný Vůdce (německy Führer) byl odpovědný za zločiny nacistického režimu, zejména za vyvražďování Židů, Romů a lidí s postižením.

Nevraživost a vylučování Romů a Židů z většinové společnosti rostlo od roku 1939.

Všechny tyto kolokáty jsou namířeny proti menšinám, ať už národnostním či sociálním, a právě na tento kontext navazuje samotný kolokát m e n š i n a. V tisku jde o pouhé komentování skutečností:

Organizace ROMEA podala za poslední dva měsíce více než deset trestních oznámení kvůli rasistickým a výhrůžným příspěvkům na internetu, kterými někteří diskutéři na sociálních sítích napadají Romy a příslušníky dalších menšin,

⁴ Předkládáme v této podkapitole kvůli významovému porovnání.

⁵ Uvádíme dohromady, protože v kontextu jsme nezaznamenali významné rozdíly mezi kolokáty žid a Žid.

nebo se kolokát objevil ve slovním spojení *národnostní menšina*, např.

Romové jsou nejpočetnější národnostní menšina v Česku.

V diskuzích je vyjadřování emocionálnější a xenofobní:

Oni se totiž musí spojit s tou nejhorší sebrankou menšin, cikány, buzeranty, lesbami, samopalnicí IS, aby zničili demokracii A ZAVEDLI VLÁDU MENŠIN tj. teroristů a dalších, kdy u nich vyvolají dojem, že jsou to menšiny utlačované a tedy schopné odporu.

Tento komentář vyjadřuje konspirační teorie a nenávistný pohled na menšiny a komentující tvrdí, že právě menšiny jsou nástrojem ke zničení demokracie. Reakce komentujících působily zaujatě a naznačovaly, že menšiny obecně ohrožují většinovou společnost. Jak už lze předpokládat, dochází i k výskytu slova *majorita*, tedy většina. Kolokát m a j o r i t a se objevil pouze v žurnalistických textech,⁶ zejména tematicky zaměřených na vztahy mezi majoritou a minoritou, na postoje majority k minoritě, v tomto případě k romskému etniku, např.

Rasismus ze strany majority k Romům může určitě být reakcí na nějakou osobní zkušenost. Na druhou stranu velkou roli hrají média, kdy mnoho lidí žádnou zkušenost s Romy nemá a přebírá své názory z médií.

V případě kolokátu p ř i z p ů s o b i v ý, lze poukázat opět na způsob fungování tagovacího systému – negativní a pozitivní tvar jsou brány jako součást jednoho lemmatu. Společným kolokátem tedy není přizpůsobivý, ale n e p ř i z p ů s o b i v ý (tisk):

Jestliže Jiří Čunek, člen Senátu a starosta města Vsetín, tvrdí, že Romové jsou nepřizpůsobivé etnikum, pak nerozumím, proč by se měl podílet na spolupráci při integraci Romů a čerpat na to finanční prostředky.

Proto také nepřizpůsobiví Romové vybírají popelnice, kradou vše, co má něco společného s kovy.

Stejně tak tomu je i v diskuzích:

Sociálně nepřizpůsobiví “ je synonymum pro cikány, „francouzský mladík“ je synonymem pro etnického Araba, muslima, s francouzským občanstvím atd.

Slovní spojení i n t e g r a c e R o m ů / C i k á n ů je významně spjato s politickým zaměřením v obou oblastech (diskuze):

⁶ Předkládáme v této podkapitole kvůli významovému porovnání.

Dle mě, úplná integrace cikánů do běžné společnosti, bez předsudků k jejich původu a běžného životního stylu bude trvat ještě dvě generace.

Za účelem vyhodnocení priorit Strategie integrace Romů do roku 2020 je tento sběr dat, alespoň na úrovni kvalifikovaných odhadů, nezbytný. Pouze za těchto podmínek může Vláda ČR nastavovat nová a upravovat stávající opatření namířená na podporu integrace Romů do společnosti.

S tímto tématem také souvisí kolokát *z a č l e ň o v á n í* (19.), jenž opět odkazuje na snahy o integraci romské komunity v rámci majority (kolokát se objevil pouze v subkorpusu Online1_news, ale předkládá-me v této podkapitole kvůli významovému porovnání):

Důležitým, ač teprve prvním krokem je, že vlády členských států EU disponují strategiemi pro začleňování Romů, které navrhly s podporou Komise.

Lze konstatovat, že v diskuzích se na integraci nahlíží skepticky, v médiích se v ni naopak doufá.

Výraz *Sintové* se v tisku mnohdy vyskytuje s lomítkem:

Vypuknutí nové varianty spalničky B3 v populaci Romů / Sintů se šířením v no-zokomiálním prostředí.

nebo s pomocí závorky:

Přežilo ho jen asi 7 500 lidí. Zavražděno jich však bylo více než 1,1 miliónu; asi 960 tisíc Židů, 75 000 Poláků, 23.000 Romů a Sintů (Cikánů).

Častěji jsou ale tyto dva výrazy děleny spojkou *a*:

Titul velice výstižně popisuje situaci Romů a Sintů po roce 1945, kdy se ze stra-chu z diskriminace a znevýhodňování téměř stáhli z veřejného života.

V diskuzích je výskyt spíše vedle sebe:

Když se v 90. letech změnila poměry, stala se zvláštní věc: zatímco od té doby dodnes lze v tisku nalézt statistiky, týkající se různých menšin (ukrajinské, vietnam-ské apod.), počet Romů (cikánů, Olachů, Sintů a jak si říkají) se snížil až na počet cca 11500 při posledním sčítání lidu.

Sintové účastníky diskuze příliš nezajímají; podvědomě to vnímají jako pokus označit Romy jiným způsobem, aby se vyhnuli slovu *c/Ci-káni* (viz „a jak si říkají“).

U kolokátu *t á b o r* je v tisku hojným spojením *koncentrační tábor*, obvykle v historickém kontextu:

S uctěním památky Romů odvečených do koncentračního tábora souhlasili jen starosta a místostarosta.

V internetových diskuzích je to obdobné, ale kolokát se zde vyskytuje v emotivnějších a provokativnějších souvislostech:

[...] Terezín je vlastně jen rekreační tábor pro znučené Romy a Židy.

Stejně tak společný kolokát *h o l o c a u s t*:

Úředníci Evropské komise se dne 2. srpna připojí ke skupině lidí, kteří přežili ho-lokaust, a mladých Romů v bývalém koncentračním táboře Osvětim – Březinka v Polsku.

V diskuzích jsou mnohdy i ostrá vyjádření na hranici zákonnosti: *Žádný romsky holokaust nebyl. Romové nejsou jiná rasa. Romo-vé se přejmenovali z cikanu v roce 1971*. V tisku se kolem této tematiky pohybuje také kolokát *O s v ě t i m* (38.).⁷

V úterý 7. března si připomeneme 74. výročí vypravení prvního hromadného tran-sportu Romů do koncentračního tábora v Osvětimi.

a *k o n c e n t r a č n í* (18.):

S uctěním památky Romů odvečených do koncentračního tábora souhlasili jen starosta a místostarosta.

Podobné asociace lze najít u kolokátu *d e p o r t a c e* (23.), který se nejčastěji vztahuje k Osvětimi, koncentračním táborům apod. V té-to souvislosti lze uvést i číselné kolokáty, které se vyskytovaly opěto-vaně v žurnalistických textech: *1308* (4.), *1943* (8.) a *327* (39.). Tyto údaje odkazují na historické události spojené s romským holokaus-tem:

Původní kárný a pracovní tábor u Let na Písecku přeměnila nacistická protektorátní správa v srpnu 1942 na cikánský. Do května 1943 jím prošlo 1308 Romů, 327 z nich v něm zahynulo a přes pět stovek bylo převezeno do Osvětimi, kde byla většina z nich zavražděna. Z nacistických koncentračních táborů se po válce vrátilo ani ne 600 romských vězňů.

Na toto téma navazuje ještě kolokát *g e n o c i d a* (21.) objevující se také pouze v žurnalistických textech:

⁷ Předkládáme v této podkapitole kvůli významovému porovnání.

Nezbývá než smutně konstatovat, že současný název stírá pravou podstatu věznění Romů a jejich genocidy, když původní název významově rozměňuje a ponechává pouze jeho část: Památník Hodonín u Kunštátu či vyvraždit: Podle odhadů tak nacisté vyvraždili 90 procent českých Romů.

Tyto kolokace odráží snahu zdůraznit historický kontext a tragédii, kterou romská komunita během druhé světové války utrpěla (srov. Horváthová, 2002, s. 43–49).

3.2. Analýza kolokátů subkorpusu Online1_soc.

Následující část je věnována pouze analýze kolokátů v diskuzních fórech. Není překvapením, že se v diskuzích často objevují kolokáty explicitně odkazující na barvu pleti, například *č e r n o c h* (5.⁸):

Ano každému, rasisté u nás neexistují a nikdy neexistovali, jen nám slušným Čechům furt ubližují cikáni a černoši na plakátech. Fňuk.

nebo *n e g r* (37.):

Nikdo soudnej by nechtěl za sousedy nic barevnýho! Ale úplně nejhorší jsou cikáni a negři.

Lze předpokládat, že se objeví kontrast bílý/Čech vs. černý/c/Cikán/Rom, ovšem překvapivé je, že kolokát *b í l ý* (26.), běžně vnímaný jako neutrální, se zde často objevuje v pejorativním kontextu např.

Jakmile si raper, jsi kokot. A je jedno jestli si negr, bílej nebo cikán.

V žurnalistických textech se naopak objevil kolokát *g á d ů a* (42.),⁹ což je označení pro neromské obyvatele, běžný spíše v hovorové mluvě než právě v tisku, příklad komentáře:

Každý z nás přece dokáže říct, kdo je Rom, kdo Gádža (bílý Čech) a kdo je nejasný nebo smíšený typ.

Další významnou skupinou kolokací na sociálních sítích a diskuzních fórech jsou výrazy spojené s penězi a prací, zejména se státními sociálními dávkami. Například samotná kolokace *d á v k a* (10.), která indikuje neustálou kritiku systému podpory:

⁸ Číslo označuje pořadí kolokátů v tabulce 1.

⁹ Předkládáme v této podkapitole kvůli významovému porovnání.

Tady většina cikánů žije na dávkách a ta hrstka poctivých to nevytrhne!!!.

Na toto téma navazuje kolokát *p r a c u j í c í* (11.), který odkazuje na problematiku nezaměstnaných Romů:

Máme dokonce nezaměstnanost tak nízkou, že když z ní odečteme ty úmyslně (!) nepracující cikány, stopadesát tisíc jich je, (a co jejich živ. úroveň je vyšší než jí má důchodce co celý život pracoval), tak máme téměř nulovou nezaměstnanost. nebo Já osobně pracující cigány znám akorát ty, co uklízí ve městě. Ale těch, co si chodí pro dávky, bych nespočítala.

Další související kolokace jsou *p r a c o v a t* (22.):

Já pracuju za blbých 20 tisíc, cikán nepracuje a stejné peníze dostane od státu, nebo *m a k a t* (30.):

I když pravda, cikán občas maká, ale občas!

Tyto výrazy se často objevují v negovaných tvarech *nepracující*, *nepracovat* a *nemakat*, např.:

[...] Nemám rád 80 % cikánů, množí se a nemakaj.

Tagovací systém sice rozezná zápor, ale lemmatizace pro- bíhá tak, že kladné a záporné výrazy tvoří jedno lemma (např. lemma „pracující“ tak zahrnuje i tvary adjektiva „nepracující“).

Významným kolokátem je také sloveso *k r á s t* (21.), které je často spojováno s romským etnikem, např.:

Napsat pravdu, že cigáni kradou, lžou, vyhýbají se práci a živí se tím, že plodí děti, tak to je trestné?

Kolokát *k r á s t* v tomto kontextu vyobrazuje Romy jako zloděje a domníváme se, že média mimo jiné takto posilují negativní stereotypy o romské komunitě.

Mezi časté kolokáty řadíme také výrazy spojené s rasismem, např. substantivum: *r a s i s t a* (15.):

Nejsem rasista, ale cigánům bych nedala ani plyšáka.

r a s i s m u s (20.):

Když mi cikán řekne gádžo, tak je to OK a já když mu odvětim cikáne tak je to rasismus, hanobení rasy, xenofobie a nevím ještě co,

nebo adjektivum: *r a s i s t i c k ý* (25.):

[...] Co je rasistického chtít, aby cikáni konečně začali pracovat?.

V podobném duchu se objevuje také kolokát *etnikum* (29.), kdy lidé debatují o tom, že Romové jsou označováni jako etnikum, nikoli jako rasa:

Wtf? Cikán není rasa, ale etnikum, tudíž se nejedná o rasovou nenávist, jen o poznávací znamení.

Tyto negativní postoje komentujících mohou sloužit pro ostatní jako zprostředkovaná zkušenost, kterou si prostřednictvím médií komentující zosobňují a tím tak přebírají stereotyp, který není založený na vlastní zkušenosti.

Dalším kolokátem, který podrobujeme analýze, je *slušný* (38.), který se v diskuzích často objevoval ve slovním spojení *slušný cikán*. Některé komentáře vyzývaly k odlišení jednotlivců od negativně vnímaného celku, např.

Od malička jsem v Praze chodil do školy i se slušnými cikány a nikdy jsme je nevnímali jako někoho jiného - byli jsme prostě Češi (i oni se tak chovali), jediný rozdíl byl, že chodili kolikrát barevněji oblečení a lépe zpívali :-)).

Ale stejně tak se vyskytovaly komentáře posilující negativní stereotypy:

TY PITOMČE O TOM ASI NEROZHODNEŠ Z cikána se slušný člověk nikdy nestane.

Ale samotný fakt, že některý *Rom* je slušný implikuje, že většina není, tudíž i kladné komentáře posilují předpoklad, že většina *Romů* slušných není.

V diskuzích se objevují odkazy na organizace, které se zaměřují na podporu a pomoc Romům, např. kolokát *ne z i s k o v k a* (36.):

Na armádu by bylo hodně miliard stačí zrušit všechny neziskovky pro cikány migranty a podobné hovna a bude nejen na armádu ale i pro důchodce a naše občany co potřebují pomoci

nebo kolokát *s d r u ž e n í* (23.):

Občanské sdružení Romů – základní organizace Třebíč např. Občanské sdružení olašských Romů.

Komentáře jsou vůči neziskovým organizacím spíše kritické a např. doporučují zrušení zmíněné podpory a přesměrování finančních prostředků jiným směrem.

Pozoruhodnou kolokací je *b e z d o m o v e c* (28.):

Viděli jste bezdomovce Roma? Já ne!!!

A otázka k zamyšlení, kdo kolik cikánů viděl coby bezdomovce?

V tomto konkrétním kontextu se diskutuje o tom, že není obvyklé, že by příslušník romského etnika neměl střechu nad hlavou.

3.3. Analýza kolokátů subkorpusu Online1_news

V žurnalistických textech se objevil odkaz na s č í t á n í (16.)¹⁰ obyvatelstva:

[...] Ve skutečnosti se děje opak: většina Romů v posledním sčítání lidu svou etnicitu zapřela a například Olaši si svá tradiční příjmení na česká měnit nechávají nebo: Zdá se, že Úřad vlády ČR svým požadavkem na sčítání našich Romů otevírá novou Pandořinu skříňku.

Odkaz na sčítání lidu může souviset s tím, že sčítání obyvatelstva je jakýsi oficiální zdroj, který vypovídá o počtu obyvatel v Česku. V rámci takového sčítání mají Romové možnost se přihlásit ve sčítání k romské národnosti, či nikoliv (statistiky uvádějí, že číslo bývá výrazně nižší, než je reálný počet romského obyvatelstva; Nečas, 1999, s. 104–105).

V případě kolokátu *v y l o u č e n ý* (30.) se kontext tematicky vztahoval často k vyloučeným lokalitám a tematice bydlení, a to z toho důvodu, že romské rodiny často končí v ghettech nebo ubytovnách, protože čelí velké diskriminaci na trhu s bydlením (Březinová, připravuje se; Nečas, 1999, s. 51–65, 104–121; Sedláková, 2022, s. 38–39; Horváthová, 2002):

A to vede k situaci, že se Romové musí sestěhovávat do vyloučených lokalit, do opuštěných špatně zajištěných baráků a to vytváří další problémy, které na sebe strhávají pozornost.

¹⁰ Číslo označuje pořadí kolokátů v tabulce 2.

S tímto souvisí kolokát *o s a d a* (32.):

Většina Romů bydlela v osadách na středním a východním Slovensku, často v nevyhovujících hygienických podmínkách.

Romská osada je poměrně izolované venkovské bydliště jedné či více romských rodin. Osady jsou charakteristické svým typickým způsobem života, který je odlišný od zbytku obyvatelstva (Davidová, 1995, s. 61–70).

Dalším kolokátem je adjektivum *p o t u l n ý* (34.):

„Potulní cikáni“ byli jako skupina vedeni v evidenci vedle nebezpečných zločinců, recidivistů. Kočování bylo povoleno pouze se speciálním úředním povolením, tzv. kočovným listem.

V případě této kolokace se jedná o asociaci Romů, kteří historicky žili kočovným životem (Nečas, 1999, s. 51–65; Horváthová, 2002, s. 20–23).

Okrajově ještě zmíníme kolokát *S a v i a n o* (36.), který odkazuje na italského spisovatele Roberta Saviana, jenž se zabývá sociálními tématy včetně romského etnika:

Italský spisovatel, který se ve svých knihách dál věnuje organizovanému zločinu, je ostrým kritikem nového ministra vnitra a předsedy strany Liga Salviniho, především kvůli jeho postoji k migraci a k Romům. Na facebooku jej Saviano označil za „ministra podsvětí“.

Některé tvary lemmat se v tisku vyskytují samostatně v podobě *R o m k a* (17.) + *R o m e k* (22.):

V Ústeckém kraji je každý devátý školák Rom či Romka, naopak v Praze každý stý nebo V institucích s většinou romských žáků se v posledním školním roce vzdělávalo 24,3 procenta Romů a Romek a Romy (26.): Nejpočetnější zastoupení mezi Romy v Česku mají slovenští Romové, kteří tvoří asi tři čtvrtiny veškeré populace.

Objevují se mimo samostatný kolokát *Rom* i přesto, že zkoumáme lemma se všemi variantami; lze to označit za nesprávnou lemmatizaci tvarů substantiv *Rom*, *Romka* a *Romové*.

Posledním kolokátem v žurnalistických textech byl *ERRC* (29.), který je zkratkou pro Evropské centrum práv Romů a v tomto kontextu se také objevuje:

Prezidentovo prohlášení je podle Evropského centra pro práva Romů (ERRC) zřejmým projevem nenávisti a rasismu.

4. Závěr

Studie měla za cíl analyzovat kontext pojící se s výrazy *Rom*, *Cikán*, *Romka*, *Cikánka*, *Romové*, *Cikáni* pomocí kolokační analýzy. Pokusili jsme se soubor textů systematicky roztrždit, analyzovat a formulovat závěry. Hlavní výzkumná otázka se zaměřovala na to, zda jsou mezi dvěma korpusy zásadní rozdíly v kontextu. Výsledky naší analýzy interpretujeme v rámci dvou vybraných korpusů (tedy diskuze, Facebook, fóra, Instagram, Twitter vs. news). Srovnáním těchto dvou subkorpusů jsme měli za cíl odhalit možné rozdíly ve významových nuancích a kolokační síle.

V textu je ilustrováno, jak odlišné komunikační prostředí (diskuze vs. žurnalistika) ovlivňuje jazyk a zejména volbu lexikálních prostředků. Výzkumem se potvrdila hypotéza, že internetové diskuze obsahují více emočně zabarvených výrazů (narozdíl od žurnalistických textů, kde je nutno řídit se etickými standardy). Příkladem zde může být významná kolokační síla výrazu na internetových diskuzích *c/Cikán* (po sloučení obou kolokátů je to vůbec nejsilnější kolokace). V žurnalistice je preferovaný termín *Rom*. A velmi podobné je to s odvozenými adjektivy, kolokát *cikánský* je častější v diskuzích, kolokát *romský* naopak v žurnalistice.

Jedním z klíčových přínosů studie je upozornění na diskriminaci nejenom romského etnika na sociálních sítích. Bylo také zjištěno, že v souvislosti s romským etnikem jsou na stejné úrovni zmiňováni také Židé nebo homosexuálové. Stereotypizace je v internetových diskuzích zjevná, a to bylo doloženo výše uvedenými kolokáty v emočně pestřejším kontextu se sociálními dávkami, nepřizpůsobivostí apod.

Za hlavní přínos studie lze považovat poučení o problematice diskriminace sociálních či etnických skupin právě na základě médií. Pro značnou část české populace Romové neexistují jako jedinci, ale jsou vnímáni hlavně skrze stereotypy o Romech. Majorita české populace dlouhodobě vyjadřuje vůči Romům výrazné nesympatie a ten-

to vztah se dlouhodobě nemění (Sedláková, 2022, s. 28–29; srov. Nečas, 1999, s. 122). Bylo by žádoucí reagovat na tyto problémy konkrétními opatřeními. Jedním z těchto je podpora mediální gramotnosti veřejnosti, aby čtenáři/uživatelé byli schopni rozpoznat manipulační techniky a cílené užívání stereotypů v médiích. Zasloužilo by si pozornost sledovat důvody, proč lidé takto na romské etnikum nahlíží, zda je to z vlastní nebo zprostředkované zkušenosti. Dalším a neméně důležitým počinem je také podpora neziskových organizací, jako je např. Vzájemné soužití, o.p.s., sídlící v Ostravě,¹¹ nebo R-mosty, z. s., sídlící v Mostě,¹² které se podílí na snižování sociálního vyloučení Romů v lokalitách, jež se dlouhodobě potýkají s těmito problémy.

Literatura

- BREZINA, V. (2018). *Statistics in Corpus Linguistics. A Practical Guide*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BALUNOVÁ, K. (2007). *Romská otázka v médiích*. Bakalářská práce, Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.
- BŘEZINOVÁ, K., MÁDROVÁ, J. a RECLIK, A. D. (2024). Kolokační analýza českých rodných jmen z diachronní perspektivy. *Bohemistika*, 24(4), 528–546.
- BŘEZINOVÁ, K., připravuje se, *Sociální aspekty fungování vlastních jmen (na příkladu současné české antroponymie)*. Dizertační práce, Katedra českého jazyka, Filozofická fakulta Ostravské univerzity.
- CVRČEK, V. (2021a). *kurz:prvni_dotaz*. Příručka ČNK. Stažené 24. 6. 2024 z http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=kurz:prvni_dotaz&rev=1615195905.
- CVRČEK, V. (2021b). *kurz:zobrazeni_dotazu*. Příručka ČNK. Stažené 24. 6. 2024 z http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=kurz:zobrazeni_dotazu&rev=1615281772.
- CVRČEK, V. a PROCHÁZKA, P. (2020). *ONLINE1: monitorovací korpus internetové češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Stažené 14. 6. 2025 z <http://www.korpus.cz>.
- DAVID, J., KLEMENSOVÁ, T. a MÍSTECKÝ, M. (2022). *Od etymologie ke krajině: onomastika pro 21. století*. Brno: Host / Ostrava: Ostravská univerzita.

¹¹ Více informací o organizaci: <https://www.vzajemnesouziti.cz/#uvod>.

¹² Více informací o organizaci: <https://www.r-mosty.cz/o-nas>.

- DAVID, J. a MÍSTECKÝ, M. (2023). Prolegomena ke kvantitativní onomastice. *Acta onomastica*, 64(2), 301–320.
- DAVIDOVÁ, E. (1995). *Romano drom. Cesty Romů 1945–1990: změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Olomouc. Stažené 28. 8. 2025 z <https://ndk.cz/uuid/uuid:b79a2410-f337-11e3-adbd-5ef3fc9bb22f>.
- DVOŘÁKOVÁ, Ž. (2021). *Výzkum předválečné romské antroponymie*. Přednáška, Jazykovědné sdružení, Ostravská univerzita, 1. 11. 2021.
- SCARLETT, A. (2025). *What Is Read-Only Memory (ROM)?* Stažené 28. 8. 2025 z <https://www.theknowledgeacademy.com/blog/what-is-rom>.
- HOMOLÁČ, J. (1998). *A ta černá kronika!* Brno.
- HOMOLÁČ, J. (2009). *Internetové diskuse o cikánech a Romech*. Praha.
- HOMOLÁČ, J., KARHANOVÁ, K. a NEKVAPIL J. (eds.). (2003). *Obraz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989*. Brno.
- HORVÁTHOVÁ, J. (2002). *Kapitoly z dějin Romů*. Praha.
- JAKOUBEK, M. a HIRT, T. (2004). *Romové: kulturologické etudy (etnopolitika, přibuzenství a sociální organizace)*. Plzeň.
- JAKOUBEK, M. a BUDILOVÁ, L. (2009). *Romové a cikáni – neznámí i známí: interdisciplinární pohled*. Praha.
- IMDb, Roma. Stažené z <https://www.imdb.com/title/tt6155172>.
- KLUSOVÁ, Z. (2007). *Mediální obraz Romů v regionálním zpravodajství ČT Ostrava*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita.
- NEČAS, C. (1999). *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- NEKVAPIL, J. a LEUDAR, I. (2003). O českých masmédiích z etnometodologické perspektivy: romská identita v dialogických sítích. *Slovo a slovesnost*, 64(3), 161–192.
- PECINA, P. (2009). *Lexical Association Measures: Collocation Extraction*. Praha.
- POSSELOVÁ, K. (2015). *Diskurzivní analýza mediálního obrazu Romské ho obyvatelstva ve Šluknovském výběžku (bakalářská práce)*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
- SEDLÁKOVÁ, R. (2022). Zprávy o Nich nebo o Nás: zpravodajský diskurz České televize o Romech. *Romano džaniben*, 29(1), 27–52.
- ROZEHNAL, A. (2022). *Média, etika a právo*. Plzeň.
- ŠKRABAL, M. (2021). *kurz:hledani_kolokaci*. Příručka ČNK. Stažené 28. 8. 2025 z https://wiki.korpus.cz/doku.php/kurz:hledani_kolokaci.
- WEINEROVÁ, R. (2014). *Romové a stereotypy*. Praha.

Konceptualizace NEMOCI v uměleckém textu (*Bílá nemoc* od Karla Čapka)¹

Conceptualization of ILLNESS in the Artistic Text
(*The White Disease* by Karel Čapek)

KAROLÍNA CINKRAUTOVÁ

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0977-3344>

E-mail: k.cinkrautova@ujc.cas.cz

Abstract: The paper deals with the conceptualization of the concept of NEMOC [ILLNESS] in Karel Čapek's allegorical drama *The White Disease*. In this work, illness serves not only a narrative function but also a deeper interpretive role as a symbol of social decay and moral crisis. Similar to the traditional linguistic worldview, NEMOC is perceived as an antonym to ZDRAVÍ [HEALTH], associated with negatively evaluated phenomena such as death, old age, decay, ugliness, etc. The dominant metaphor is ILLNESS IS WAR, which is common not only in Czech but also in other languages. This schema includes other subsidiary metaphors such as DISEASE IS AN ENEMY, DOCTOR IS A WARRIOR, and CURE IS VICTORY. The text also features other conceptualizations, such as the metaphor DISEASE IS A DIVINE PUNISHMENT, which highlights human helplessness. Disease also appears in the work as a source domain

¹ Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

Bohemistika, 2026 (1) © The Author(s). Published by: Adam Mickiewicz University in Poznań, Open Access article, distributed under the terms of the CC Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International licence (BY-NC-ND, <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

of metaphors from the political realm, such as THE STATE IS A LIVING ORGANISM, THE LEADER IS A DOCTOR, and UNDESIRABLE SOCIAL PHENOMENA ARE DISEASES.

Abstrakt: Příspěvek se zabývá konceptualizací pojmu NEMOC v alegorickém dramatu Karla Čapka. Nemoc v tomto díle plní nejen narativní, ale i hlubší interpretační funkci jako symbol společenského rozkladu a morální krize. Podobně jako v tradičním jazykovém obrazu světa je NEMOC pojímána jako antihodnota ke ZDRAVÍ, která je spojovaná s negativně hodnocenými jevy, jako jsou smrt, stáří, rozklad, ošklivost ad. Dominantní metaforou je NEMOC JE VÁLKA, která je běžná nejen v češtině, ale i v dalších jazycích. Toto schéma zahrnuje další dílčí metafory NEMOC JE NEPŘÍTEL, LÉKAŘ JE BOJOVNÍK A UZDRAVENÍ JE VÍTĚZSTVÍ. V textu se objevují i další konceptualizace, například metafora NEMOC JE BOŽÍ TREST, která ukazuje bezmocnost člověka. Nemoc figuruje v díle rovněž jako zdrojová oblast metafory z oblasti politiky jako STÁT JE ŽIVÝ ORGANISMUS, VŮDCE JE LÉKAŘ a NEŽÁDOUCÍ SPOLEČENSKÉ JEVY JSOU NEMOCI.

Keywords: cognitive linguistics, linguistic worldview, conceptual metaphor, illness

Klíčová slova: kognitivní lingvistika, jazykový obraz světa, konceptuální metafora, nemoc

1. Úvod

Alegorické drama *Bílá nemoc*, které bylo poprvé uvedeno v roce 1937 jako varování před rozpínajícím se německým fašismem, si svou aktuálností získává pozornost dodnes. Nemoc je v tomto dramatu klíčovým motivem, skrze nějž autor rozvíjí téma společnosti čelící jednak pandemii smrtelné choroby, jednak hrozbě blížící se války. *Bílá nemoc* není jediným Čapkovým dílem s motivem nemoci či pandemie, ale je bezpochyby dílem, v němž je tento motiv rozvíjen nejdůsledněji. Nemoc zde hraje základní roli především v rovině interpretační, neboť „přináší symboly či metafory základních konfliktů vyjádřených v Čapkově díle“ (Bugge, 1999, s. 241).

V tomto textu se věnujeme analýze tohoto literárního díla z hlediska kognitivně-kulturního přístupu k jazyku se zaměřením na konceptualizaci pojmu NEMOC.² Příspěvek navazuje na předchozí vý-

² Pojmy uvádíme kapitálkami (NEMOC), lexémy kurzívou (*nemoc*) a významy v uvozovkách („porucha zdraví“).

zkum zaměřený na jazykový obraz ZDRAVÍ a NEMOCI v české frazeologii (Christou a Tábořská, 2022). Teoreticky vycházíme zejména z teorie jazykového obrazu světa (Bartmiński, 2010) a teorie konceptuální metafory (Lakoff a Johnson, 2003). Základními otázkami, které si klademe, jsou – které metafory se v dramatu s nemocí spojují a co je pro jazykový obraz nemoci v tomto konkrétním textu specifické.

2. Jazyková data

V současné češtině se pro vyjádření pojmu NEMOC užívají lexémy *nemoc*, *onemocnění*, *choroba* a *neduh*. Podle výkladu ve všeobecných výkladových slovnících je nemoc „porucha zdraví“ (SSČ, SSJČ, ASSČ). Zatímco starší slovníky (SSČ, SSJČ) povahu této poruchy ve výkladech blíže nespecifikují, nejnovější slovník současné češtiny (ASSČ) v definici hesla *choroba* zdůrazňuje, že se může jednat jak o poruchu fyzickou, tak psychickou, srov. „fyzická nebo psychická porucha zdraví, narušený zdravotní stav“. V případě lexému *neduh* navíc slovníky specifikují, že se jedná o poruchu „trvalejší, vleklejší“ (SSČ, SSJČ). Lze tedy konstatovat, že nemoc je nahlížena zejména skrze zdraví – stav, který je považován za normální a v němž lidský organismus funguje přirozeně bez vnitřního či vnějšího narušení. Nemoc negativně ovlivňuje přirozenou rovnováhu organismu a vytrhává člověka z jeho normálního životního rytmu. Přináší s sebou oslabení, bolest, v některých případech i utrpení a smrt. Kromě poruchy zdraví označují lexémy *nemoc* a *neduh* v přenesených významech i další negativně hodnocené jevy – lexém *nemoc* nabývá významu „vášnivě zaujetí, vášně“ (SSČ, SSJČ), např. *cestování je u někoho nemoc*; a „špatná vlastnost; chyba, vada; zlovyk, slabost“ (SSJČ), např. *Studentská nemoc* (lenost). Lexém *neduh* se užívá přeneseně pro jakékoliv „negativní jevy, vady“ (SSČ, SSJČ), např. *neduhy společnosti*.

Z hlediska etymologie je nejprůhlednější lexém *nemoc*, který je utvořený spojením substantiva *moc* a záporné částice *ne* a jenž měl ve staré češtině základní význam „nemohoucnost, slabost“ (Rejzek, 2001, s. 425; Černá, 2014, s. 11). Méně zjevný je původ lexému *neduh*, který v praslovanštině existoval ve formě *nedogъ, resp. *dogъ

a pravděpodobně pochází z indoevropského základu *dheugh³ s významem „hodit se, být zdatný“ (Rejzek, 2001, s. 423–424). Substantivum *choroba* pravděpodobně významově souvisí se staročeským adjektivem *chvorý* („hubený, churavý“), s německým *schwären* „hnisat, bolet“ a anglickým *sore* „bolavý nemocný“ (Rejzek, 2001, s. 233).

V české frazeologii je nemoc součástí binární sémantické opozice zdraví – nemoc, a tedy protipólem ke zdraví. Opozice zdraví – nemoc je v českém jazykovém obrazu světa významně provázána s dalšími sémantickými opozicemi jako život – smrt, mládí – stáří, krása – ošklivost, pohyb – nehybnost, síla – slabost, celistvost – neúplnost, barevnost – nebarevnost aj. ZDRAVÍ je jejich prostřednictvím vždy konceptualizováno pomocí kladných hodnot, zatímco NEMOC pomocí tzv. antihodnot, tedy nepreferovaných možností – smrt, stáří, ošklivost, nehybnost, slabost, neúplnost, nebarevnost, např. *má slabé srdce; je slabý na prsa* (SČFI); *Dnes člověk, že by skály lámal, a zítra by ho větrík povalil* (Čel.); *Příbejvají léta, příbejvají nemoce* (Bitt.); *být bílý jako stěna / křída* (SČFI) apod. (Christou a Tábořská, 2022, s. 316).

3. Obraz bílé nemoci

Jak jsme již zmínili v úvodu příspěvku, nemoc je v Čapkově dramatu ústředním motivem a prostupuje celým dílem. Kromě dvou-slovného názvu *bílá nemoc*, jenž je motivován jedním z počátečních příznaků choroby a který je rovněž názvem celého dramatu, užívá autor v textu pro tuto chorobu hned několik pojmenování. Jedná se jednak o názvy, které svým slovtvorným utvářením napodobují lékařskou terminologii (*Čengova nemoc*, *Morbus Tshengi* či *pejpinské malomocenství*) a zároveň odkazují na geografický původ onemocnění, jednak o jména reálných chorob, kterým se bílá nemoc podobá svým průběhem a příznaky (*mor*,⁴ *lepra*, *malomocenství*). Nejfrekvento-

³ Na směr slovtvorné motivace nepanuje shoda (podrobněji srov. Černá, 2014, s. 10–11).

⁴ Název dramatu bývá do angličtiny někdy překládán také jako *The White Plague*, tedy doslova *Bílý mor*.

vanější je však pojmenování *bílá nemoc*, které se kromě názvu v textu objeví celkem 28× jak v promluvách postav lékařů, tak laiků.

3.1. Nemoc jako antihodnota

Stejně jako v tradičním jazykovém obrazu světa, který jsme částečně nahlédli již ve studii o frazeologii (Christou a Táborská, 2022), je i v Čapkově hře NEMOC konceptualizována jako antihodnota sémanticky úzce provázaná s pojmem SMRT. Již v úvodních obrazech se čtenář, respektive divák dozví, že *bílá nemoc* je pro postižené *s m r t e l n á*:

Človče, vždyť na to zajdeme všichni! (Čapek, 1994, s. 11).

Naléhavost sdělení podtrhuje i užití mnoha dysfemismů s významem „umřít, umírat“ jako *vychcípát, zajít, pojít, uhynout, chcípát, pomřít, zkvaknout* ad.:

A vidíš, všichni pomřeli. A všichni na tu bílou nemoc (Čapek, 1994, s. 41).

Člověk se přece jen musel bát – Jenom u nás zkvaklo na tu bílou nemoc přes třicet kolegů, všichni kolem padesátky (Čapek, 1994, s. 40).

Ačkoliv je *bílá nemoc* zpočátku popisována jako choroba pramenící z *c h u d o b y* a nedostatečné hygieny, srov. repliku dvorního rady Sigelia, který hovoří o původu *bílé nemoci*:

V Číně, pane, se skoro každý rok vynoří nová zajímavá choroba – to dělá ta bída; ale žádná dosud neměla takový úspěch jako nemoc Čengova (Čapek, 1994, s. 10),

postupně postihne i osoby z vyšší společnosti včetně barona Krüga a maršála. Onemocnění je dále charakteristické tím, že postihuje osoby v *p o k r o č i l é m v ě k u*, přibližně od 45 let výše:

Ale tady píše, že se před tou nemocí nemůže nikdo uchránit... že zachvátí všechny lidi kolem padesátky... (Čapek, 1994, s. 21),

což mezi některými postavami vyvolává generační spor.

Jedním z prvotních příznaků, jimiž se *bílá nemoc* projevuje, je *b í l á s k v r n a* na kůži:

Ježíši, matko – Maminko, ty máš na krku bílou skvrnu! (Čapek, 1994, s. 44).

Při moru bys, človče, zčernal, ale při malomocenství jsi bílý jako no, jako křída (Čapek, 1994, s. 8).

Jakékoliv barevné změny pokožky (obvykle ve tváři) směrem k nepřirozeným odstínům jako *bílá, zelená, žlutá* apod. jsou v jazykovém obrazu světa tradičně spojovány s nemocí.⁵ *Bílá* barva jako typická „nebarva“ a s ní související *bledost* jsou známkou nemoci nebo jiných psychofyzických změn. Barvy zaujímají důležité místo v jazykovém obrazu světa, neboť jejich prostřednictvím je konceptualizována řada dalších jevů, velmi významně například *emoce* (srov. Vaňková et al., 2005, s. 195).

Kromě barvy se *bílá skvrna* na kůži projevuje také *n e c i t l i v o s t í*:

Puť... (Hmatá si na prsa.) Bez citu... docela bez citu... (Čapek, 1994, s. 64)

a nepřirozeně nízkou teplotou. *Skvrna* je svými senzorickými vlastnostmi někdy přirovnávána k mramoru:

[...] malá bílá skvrnka někde na povrchu těla, chladná jako mramor a naprosto znecitlivělá [...] (Čapek, 1994, s. 10).

Zvláštní... Je to studené jako mramor. Jako bych to už nebyl já (Čapek, 1994, s. 65).

Jakákoliv odchylka od přirozené tělesné teploty potenciálně vypovídá o zdravotním stavu člověka. Narušení tepelné rovnováhy organismu bývá příznakem mnohých onemocnění, srov. pojmenování jako *horečka, zápal plic, nachlazení* apod. Nízká teplota a chlad jsou často spojovány s umíráním, smrtí, a tedy také s nemocí. Původ této metafory je, stejně jako v případě barevných změn pokožky, fyziologický – po smrti se teplota lidského těla nepřirozeně snižuje, srov. i přirovnání *studený jako smrt / mrtvola* (syn v12).

Bíla nemoc postupně vede k vnitřnímu *r o z p a d u / r o z k l a d u* lidského těla a ke smrti. Prvotní příznaky postupují až k hnilobnému procesu a odpadávaní kusů masa z těla:

⁵ Srov. frazémy *bílý jako stěna / křída; být žlutý jako citron / vosk; být zelený jako sedma* ad. (SČFI).

Jeden člověk chtěl vstát, aby mne pozdravil,... a tu mu... upadl takový kus... Ježíši Kriste! Ježíši Kriste! Copak není žádné smilování? (Čapek, 1994, s. 70).

Vnitřní hnutí je doprovázeno dalším negativním smyslovým vjemem, a to všudypřítomným nesnesitelným zápachem:

Vaše Excellence dovolí, abych ji varoval. Choroba je nakažlivá. Mimoto je to hrozný pohled – a přes všechna opatření také nesnesitelný zápach (Čapek, 1994, s. 30).

Všechny zmíněné příznaky a další charakteristiky bílé nemoci (nepřirozená barva a teplota těla, necitlivost, rozklad, zápach) svědčí o jejím silně negativním hodnocení, které dokresluje také množství hodnoticích adjektiv, která jsou v souvislosti s bílou nemocí užívána:

GENERÁL (sténá): Příšerné! Příšerné! (Čapek, 1994, s. 30).

Nyní, když je nalezen bezpečný prostředek proti takzvané bílé nemoci, můžete napsat, pánové,... že to byla nejohrožnější choroba dějin, horší než středověký mor – Teď už není třeba zamlčovat dosah té hrůzy (Čapek, 1994, s. 35).

3.2. Nemoc jako válečné tažení

Metafory poskytují rámec, prostřednictvím kterého můžeme porozumět abstraktním pojmům. Klíčovou konceptuální metaforou, s níž autor v díle pracuje, je metafora NEMOC JE VÁLKA. Válečná metaforika je v konceptualizaci nemoci běžná nejen v češtině,⁶ ale i v dalších jazycích (srov. Lakoff, Espenson a Schwartz, 1991; Sontag, 1997; Daşal, 2018 ad.).⁷ V rámci tohoto schématu je nemoc zobra-

⁶ Svědčí o tom například frekventované kolokace z korpusu syn v12 *boj s nemocí; bojovat s nemocí; podlehnout nemoci; Přemohla ho těžká nemoc*. ad. Velmi výrazně se tato metaforika do běžného jazyka rozšířila v době pandemie covid-19, kdy byly v médiích hojně užívány obraty jako *první linie v boji proti koronaviru; koronavirus útočí na všechny bez rozdílu* apod.

⁷ Podle Sontagové se válečná metafora v jazyce rozšířila v osmdesátých letech 19. století, když byly objeveny bakterie jako původci chorob (Sontag, 1997, s. 65) a dodnes má léčba závažných onemocnění, např. rakoviny, slovy Sontagové „příchuť vojenské operace“ (Sontag, 1997, s. 64).

zována jako osoba, konkrétně protivník či nepřítel, který za sebou nechává raněné a mrtvé a proti němuž je potřeba bojovat:

Můžete se o nich zmínit, mladý příteli. To veřejnost uklidní, když sezná, jak se u nás usilovně bojuje proti takzvanému pejpinskému malomocenství (Čapek, 1994, s. 10).

Bojujeme, příteli, bojujeme, ale s neznámým nepřítelem (Čapek, 1994, s. 9).

V naší ulici už je v každém domě několik morem raněných (Čapek, 1994, s. 7).

Bojovníkem proti nemoci je v Čapkově podání postava lékaře, který však (s výjimkou doktora Galéna) zůstává vůči smrtelné chorobě bezmocný:

Já nejsem žádný politik, pánové, ale jako lékař jsem povinen... bojovat o každý lidský život, ne? (Čapek, 1994, s. 7).

Pojďte sem, Galéne! Pánové, to je taky jeden ze zasloužilých spolubojovníků (Čapek, 1994, s. 35).

Stejně jako válka i nemoc vyvolává odpor, hrůzu a strach:

Maršále, kdybyste věděl... To je tak odporný pocit, když člověka proniká strach... až do konečků prstů... Fuj! Fuj!... Já pořád vidím sebe sama,... jak křičím za ostatními dráty... Ježíši Kriste, pomozte mi někdo! Kriste bože, copak se nikdo nesmiluje (Čapek, 1994, s. 54).

Na neocenitelnost zdraví implicitně poukazuje poslední maršálova promluva, v níž přirovnává konec bílé nemoci k vítězství:

Už to, že by na světě přestala bílá nemoc – To by bylo ohromné vítězství, že? (Čapek, 1994, s. 73).

To podtrhují také repliky, jež staví zdraví nad vítězství ve válce:

Raději prý zdraví než nějaké vavříny (Čapek, 1994, s. 61).

Analogie s válečnou mašinerií je zřetelně patrná i v dialogu barona Krüga s dvorním radou Sigeliem, v němž druhý jmenovaný plánuje vytvoření koncentračních táborů pro postižené bílou nemocí:

„DVORNÍ RADA: Táboř, pane barone. Každý nemocný, každý, na kom se ukáže bílá skvrna, bude dopraven do střežených táborů –

BARON KRÜG: Aha. A tam se nechá pomalu umřít.

DVORNÍ RADA: Ano, ale za lékařského dozoru. Čengova nemoc je nákaza, kte-

rou každý nemocný roznáší dál. Musíme proti tomu chránit – nás ostatní, milý barone. Každá sentimentalita by byla přímo zločin. Kdo by se pokusil z tábora uprchnout, bude zastřelen. Každý občan nad čtyřicet let se měsíčně podrobí povinné lékařské prohlídce. Nákaza Čengovou nemocí bude potlačována násilím. Jiné záchrany není“ (Čapek, 1994, s. 49).

Stejně jako ve frazeologii se můžeme i v tomto textu setkat s metaforizací nemoci jako živého organismu. Jedná se zejména o výše zmíněnou personifikaci, která rozvíjí metaforu vojenskou – NEMOC JE NEPŘÍTEL. Nemoci jsou připisovány schopnosti živých organismů jako přijímání potravy nebo chůze:

Ze začátku to máš jen na kůži, ale až tě to začne žrát uvnitř [...] (Čapek, 1994, s. 7).

To je zajímavé, tadyhle říká Sigelius, že ta nemoc přišla z Číny (Čapek, 1994, s. 21).

Nemoc dostává i další lidské vlastnosti týkající se vzhledu, když je v rámci opozice krása – ošklivost hodnocena jako ošklivá nebo šeredná:

Je to ošklivá nemoc (Čapek, 1994, s. 9).

Šeredná nemoc člověče, příliš šeredná (Čapek, 1994, s. 17).

Doktor Galén rovněž používá v rozhovoru s dvorním radou Sigeliem pro vyjádření šíření nemoci metaforu rostlinnou, za což je následně svým kolegou pokárán za příliš květnatou mluvu nehodnou lékaře:

[...] v chudších vrstvách... bují tolik chorob... (Čapek, 1994, s. 13).

Bílá nemoc je v díle nakonec metaforizována také jako boží trest:

Bílá nemoc tomu říká, ale měli by tomu říkat trest – Taková nemoc přece nemůže přijít sama od sebe; to nás bůh trestá (Čapek, 1994, s. 7).

Nad nemocí, která přichází jako trest od Boha, nemá člověk (ani lékař) téměř žádnou moc⁸ a nemocní se obracejí k Bohu pro pomoc či pozehnání, srov. repliku dvorního rady Sigelia:

⁸ Také v tradičním jazykovém obrazu světa má lékař nad zdravím a nemocí pouze malou moc, srov. *Lékař léčí, bůh uzdravuje* (Čel.), *Lékař zdravie slibuje, když moci nemá* (Flajš.) (Christou a Táborská, 2022, s. 309).

Nemám někde na obličej bílou skvrnu? Co? Ještě ne? Tak vidíte, každý den, desetkrát denně se dívám do zrcadla – Koukejme, vaše čtenáře by zajímalo, jak by se mohli uchránit před rozkladem zaživa! To věřím, pane; mne by to taky zajímalo. (Usedne, hlavu v dlaních.) Bože jak je lidská věda marná! (Čapek, 1994, s. 10).

3.3. Nemoc jako zdrojová doména konceptuální metafor

Čapek využívá nemoc nejen jako ústřední motiv pro své dílo, ale také jako zdrojovou doménu metafor z oblasti politiky a řízení státu – STÁT JE ŽIVÝ ORGANISMUS, VŮDCE JE LÉKAŘ a NEŽÁDOUCÍ SPOLEČENSKÉ JEVY JSOU NEMOCI. Když dvorní rada Sigelius pochlebuje maršalovi při jeho návštěvě kliniky s postiženými bílou nemocí, hovoří o společensky nežádoucích jevech (v tomto případě o anarchii, svobodě [sic], korupci a společenském rozkladu) jako o nemocích, které napadají organismus národa, státu:

My vědečtí pracovníci jsme si však vědomi, jak nepatrná a ubohá je naše zásluha proti té, která odvrátila daleko horší hlízu: hlízu anarchie, epidemii barbarské svobody, lepru korupce a mor společenského rozkladu, který zachvátil a téměř smrtelně oslabil organismus našeho národa (Čapek, 1994, s. 32).

Dvorní rada Sigelius snižuje vědecký pokrok před válečným tažením a rozvíjí metaforu v dalším pokračování své promluvy, v níž přirovnává maršála lékaři, který zbaví svůj národ všeho nežádoucího:

A proto používám této vzácné příležitosti, abych se jako prostý lékař hluboce sklonil před tím největším lékařem, který nás všechny vyléčil z národního malomocenství tvrdou, někdy chirurgickou, ale vždycky spásnou terapií (Čapek, 1994, s. 33).

NEMOC je v politickém diskurzu běžně užívanou zdrojovou sférou konceptuální metafor, která slouží k snazší interpretaci komplexních společenských jevů, vyjádření kritických postojů i manipulaci s recipientem.⁹

⁹ Podrobněji o využití konceptuálních sfér ZDRAVÍ a NEMOC v českém politickém diskurzu srov. Rycheva, 2023.

4. Závěr

Analýza ukázala, že stejně jako v tradičním jazykovém obrazu světa, i v Čapkově dramatu je pojem NEMOC antihodnotou spojující s negativně hodnocenými pojmy jako smrt, stárání nebo rozpad/rozklad. Projevuje se barevnými změnami na kůži (zejména bílou barvou) a dalšími příznaky jako je necitlivost, nepřírozená teplota kůže či zápach. Z hlediska metaforické konceptualizace pracuje Karel Čapek s tradičním schématem NEMOC JE VÁLKA, jehož součástí tvoří další dílčí metafory jako NEMOC JE NEPŘÍTEL, LÉKAŘ JE BOJOVNÍK a UZDRAVENÍ JE VÍTĚZSTVÍ. Tato metafora zdůrazňuje naléhavost a závažnost společenské situace. V textu jsou rovněž zastoupeny další tradiční metafory jako NEMOC JE BOŽÍ TREST či metafora zvířecí a rostlinná. NEMOC je v díle částečně i oblastí zdrojovou pro konceptuální metafory STÁT JE ŽIVÝ ORGANISMUS, VŮDCE JE LÉKAŘ a NEŽÁDOUCÍ SPOLEČENSKÉ JEVI JSOU NEMOCI, které podtrhují interpretaci a celkové vyznění díla.

Zkratky pramenů

ASSČ	<i>Akademický slovník současné češtiny</i> . (2017–2024). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Stažené 28. 06. 2024 z https://slovníkce-stiny.cz .
Bitt.	BITTNEROVÁ, Dana a SCHINDLER, Franz. (1997). <i>Česká přísloví: soudobý stav konce 20. století</i> . Praha: Karolinum.
Čapek	ČAPEK, Karel. (1994). <i>Dramata: Loupežník: R.U.R.: Věc Makropulos: Bílá nemoc: Matka</i> . Praha: Československý spisovatel. Stažené 28. 6. 2024 z https://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/75/28/bila_nemoc.pdf .
Čel.	ČELAKOVSKÝ, František L. (2000). <i>Mudrosloví národu slovanského ve příslovích</i> . Praha: Lika klub.
Flajš.	FLAJŠHANS, Václav. (2013). <i>Česká přísloví: sbírka přísloví a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku: přísloví staro-česká</i> . Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
Rej.	REJZEK, Jiří. (2001). <i>Český etymologický slovník</i> . Voznice: Leda.
SČFI	ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří a MACHAČ, Jaroslav. (2009). <i>Slovník české frazeologie a idiomatiky 1: Přirovnání</i> . Praha: Leda.; ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří a MACHAČ, Jaroslav. (2009).

Slovník české frazeologie a idiomatiky 3: Výrazy slovesné. Praha: Leda.

SSČ	<i>Slovník spisovného jazyka českého</i> . (1989). Praha: Academia.
SSJČ	<i>Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky</i> . (2006). Praha: Academia.
syn v12	KŘEN, Michal, CVRČEK, Václav, ČAPKA, Tomáš, HNÁTKOVÁ, Milena, JELÍNEK, Tomáš, KOCEK, Jan, KOVÁŘÍKOVÁ, Dominika, KŘIVAN, Jan, MILÍČKA, Jiří, PETKEVIČ, Vladimír, SKOUMALOVÁ, Hana, ŠINDLEROVÁ, Jana a ŠKRABAL, Michal. (2023). <i>Korpus SYN, verze 12 ze 29. 12. 2023</i> . Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Stažené 28. 06. 2024 z https://www.korpus.cz .

Literatura

- BARTMIŃSKI, Jerzy. (2010). *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics (Advances in Cognitive Linguistics)*. London, Oakville: Equinox.
- BUGGE, Peter. (1999). Nákaza světa: Nemoc a epidemie v dílech Karla Čapka z konce třicátých let. *Česká literatura*, 47(3), 241–258.
- ČERNÁ, Alena M. (2014). Staročeské lexémy nemoc, neduh a nedostatek – jejich sémantická a gramatická charakteristika. *Korpus – gramatika – axiologie*, 10, 8–22.
- DAŚAL, Mateusz. (2018). Metaphorization of categories of disease from a perspective of cognitive linguistics. *Studia Humanistyczne AGH*, 3, 17–29.
- CHRISTOU, Anna a TÁBORSKÁ, Karolína. (2022). The cultural concepts of ZDRAVÍ (HEALTH) and NEMOC (ILLNESS) in czech phraseology. *Ethnolinguistics. Issues in Language and Culture*, 34, 303–318.
- LAKOFF, George a JOHNSON, Mark. (2003). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LAKOFF, George, ESPENSON, Jane a SCHWARTZ, Alan. (1991). *Master Metaphor List*. Berkeley: University of California. Stažené z <http://araw.mede.uic.edu/~alansz/metaphor/METAPHORLIST.pdf>.
- RYCHEVA, Ekaterina. (2023). Je česká politika nemocná, nebo zdravá? (Konceptuální sféry NEMOC a ZDRAVÍ v českém politickém diskurzu). *Jazykovědné aktuality*, 52(1 a 2), 4–21.
- SONTAG, Susan. (1997). *Nemoc jako metafora. AIDS a jeho metafory*. Praha: Mladá Fronta.
- VAŇKOVÁ, Irena, NEBESKÁ, Iva, SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie a ŠLÉDOVÁ, Jasňa. (2005). *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum.

Ruda čučel jak ščur do ryny aneb „ostravština” v jazykové krajině města

Ruda čučel jak ščur do ryny,
or Ostrava Dialect in the Linguistic Landscape of the City

JIŘÍ MURYC

Ostravská univerzita

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2721-6093>

E-mail: jiri.muryc@osu.cz

IRENA BOGOCZOVÁ

Ostravská univerzita

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0818-193>

E-mail: irena.bogoczova@osu.cz

ŠTĚPÁNKA KOZDEROVÁ VELČOVSKÁ

Ostravská univerzita

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6295-283X>

E-mail: stepanka.velcovska@osu.cz

Abstract: The paper focuses on the use of substandard language varieties in the linguistic landscape of Ostrava, particularly the presence of dialectal features and regionalisms in advertising texts and business names. Language, as a fundamental

component of advertising messages, serves not only an informational but also a symbolic function – it evokes regional identification, supports the authenticity of the message, and contributes to the city’s linguistic landscape. In recent years, there has been a growing trend of using dialectal expressions (e.g., *fajne*, *cyp*, *zrob*, *bo*) in public space, not only by local entities but also by national and international brands. The linguistic specificities of the Ostrava region, including historical contacts with German and Polish, are employed in marketing to establish a connection with the target audience, enhance the credibility of the message, and increase brand appeal. The analysis also reveals that substandard language features are not perceived as stigmatized but are becoming expressions of cultural identity and regional patriotism. Using a selected set of advertising slogans and business names, the article demonstrates how dialectal elements contribute to brand differentiation and the creation of Ostrava’s unique linguistic landscape.

Abstrakt: Článek se zaměřuje na využití substandardních jazykových variet v jazykové krajině Ostravy, a to zejména na přítomnost nářečních prvků a regionalismů v reklamních textech a názvech podniků. Jazyk jako základní složka reklamního sdělení zde plní nejen informační, ale i symbolickou funkci – upevňuje totožnost s regionem, podporuje autenticitu sdělení a stává se součástí jazykové krajiny města. V posledních letech lze pozorovat rostoucí tendenci využívat nářeční prostředky (např. výrazy *fajne*, *cyp*, *zrob*, *bo*) ve veřejném prostoru, a to nejen lokálními subjekty, ale i národními a nadnárodními značkami. Jazyková specifika ostravského regionu, včetně historických kontaktů s němčinou a polštinou, jsou v marketingu využívána k navázání kontaktu s cílovou skupinou, posílení důvěryhodnosti sdělení a zvýšení atraktivity značky. Analýza zároveň odhaluje, že substandardní jazykové prostředky nejsou vnímány jako stigmatizované, ale jsou výrazem kulturní identity a regionálního patriotismu. Na konkrétním souboru reklamních sloganů a názvů podniků článek dokládá, jak nářeční prvky přispívají k diferenciaci značky a k utváření jedinečné jazykové krajiny Ostravy.

Keywords: substandard, regional dialect, Czech language, Ostrava, linguistic landscape, advertisement

Klíčová slova: substandard, nářečí, čeština, Ostrava, jazyková krajina, reklama

1. Uvedení do problematiky

Obsahem se předkládaný článek pohybuje mezi problematikou utváření a vnímání tzv. jazykové krajiny (v případě města Ostravy relativně hustě obydlené) a otázkou přítomnosti v propagačních textech nářečních (rádobynářečních) jazykových prostředků. Cílem tohoto

textu je pak posoudit charakter takovýchto prvků, jakož i upozornit na vědomé ovlivňování příjemců pomocí „nářeční reklamy“.

Propagování výrobků a služeb prostřednictvím dialektu není zcela běžnou ani samozřejmou praxí. Jazyk, který je obvykle využíván v outdoorové reklamě, je ve většině případů spisovný, ostatně jedná se především o grafickou podobu jazyka (srov. Ibrová a Ševčíková, 2021). Použití spisovného jazyka je vhodné v případě sdělení určeného širokému spektru potenciálních zákazníků. Naopak prvky standardních variet jazyka (např. interdialektů či dialektů) nemusí být pro všechny příjemce srozumitelné či akceptovatelné. Nicméně v posledních letech se s nespisovnými útvary češtiny v názvech podniků a/nebo v nabídce jejich produktů setkáváme čím dál častěji. Použitá nespisovná varieta národního jazyka přestává být uživateli češtiny vnímána ani jako horší, ani jako jednoznačně nevhodná.

Výběr jazykových prostředků v reklamním komunikátu je závislý na tom, pro jakou cílovou skupinu je toto sdělení určeno. Využití stylově příznakových vrstev jazyka v reklamním sloganu má za úkol příjemce překvapit a tím i důrazněji oslovit. Současně se tato sdělení stávají součástí veřejného prostoru, jazykové krajiny daného místa (srov. Krško, 2020, s. 37).

Pojem *jazykové krajiny* (dále JK; ang. *linguistic landscape*) byl v sociolingvistických výzkumech poprvé zmíněn na přelomu tisíciletí. Termín byl poprvé použit v práci kanadských badatelů Landryho a Bourhise (1997, s. 25), brzy však nabyl obecnějšího významu: zastoupení jazyka (jazyků) ve veřejném a komerčním grafickém značení v dané lokalitě. Jedná se o krátké texty (mikrokomunikáty, v příslušné terminologii „jazykové znaky“), např. o nápisy na budovách státní správy a samosprávy, názvy ulic, náměstí, dopravní značení, billboardy, plakáty, komerční sdělení na obchodech či provozovnách služeb. Takovéto vymezení pojmu JK, které se zprvu vztahovalo pouze na statické znaky ve veřejném prostoru, bylo postupně rozšířeno o nápisy na oděvech, textovou složku reklamních a propagačních materiálů apod., a proniklo do nových situací využití jazyka odpovídajících měnícím se technologickým vymoženostem, jako např. dynamické (proměnné)

obsahy reklam na obrazovkách a displejích příslušných nosičů (Marten, Van Mensel a Gorter, 2012, s. 1–15; Blommaert, 2022, s. 75–76). V nejširším pojetí lze jako součást JK chápat i virtuální prostor (internet) nebo dokonce tzv. *soundscape*, tedy zvuky a audio komunikáty v místech přístupných veřejnosti (Metrak, 2024, s. 239).

Pro účely této studie však pojem „krajina“ (*landscape*) používáme v užším smyslu a zaměřujeme se výhradně na grafická sdělení použitá v tzv. venkovní (outdoorové) reklamě. Jedná se o různé její formáty, na jaké lze běžně narazit, např. vývěsní štíty a označení prodejen a provozoven, velkoplošné reklamy umístěné u silnic nebo na parkovištích, *city light* vitríny neboli světelné reklamní plochy, situované na zastávkách veřejné dopravy, texty na dopravních prostředcích (tramvajích, autobusech, vlakových vagonech, taxících), sdělení na městském mobiliáři (na zastávkách MHD, lavičkách, infopanelech), neonové nápisy, světelné panely, firemní totemy, velkoplošné plachty připevněné na fasádách budov, mostních konstrukcích, zábradlích atd.¹

V teorii JK se objevuje pojem jazykové sdělení nebo jazykový znak, a to ve smyslu odlišném od tradičního strukturalistického metajazykového pojetí. Jde o projev jazyka v grafické nebo zvukové podobě, o (zpravidla stručný, krátký) verbální přenos informace sloužící výše uvedeným účelům. Takto definovaný znak jako důležitý prvek JK informuje o etnickém složení dané oblasti, vymezuje hranice mezi jazykovými a kulturními společenstvími, odráží zdejší sociální vztahy a reflektuje jazykovou situaci v dané obci, městě nebo regionu.² Kromě základní informační funkce mají tato sdělení také důležitý symbolický význam, hrají zásadní roli při budování identity jedince či

¹ V analýze nezohledňujeme letáky, samolepky, malé polepy, jídelní lístky v restauracích, etikety výrobků dostupných v obchodech nebo informačních centrech, drobné plakáty a další tiskoviny, jakož i graffiti a slogany objevující se na zdech apod. Domníváme se totiž, že tyto druhy veřejných mikrokomunikátů by zasluhovaly na samostatnou analýzu.

² JK nejenže reflektuje jazykovou či etnickou situaci v daném prostoru, ale mnohdy odpovídá také jazykové a národnostní politice místních institucí a do značné míry i obecné politice státu, v jehož hranicích se obec, město nebo region nachází.

skupiny žijící v dané oblasti, neboť přítomnost či nepřítomnost určitého jazyka (jazykové variety) v daném prostředí zvyšuje, či snižuje společenskou prestiž jeho uživatelů.³ Výskyt, nebo absence jistého jazyka ve veřejném prostoru ovlivňuje chování lidí, jejich soužití, což je důležité zejména v případě asymetrických skupin obyvatelstva, vztahu většiny k menšině a naopak (srov. Landry a Bourhis, 1997, s. 23–49; Mětrak, 2024, s. 239).

2. Nástin typologie mikrokomunikátů v jazykové krajině

Z jistého úhlu pohledu lze posuzované jazykové znaky rozdělit na znaky veřejného a/nebo soukromého charakteru. V tomto ohledu příslušná literatura rozlišuje typ *top-down*, tj. oficiální veřejné mikrokomunikáty, a typ *bottom-up*, tj. neoficiální znaky, jejichž původ nacházíme v individuální iniciativě jednotlivce (vč. majitelů/provozovatelů firem, obchodů, stravovacích zařízení apod.).⁴ Pro oba tyto druhy mikrokomunikátů jsou příznačné prvky s informační, pamětní, uměleckou (Geben, 2022) nebo marketingovou funkcí. Druhý zmíněný typ JK pak obvykle reaguje na aktuální dění v daném místě, např. na konkrétních společenských akcích a událostech (Gorter, 2006, s. 1–6; 2012, s. 9–12). Dodejme, že uplatnitelná jsou i mnohá další kritéria třídění veřejných mikrotextů, a to s ohledem na jejich nosič (druh a trvanlivost materiálu, na němž jsou umístěny), množství jazyků v nich použitých a jejich formální kvalitu, právní závaznost komunikátů, okruh příjemců, jimž jsou určeny (všem, nebo vybraným skupinám, jako např. motoristům), hodnocení ze strany společnosti, která taková sdělení může vyžadovat, akceptovat, tolerovat či kritizovat, zavrhnout atd.

³ Nápisů navíc vypovídají o rozsahu výskytu daných jazykových variet na konkrétním území a o dostupnosti služeb v daném jazyce.

⁴ Na dichotomii *top-down* a *bottom-up* lze pohlížet také optikou toho, jak úřady lokální jazykovou situaci prezentují a do jaké míry je oficiální jazyková politika komunitou přijímána (Mětrak, 2024, s. 240).

3. Nástin jazykové situace zkoumané jazykové krajiny

Než přejdeme ke shromážděnému jazykovému materiálu, musíme vymezit, zaprvé, nářeční oblast, z níž pochází, zadruhé, charakter jazykového kódu, který je předmětem naší analýzy.

a) K prvnímu zmíněnému tématu vznikla již řada dialektologických a sociolingvistických prací, ať už těch, které se jazykové situaci na širším Ostravsku věnují z hlediska diachronního, anebo synchronního. Pomineme-li informace uvedené v souhrnném zpracování českých nářečí (Bartoš, 1886; Havránek, 1934; Bělič, 1972; ČJA, 1992–2011), musíme vzpomenout např. heslo *Skupina nářeční slezská* zpracované Janem Balharem (ESČ, 2002, s. 396–399 nebo NESČ online), studii *Úsek východní (ostravský)* autorství Dany Davidové (1997, s. 85–94), samostatnou monografii *Ostravská mluva* Josefa Skuliny (1979), studii Mieczysława Balowského *«Języki» Bramy Morawskiej* (2024) či příspěvek *Ostravská čeština* Ireny Bogoczové (2009).

Nářečí Ostravy spadá do východní části areálu slezských nářečí v ČR (nazývaných také lašskými). Sousedí se západní slezskou skupinou opavskou,⁵ jižní – moravskou a se skupinou slezskopolskou (v terminologii Adolfa Kellnera (1946) východolašskou).⁶ Lašská nářečí jsou vzhledem k ostatním dialektům českého národního jazyka okrajová až přechodná, tudíž mají některé rysy polského jazyka. Jejich obecně známou charakteristikou je nerealizace české fonologické délky, častý přízvuk na penultimě a rozdíl ve

⁵ Starší generace rodilých Ostravanů reflektuje rozdíly v mluvě uživatelů „ostravštiny“ dokonce v jednotlivých městských částech – v „moravské“ mezi řekami Odrou a Ostravicí, „opavské“ – podél dolního toku Opavy, západního přítoku Odry, a „slezské“ – na východ od Ostravice, mj. u soutoku Ostravice a Lučiny. Nejlépe to demonstruje mapka, kterou najdeme u Skuliny (1979), potažmo Bogoczové (2009, s. 179).

⁶ Dodejme, že poslední zmíněný úsek „slezskočeských“ nářečí byl Bohuslavem Havránkem (1934) z popisu dialektů českého národního jazyka zcela vyřazen, a to pro jejich jednoznačně polský (nanejvýš přechodný) ráz.

výslovnosti tvrdého a měkkého *i*. Typická je také přítomnost původního vokálu *am*, kde se jinde vyslovuje slabikotvorné *r* a *l* (např. *pylly hyrřec*), progresivní asimilace znělosti skupin *tv*, *sv*, *šv*, *cv*, *čv*, *kv*, *chv* (*tfuj*, *šfagr*, *cfiči*, *ve čtfyrtek*, *sfetr*, *křitko*, *na chřilku*), unifikovaný instrumentál plurálu na *-ami* (s *rohlikami*, *autami*, *kamaradami*), po číslovce 2 tvar substantiva středního rodu shodný s tvarem maskulin (*dva piva*, *procenta*, *letadla*), formy přivlastňovacích adjektiv: *susedoveho*, *susedovemu*, o/s *susedovym*, místy akuzativ ve funkci nominativu plurálu maskulin označujících zvířata (*zajice*, *vrable*, *holuby*, *kraliky*), konstrukce typu: *idu do masařa*, spojka *bo* místo *protože*, předložková vazba *křuli čeho* (nikoliv *kvůli čemu*), nerozlišování příslovci *kde/kam* a *tady/sem* (*gde/kaj jdeš?*, *pojd' tady*) atd. S jinými moravskými dialekty má širší Ostravsko společné nepřehlasované *a* a *u* po měkké souhláse (to *kuřa*, do *koša*, v *košu*, na *břuch*), výslovnost *mje* místo *mňe* (*mjesto*, *zmjena*, *mjesic*) aj. (podrobněji Bogoczová, 2012, s. 91–101). Velký podíl germanismů a polonismů ve slovní zásobě je výsledkem historického vývoje regionu (přítomnost německojazyčných majitelů průmyslových podniků, přílivu levné pracovní síly z polské Haliče, sousedství s Těšínským knížectvím).

- b) Pokud jde o druhý naznačený problém, analyzované mikrotexy, považujeme buď za (vcelku) nářeční, nebo pseudonářeční (rádoby-nářeční), nebo spisovné české s lašskými nářečními prvky: lexikálními, frazeologickými, tvaroslovnými, fonetickými (vč. prozodickými), anebo běžně mluvené (neformální, kolokviální) s jistým podílem nespisovné, stylově příznakové složky lexika (vč. vulgární).⁷

4. Prezentace jazykového materiálu

Níže nabízíme zaznamenané mikrotexy, které přepisujeme tak, jak byly uvedeny v originálu. Tučně značíme pokaždé daný nářeční

⁷ Za nářeční nelze samozřejmě považovat internacionalismy, nová slova sloužící k pojmenování vnějazykové skutečnosti.

(jinak stylově příznakový) prvek. Tímto prvkem se řídíme při (abecedním) řazení příkladů. Tam, kde je to nutné, činíme poznámku k významu daného slova. Příklad doplňujeme údajem o lokalizaci nápisu.

Bo⁸ chutná! (Pekárna Semag)

Bo léto!!! V L'Osterii (Restaurace L'Osteria v Dolní oblasti Vítkovice)

Bo mlyn!!! (Restaurace Třebovický mlýn, Třebovice)

(**Bo**) Porubo!!! Rozvoz menu zdarma (Restaurace Třebovický mlýn, Třebovice)

Restaurace a kavárna **BO** ASI! (Mariánské Hory)

Vinotéka **BO** VINO (Mariánské Hory)

BO! reality a finance, s. r. o. (Moravská Ostrava)

BO dveře, s. r. o. (Zábřeh)

BO Pizza (Moravská Ostrava)

Bistro **jak cyp**⁹ (Poruba)

Tu šupni **dupu**!¹⁰ Hitrádio Orion

Same doly, občas **d'ura**

Někde tam je. A proto jsme tady my. (Koopervativa)

Fajna dílna (DOV)

Fajne (Sportovní centrum, Poruba)

Fajne koření (Moravská Ostrava)

Fajnova myčka (Moravská Ostrava)

Fajne a čerstvě po celý den!!! (jedna z prodejen sítě Hruška na Hlavní třídě v Porubě)

Fajne Taxi (Hrabůvka)

Restaurace **Fajront**¹¹ (Kunčičky)

⁸ Příčinná spojka s významem ‚protože‘/‚neboť‘ je s oblibou používána také v SMS a jiných krátkých textech.

⁹ Slovo mělo údajně význam ‚kůň/poník určený k přepravě nákladů v černouhelných dolech‘. Běžně je používáno jako hanlivé pro muže (doslovně ‚mužský pohlavní orgán‘). Přirovnání *jak cyp* (srovnatelné s moravským *jak sviňa*) může mít i kladný náboj – viz dále.

¹⁰ Slovo odpovídá vulgárnímu ‚prdel‘. Celé sdělení znamená: ‚sem šoupli zadek‘, ‚sem se posad‘ (a poslouchej rádio)‘; nápis je umístěn na lavičce.

¹¹ Význam ‚konec pracovní doby‘.

Futrova¹² (Poruba)

Naše **Harenda**¹³ (Radvanice)

Harenda (Petřkovice)

Chachar¹⁴/Wear – Oblečení pro každého **chachara** – fanshop Baníku Ostrava (Mariánské Hory)

Chacharova pizza (Sít' pizzerii v MS regionu)

Chacharova Hasičárna (Dubina)

Kurnik Šopa¹⁵ Hospoda (Moravská Ostrava + Pustkovec)

Kvitka¹⁶ (Květinářství, Moravská Ostrava)

Rubej pro **kvitka**

Všude **same kvitka**

Romantika **jak cyp!** Od**LOT**¹⁷ tam do Paříže! (LOT)

Fajront! Od**LOT**am do New Yorku! (LOT)

Od**LOT**am do Los Angeles! **Bo** budu filmová hvězda! (LOT)

Baník hraje Evropu! Od**LOT**am fandit, **bo su chachar!** (LOT)

Je tu kosa **jak cyp!** Od**LOT**am do Benátek! (LOT)

Od**LOT**am do Milána! **Bo chcu nove bebechy**¹⁸! (LOT)

Čarodějky na **Osmaku**¹⁹ (Poruba)

¹² Název pohostinského zařízení je odvozený z něm. *Futter*, nář. *futer/futr*, tedy ‚krmivo, pokrm‘.

¹³ *Harenda* nebo *arenda* jsou slova označující nejčastěji (haviřskou) hospodu a souvisejí se slovesem *arendovat*, tj. ‚pronajímat (si) např. nějaký objekt k podnikání‘. Na Ostravsku mohou konotovat Bezručovy *Slezské písně*.

¹⁴ Význam ‚lotr/lump‘.

¹⁵ Jde o běžnou nadávku, nahrazující vulgární *kurva*.

¹⁶ V regionu se používá slovo s významem ‚květina, kvítek‘ ve středním rodě: *kvitko* [kfitko].

¹⁷ LOT je akronym pro označení polských aerolinek: *Polskie Linie Lotnicze LOT*. Uvedená série mikrotextů byla použita jako reklama společnosti LOT na jednom z tramvajových vozů Dopravního podniku Ostrava.

¹⁸ Zde význam ‚oblečení/šaty/hadry‘.

¹⁹ Tzn. ‚na osmém městském obvodu (Ostravy)‘.

Ostrawica lokál (Moravská Ostrava)

Ruda čučel **jak ščur do ryny**²⁰, dyž mu na **Rudne**²¹ došel benzin

A **z tego** duvodu vám u pojištění s asistencí **dovalime** aj palivo. (Kooperativa), obdobné:

Čuči kam nema a pak zira **jak ščur do ryny**

Kajsi tam je. A proto **zme** tu aj my. (Kooperativa)

Na **Sykoraku**²² to začlo čadit, u **Kuřiho rynku**²³ škytat a na **Sokolske**²⁴ to zdechlo. Vaše starosti si berem na starost. Pojištění vozidel s asistencí (Kooperativa)

Slezska Fest 2025 (Svinov)

Restaurace Slezska P.U.O.R. (Moravská Ostrava)

Švung na kruhači

Kajsyk tam je. **Tož** jsme tu **aji** my. (Kooperativa)

Zrob²⁵ ze sebe fešného **synka**²⁶!!!

Philips OneBlade 360. Zastřiňuje, tvaruje a holí jakkoliv dlouhé vousy a chlupy na těle.

Val stahovat moje **Vítky!** (Sportovní klub HC Vítkovice)

V souvislosti s uvedenými příklady je nutno upozornit na skutečnost, že snad kromě značky místního piva a zprofanované *ostravské klobásy* jsme nezaznamenali žádné příklady chrematonym odkazujících na typický lokální výrobek, jako je tomu např. v případě

²⁰ Význam ‚kouká jako vyoraná myš‘, doslova: …jako potkan do střešního okapu, popř. kanálu, strouhy. Slovo by se mělo správně vyslovovat (a psát) s geminátou: *rynna*, stejně jako je to v polštině, kde patří k běžné (spisovné) slovní zásobě.

²¹ *Ulice Rudná* tvoří frekventovanou automobilovou dopravní tepnu.

²² Jedná se o *most Miloše Šýkory* spojující dva břehy Ostravice, zároveň Moravskou a Slezskou Ostravu.

²³ Oficiálně *Jiráskovo náměstí* v centru Ostravy.

²⁴ Oficiálně *Sokolská třída*.

²⁵ Význam ‚udělej‘.

²⁶ Význam ‚chlapec‘.

štramberských uší. Naopak v reklamních mikrotextech s nářečními (nespisovnými) prvky se odráží snaha regionálních, celonárodních i nadnárodních subjektů (srov. Vítkovice, Kooperativa, LOT, Philips) najít na hustě osídleném Ostravsku pro své výrobky a služby vhodné odbytíště.

5. Lingvistická a sociolingvistická analýza jazykového materiálu

Jak jsme již naznačili v bodě 3b), zaznamenané stylově příznakové jazykové prvky v nápisech a reklamních textech lze třídit z různých úhlů pohledu, např.: z hlediska jazykových rovin, rozšířenosti výskytu daného jevu na území českého národního jazyka, funkce, jakou v daném textu plní, míry jeho nespisovnosti, srozumitelnosti, životaschopnosti, popularity atd.

Podle prvního kritéria je si možno všimnout zvláštností povahy fonetické (v psaném textu ortografické,²⁷ souvisejících s ignorováním fonologické délky, např. *Sykorak, Slezska, Rudna, Sokolska, dilna, kurník, Kuři (rynek), zira (zirá), nemá (nemá), dovalíme, fajny/fajna, (z teho) duvodu, kvitko/kvitka*, nebo – se zachováním nepřehlasovaného *u* po měkké souhláse na *i*: *d'ura*. Dále zjišťujeme jevy morfologické/tvaroslovné,²⁸ např. *chcu, su, z teho*, formálně diferencované *fajny/fajna/fajne* (vs. hovorové *fajn*); lexikální a frazeologické: *bo, synek, bebechy, cyp, zrobit › zrob, jak cyp, ščur, (čučet) jak ščur do ryny*) atd.

Z hlediska rozšířenosti výskytu daného jevu v rámci českého národního jazyka pozorujeme v souboru příkladů rysy:

- ostravské, zároveň celo české (kolokviální, běžně mluvené, spisovné – hovorové, knižní či archaické); příklady: *aj, fešny, švarny* [šfarny], *tu, chachar* (ve významu ‚pobuda, chuligán‘, v jižních

²⁷ České pravopisné normě se vymyká zápis názvu restaurace *Ostrawica* zdůrazňující polský národnostní prvek na území města, popř. blízkost hranice s Polskem. Podnik má přilákat (také) polské turisty.

²⁸ Jako pokus o nářeční formu slova chápeme případ: (Pojištění vozidel s) *asistencou*, který je v tomto ohledu nezdůvodnitelný a nezařaditelný.

- Čechách ‚silný, urostlý, zavalitý muž‘, na Ostravsku také ‚fanoušek fotbalového klubu Baník‘); do stejné skupiny patří zřejmě také slova *bebechy* (‚harampádí‘; zde ‚oblečení‘), *švung* (‚rychlost, rozmach‘), *furt, čumi/čučí*, (imperativy) *per to tam!, val!!/doval!*;
- ostravské (lašské), zároveň celo moravské (regionální), např.: *zrob!* (od *zrobit*); *z teho (duvodu)* – analogické k tvaru adjektiva, např. *dobrého*; *tož* (tedy); (já) *su*, (já) *chcu*, (my) *zme* – dokonce častější v nářečích mimo Lašsko;
- pouze ostravské (popř. obecnělašské): *synek* (také *děvucha*), *bo, aji, fajront/fajrunt* (z něm. Feierabend), snad také *futer* (okazionalismus *futrovna*), *kaj/kajsi/kajsyk* (kde, kdesi) *cyp* (hlavně v přirovnání *jak cyp*, které může mít záporný, ale i kladný význam (srov. *romantika jak cyp*, tzn. žádná, nulová, *bistro jak cyp*, tzn. špičkové); s Ostravou spojované jméno *Ruda* (z *Ostravy*), populární díky herci a moderátorovi Michalu Kavalčíkovi, známému z talentové soutěže a jiných televizních pořadů, který se stylizoval na údajně typického ostravského horníka (dělníka); lokální je sloveso *rubat'* (‚těžit uhlí‘), zde ve tvaru imperativu: *rubej*;
- ostravské, zároveň polské: *dupa, ryna* (z polského *rynna*); *fajny; odLOT* v reklamě na ostravské Letiště Leoše Janáčka a polské aerolinky (jde o okazionalismus, kalambur, slovní hříčku).

Obr. 1. a 2. Ukázky marketingové kampaně pojišťovny Kooperativa, jaká se objevovala v ulicích Ostravy (2024–2025). Zdroj: Kooperativa (vlevo) a Jiří Muryc (vpravo).

Obr. 3. Koláž fotografií JK Ostravy s ukázkami použití nářečních jazykových prostředků (2024–2025). Foto: Jiří Muryc

Do užití dialektismů (pseudodialektismů) v těchto mikrokomunikátech se promítají různé sociolingvistické a marketingové záměry jejich autorů (srov. obr. 3.). K nejdůležitějším patří:

- vyjádření soudržnosti s cílovou skupinou (reklamy), ztotožnění se s ní; z tohoto důvodu jsou používány mj. názvy známých ostravských ulic, náměstí, městských čtvrtí, např.: *Rudna*, *Sokolska*, *Kuři rynek*, *na Sykoraku*, *Slezska* (Slezská Ostrava), *Bazaly* aj.;
- zvýšení důvěry ze strany zákazníků k reklamované firmě, věrohodnosti sdělované informace (ve smyslu: „my to tady známe“, „my vám rozumíme“, „jsme jedni z vás“ – na rozdíl od konkurence, která se vyjadřuje spisovně);

- popularizace regionu, podpora lokálního patriotismu, regionální společenské soudržnosti; vychází se z předpokladu, že ostravská mluva je rázovitá, stejně jako její uživatelé, kteří jsou bezprostřední, přímočaří, věci pojmenovávají pravým jménem bez zbytečné slovní vaty;
- snaha působit nenuceně, neformálně, autenticky, s maximálním porozuměním pro potřeby zákazníka;
- snaha zaujmout příjemce, upoutat jeho pozornost, docílit toho, aby si informaci snadno zapamatoval, což je díky expresivnímu (vtipnému, vulgárnímu) heslovitému vyjadřování daleko jednodušší než v případě „sterilního“ spisovného komunikátu.

6. Otázka na závěr

Posuzování uvedených příkladů nás nutně přimělo k zamyšlení, co rozhoduje o tom, že nespisovná slova, která najdeme také ve slovní zásobě mluvčích na jiných místech českého národního jazyka a nejsou tudíž vázána přímo na Ostravsko, příjemci považují za „vlastní“, ostravská?

Podle našeho názoru je to způsobeno hlavně dvěma faktory. Prvním je minimálně pasivní srozumitelnost daných výrazů (slovních spojení), skutečnost, že si zrovna v tomto regionu ponechaly náčasový charakter. Druhým činitelem je neznalost situace na území českého národního jazyka, chybějící odborné (erudované) jazykové vědomí, nedostatečný přehled v oblasti dialektologie, lexikologie, etymologie apod. Paradoxně tento nízký stupeň jazykových vědomostí snad ještě více podporuje kreativitu tvůrců reklamních mikrokomunikátů, kteří je s větším, či menším úspěchem umísťují v jazykové krajině města.

Literatura

- BALHAR, J. (2002a). Skupina nářeční slezská. In P. Karlík, M. Nekula a J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny (EŠČ)* (s. 396–399). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Slezská nářeční skupina. In *Nový encyklopedický slovník češtiny (NESC)*. Stažené 12. 8. 2025 z https://www.czechency.org/slovník/SLEZSKÁ_NÁŘEČNÍ_SKUPINA.

BALOWSKI, M. (2024). „Języki” Bramy Morawskiej. *Bohemistyka*, 24(4), 595–616.

BARTOŠ, F. (1886). *Dialektologie Moravská I*. Brno: Matice moravská.

BĚLIČ, J. (1972). *Nástin české dialektologie*. Praha: SPN.

BLOMMAERT, J. (2022). *Jazyková krajina jako kronika komplexity*. Praha: Karolinum.

BOGOCZOVÁ, I. (2009). Ostravská čeština. Tradice a současnost. In I. Kaleta, M. Horsáková, J. Chrobák et al. (eds.), *Bílá kniha. 17 příběhů z ostravské kulturní historie* (s. 175–182). Ostrava: Statutární město Ostrava.

BOGOCZOVÁ, I. (2012). *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. Ostrava: Ostravská univerzita.

ČJA: *Český jazykový atlas*. (1992–2011). D. I.–VI. Praha: ÚJČ.

DAVIDOVÁ, D. (1997). Úsek východní (ostravský). In *Mluvená čeština na Moravě* (s. 85–94). Ostrava: Ostravská univerzita.

GEBEN, K. (2022). Język polski w krajobrazie językowym Wilna. *Acta Baltico-Slavica*, 46.

GORTER, D. (2006). Introduction: The Study of the Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism, Multilingual Matters*, 1–6.

GORTER, D. (2012). Foreword Signposts in the Linguistic Landscape. In C. Hélot, R. Janssens a C. Bagna (eds.), *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change* (s. 9–12). Frankfurt am Main.

HAVRÁNEK, B. (1934). Nářečí česká. In *Československá vlastivěda III. – Jazyk* (s. 84–218). Praha: Sfinx.

IBROVÁ, B. a ŠEVČÍKOVÁ, K. (2021). Čeština v reklamě: slovní hříčky nebo reklamní hříšky? In K. Kubů (ed.), *Markething*. Stažené 11. 7. 2025 z <https://markething.cz/cestina-v-reklame>.

KELLNER, A. (1946). *Východolašská nářečí I*. Brno: Matice moravská.

KRŠKO, J. (2020). Lokálne nárečie jako nástroj expresivizácie v jazykovej krajine (na príklade Banskej Bystrice). In A. Ďuricová (ed.), *Od textu k prekladu XIV/2. Linguistic Landscape* (s. 36–46). Praha: JTP.

LANDRY, R. a BOURHIS, R. (1997). Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality. An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16, 23–49.

ŁUC, I. a BORTLICZEK, M. (2010). Język potoczny jako perswazyjny składnik wypowiedzi reklamowych. In H. Bartwicka (ed.), *Język, tekst, kultura* (s. 31–46). Bydgoszcz: Bydgoskie Towarzystwo Naukowe.

MARTEN, H. F., VAN MENSEL, L., a GORTER, D. (2012). Studying minority languages in the linguistic landscape. In D. Gorter, H. F. Marten a L. Van Mensel (eds.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (s. 1–15). Basingstoke–New York: Palgrave Macmillan.

MEŤRAK, M. (2024). Język śląski w przestrzeni publicznej: zabawa słowem, chwyt marketingowy czy narzędzie emancypacji? *Prace filologiczne*, 233–251.

MOMOT, A. (2018). Gwara w górnośląskiej przestrzeni miejskiej. *LingVaria*, 13(2), 303–316.

SKULINA, J. (1979). *Ostravská mluva*. Ostrava.

Jména činitelská (*nomina agentis*) ve *Slovníku česko-německém* Josefa Jungmanna

Agentive Nouns (*nomina agentis*)
in Josef Jungmann's *Slovník česko-německý*

EMILIYA MAKEDONSKA

Sofijská univerzita Sv. Klimenta Ochridského
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1244-3508>
E-mail: emakedonska65@abv.bg

Abstract: The article analyzes *nomina agentis* in Czech language. The material is from Czech-German dictionary by Josef Jungmann (I–V, 1835–1839). The analysis is based in the onomasiological theory of the M. Dokulil. Derivatives are divided into word-formation types. The most numerous are the derivatives with the suffix *-tel* and *-č*, followed by the derivatives with the suffixes *-ník* and *-ce*.

Abstrakt: Činitelské názvy osob představují velmi početnou skupinu substantiv. V centru naší pozornosti je tvoření činitelských jmen (*nomina agentis*) na materiálu ze *Slovníku česko-německého* Josefa Jungmanna (JS). Analýza excerpovaného materiálu je na základě onomaziologické teorie českého lingvisty M. Dokulila. V souladu s touto teorií útvary jsou uspořádány podle slootovorných typů (ST). Nejčetnější jsou v JS představeny slootovorné typy s příponou *-tel* a *-č*, dále pak slootovorné typy s příponou *-ník* a *-ce*.

Bohemistika, 2026 (1) © The Author(s). Published by: Adam Mickiewicz University in Poznań, Open Access article, distributed under the terms of the CC Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International licence (BY-NC-ND, <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Keywords: Czech language, word-forming type, dictionary, *nomina agentis*, suffix

Klíčová slova: čeština, slootovorný typ, slovník, činitelská jména, formant

V centru naší pozornosti je tvoření činitelských jmen (*nomina agentis*) v češtině na materiálu ze *Slovníku česko-německého* Josefa Jungmanna (d. I–V, 1835–1839). Při analýze vycházíme z onomaziologické teorie českého lingvisty M. Dokulila.

Činitelské názvy osob představují v češtině početnou skupinu substantiv; příčinou je možnost širokého využití činitelských sufixů vzhledem k jejich snadnému spojování s několika slovesnými typy, se základy adjektiv a dějových substantiv (MČ I, 1986, s. 234).

Slootovorný typ s příponou *-tel*

Počet činitelských jmen tohoto slootovorného typu (ST) v slovanských jazycích je velmi hojný. Charakteristickým rysem této přípony je její neproduktivnost v lidovém jazyce. Ve své funkci slovanská přípona *-tel* odpovídá funkci sufixu *-ter*, jehož pomocí se tvoří stejná slootovorná kategorie např. v latině a řečtině. Tato sémanticko-funkční shoda vede k otázce, jaký je vlastně původ slovanských forem. Starší čeští gramatikové předpokládali, že základem tvoření tohoto ST je infinitiv slovesa, tj. za příponu považovali jen *-el* (Hauser, 1978, s. 28). W. Vondrák (1906, s. 318) se domníval, že podoba *-tel* vznikla v důsledku disimilace staré ide. přípony *-ter* – tam, kde v kořeni už nějaké *-r* bylo. Naproti tomu podle V. Machka (1927, s. 233–238) vznikla přípona *-tel* až na slovanské půdě.

Na původ slovanského sufixu *-tel* však existují i jiné názory, např. bulharský lingvista I. Galabov (И. Гълъбов) (1968, s. 61) se domníval, že přípona *-tel* není slovanským ekvivalentem ide. sufixu *-ter* a že její původ je třeba hledat v chetitské, v analogickém sufixu *-talla-*, jímž se tvoří chetitská *nomina agentis*. Tímto výkladem I. Galabov upozornil na skutečnost, že mezi praslovanštinou a maloazijskými jazyky mohl existovat blízký vztah.

Tvoření činitelských jmen s příponou *-tel* bylo živé a produktivní po celý historický vývoj češtiny a v době národního obrození, v porovnání s obdobím starším, došlo k jeho rozšíření. Náš materiál z JS obsahuje 736 jednotek tohoto ST. Útvary jsou derivovány přímo od sloves (základních nebo odvícených), a to obojího vidu. Obecně lze tyto útvary charakterizovat jako „názvy osob podle povahy a druhu jejich činnosti“ (Dokulil, 1967, s. 17) – z toho vyplývá, že základem derivatů v zásadě bývají slovesa akční. Přípona *-tel* přistupuje k slovesnému kmeni. Útvary jsou odvozeny od sloves s minulým kmenem na *-a-*, *-i-*, *-ova-*, *-e/-ě*, jen u útvaru *tisknutel* je zachován kmen na *-nu/-nou-*. V ojedinělých případech jsou tato substantiva tvořena od sloves bez infinitivní přípony : *pitel*, *žitel*. V několika případech jsme zaznamenali deriváty fundované zvrtnými slovesy (viz dále).

I. Útvary od sloves nedokonavých (celkem 408).

1. Od sloves základních (374) :

- 1.1. Od sloves s minulým kmenem na *-i-* (148), např.: *bavitel*, *branitel*, *cenitel*, *čistitel*, *dařitel*, *hajitel*, *choditel*, *ličitel*, *měřitel*, *ničitel*, *platitel*, *ručitel*, *spořitel*, *šetřitel*, *tvořitel* aj.
- 1.2. Od sloves s minulým kmenem na *-ova-* (116), např.: *cestovatel*, *natahovatel*, *obhajovatel*, *slibovatel*, *vypravovatel* aj.
- 1.3. Od sloves s minulým kmenem na *-a-* (78), např.: *badatel*, *čerpateľ*, *jednatel*, *chovatel*, *nakladatel*, *smrkatel*, *zkoumatel* aj.
- 1.4. Od sloves s minulým kmenem na *-e/-ě* (16). U těchto útvarů jde o výskyt varianty *-itel* (s *-i-* pod vlivem přítomného kmene), např. *dodržitel*, *dohanitel*, *nabízitel*, *pobízitel*, *roznášitel*, *slyšitel* aj.
- 1.5. Od sloves bez kmenotvorné přípony (2): *pitel*, *žitel*.
- 1.6. Od sloves zvrtných, např.: *divitel* : *divit se*, *chlubitel* : *chlubit se*, *obavatel* : *obávat se*, *potazovatel* : *potazovat se*, *usměvatel* : *usmívat se*.

2. Od sloves odvozených (34) :

- 2.1. Od sloves odvozených od podstatných jmen
 - a) od sloves s minulým kmenem na *-i-*, např.: *hromaditel*, *kvasitel*, *mučitel*, *tryznitel* aj.

- b) od sloves s minulým kmenem na *-ova-*, např.: *formovatel*, *jmenovatel*, *kamenovatel*, *sněmovatel* aj.

2.2. Od sloves odvozených od přídavných jmen

- a) od sloves s minulým kmenem na *-a-*: *rovnatel*,
- b) od sloves s minulým kmenem na *-i-*: *horšitel*, *hustitel*, *lepšitel*, *měkčitel*, *menšitel* aj.

II. Útvary od sloves dokonavých (celkem 328)

1. Od sloves s minulým kmenem na *-i-* (289), např.: *doručitel*, *naplnitel*, *objevitel*, *přidělitel*, *ranitel*, *učitel*, *ukrotitel* aj.
2. Od sloves s minulým kmenem na *-a-* (30), např.: *narovnatel*, *objednatel*, *projednatel*, *spachatel*, *zakazatel* aj.
3. Od sloves s minulým kmenem na *-ova-* (5): *pobojovatel*, *slitovatel*, *stavovatel*, *stravovatel*, *ubytovatel*, *vybojovatel*.
4. Od sloves s minulým kmenem na *-e/-ě* (2): *přidržitel*, *odhanitel*. V těchto případech lze vydělit rozšířenou variantu *-itel* podobně jako výše, v bodě 1.4.
5. Od sloves typu tisknout: *postihnout* : *postižitel*, *potáhnout* : *potážitel* (rozšířená varianta *-itel* spojená a alternací *h* : *ž*).

Pokud jde o významovou stránku, činitelská jména od dokonavých sloves často pojmenovávají osobu nejen podle činnosti jednorázové, nýbrž i podle činnosti opakované – v takových případech jde o druhotnou funkci útvarů od dokonavých sloves (Dokulil, 1967, s. 30). Přesnější rozlišení mezi aktem a akcí (mezi dokonavým a nedokonavým fundujícím slovesem) lze předpokládat u útvarů jako např. *zlepšitel* : *zlepšovatel* ‘kdo zlepšil, nebo zlepšuje’ (V : 698), *vykonatel* : *vykonavatel* ‘kdo vykonal nebo vykonává’ (V : 275). Některá činitelská jména na *-tel*, uvedená v JS jsou fundována slovesy dokonavými, ačkoli jejich význam by předpokládal odvozující sloveso nedokonavé, např. *kupitel* ‘kupující’ (II : 227), *udatel* ‘udávající’ (IV : 703), *shromážditel* ‘shromáždící’ (IV : 79). Opačný případ, tj. činitelské jméno odvozené od nedokonavého slovesa mající význam aktora, lze zaznamenat u derivátu *zlepšovatel* ‘kdo zlepšuje’ a ‘kdo zlepšil’ (V : 698).

Náš materiál z JS dokládá četné zastoupení slovotvorných synonym : nejčastěji jde o substantiva s příponou -č, dále pak s příponami -ce, -ník, -ec, -l, -čí, -ář, např.:

- **-č:** *bořitel : bořič, čerpatel : čerpač, davatel : davač, hladitel : hladič, nakladatel : nakladač* aj.
- **-ce :** *dařitel : dárce, hlasatel : hlásce, nastupovatel : nástupce, obhajitel : obhájce, platitel : plátce* aj.
- **-ník:** *budovatel : budovník, kamenovatel : kamenovník, následovatel : následovník, pracovatel : pracovník* aj.
- **-ec:** *plovatel : plovec, půjčovatel : půjčec* aj.
- **-l:** *dodatel : dodal, dovolitel : dovolil, hasitel : hasil* aj.
- **-čí:** *pohonitel : pohončí.*
- **-ář:** *vladatel : vládář.*

Slovotvorný typ s příponou -č

Přípona -č neexistovala v epoše baltoslovanské (Bajec, 1950, s. 122), ale v slovanských jazycích je značně rozšířená. Její původní starší podoba byla -čъ (viz Dokulil, 1956, s. 63). Útvary tohoto slovotvorného typu se odvozují od sloves (předmětových a nepředmětových) a pojmenovávají osobu podle obvyklé, trvající činnosti nebo funkce. Na rozdíl od činitelských jmen s formantem -tel ukazují činitelská jména s příponou -č na činnost spíše hmotnou, mající povahu fyzické práce, případně také na sklon k nějaké nežádoucí činnosti. Jiný rys činitelských jmen na -č je jejich schopnost přenášet se i na jména nástrojů, prostředků činnosti.

V JS jsme zaznamenali 733 jednotky tohoto slovotvorného typu. Převážná většina je fundována slovesy nedokonavými (prostými i odvozenými). Materiál dokládá i útvary odvozené od dokonavých sloves (104), které Jungmann často uvádí vedle podob od sloves nedokonavých. Jde patrně o Jungmannův pokus dotvářet protějšky dokonavé k nedokonavým. Podle R. V. Kravčuka (1957, s. 266) lze tento jev (tj. tvoření derivatů od sloves dokonavých) považovat za projev vlivu polštiny nebo dosud přežívajících starších slov. V materiálu se vyskytují i útvary odvozené od sloves cizího původu, většinou německé-

ho. Jde o případy jako : *hemovač : hemovat* (něm. hemmen), *šarovač : šarovat* (něm. scharren), *šňupač : šňupat* (něm. schnupfen), *skášeč : skášet* (rus. skášet'), *potakač : potakat* (rus. potakat').

Přípona přistupuje k infinitivnímu kmeni končícímu na samohlásku. Slovesa mohou být prostá nebo odvozená (od substantiv, někdy i od adjektiv). Útvary lze podle kritéria kmenotvorného formantu fundujícího slovesa zařadit do 4 základních skupin : útvary na -ovač (od sloves na -ovat: *vychlazovač*), útvary na -ač (od sloves na -at: *dmychač*, s podskupinou na -ávač od sloves na -ávat: *poptávač*), útvary na -ič (od sloves na -it: *šetřič*) a útvary na -eč (od sloves na -et : *hazeč*). Kromě těchto skupin M. Dokulil (1967, s. 35) vyděluje i samostatnou skupinu jmen s dlouhou podobou přípony -áč: v zásadě kvantita kmenové přípony -a zůstává nedotčena, dlouhé -á je u jmen jednoslabičných (*hráč*) a to ve shodě s dlouhou samohláskou v infinitivu fundujícího slovesa. Zřídka je kmenové -a- prodlouženo v důsledku expresivního charakteru derivátu (*mlaskáč*). U útvaru *oráč* se vyskytuje stará délka (Dokulil, 1967, s. 36).

V JS jsme zaznamenali výskyt rozšířených variant přípony -ač, -eč (-ěč), -ič (celkem 31 případů). Například :

- **-ač:** *propovědač, předpovědač, proštěpač, dojač, trubač, naplavač* aj.
- **-eč/-ěč:** *podpaleč, pozdravěč, přilepěč, úpravěč* aj.
- **-ič:** *čumič, hledič, vidič.*

A. Útvary od nedokonavých sloves (celkem 631)

I. Od sloves prostých

1. Od sloves základních :

- a) od sloves s minulým kmenem na -a- (407), např.: *jíkač, hadač, chytač, kašlač, konač, lapač, mazač, nakladač, řehtač* aj.
- b) od sloves s minulým kmenem na -i- (107), např.: *bořič, čistič, dělič, kadič, lepič, modlič* aj.
- c) od sloves s minulým kmenem na -ova- (66), např.: *dokazovač, kupovač, pozlacovač, rozdělovač* aj.

d) od sloves s minulým kmenem na -e/-ě- (39), např.: *doháněč*, *donašeč*, *držeč*, *klaněč*, *objížděč* aj.

e) od sloves bez kmenové předpony: *dříč*

2. Od druhotných předponových imperfektiv, např.: *dohlídač*, *do-dávач*, *nařikač*, *ometač*, *podavač* aj.

II. Od sloves odvozených. V našem materiálu jsme zaznamenali celkem 11 jednotek. Od desubstantivních: *kamenovač*, *lemonač*, *plodič*, *špinič*, *pitvač* (podle Machka, 1968, s. 452), *sedlač*, *trestač*; od deadjektivních: *kratič*, *rovnač*, *teplič* (slc.). Kromě toho v JS se vyskytují deriváty od nedokonavých sloves s primární onomato-poickou motivací, např. *buchač*, *cinkač*, *frkač*, *hafač*, *hukač*, *hulakač*, *chrapač*, *pukač*, *škrkač*.

B. Útvary od sloves dokonavých (celkem 103). Největší je počet jmen odvozených od sloves s minulým kmenem na -a-, na -i- a na -e/-ě-:

1. Od sloves s minulým kmenem na -a- (82), např.: *dokazač*, *na-řezač*, *oběhač*, *oklamač*, *oblizač*, aj.

2. Od sloves s minulým kmenem na -i- (15), např.: *donosič*, *dopudič*, *obnovič*, *provodič*, *ranič*, aj.

3. Od sloves s minulým kmenem na -e/-ě- (4): *rozstavěč*, *namáčeč*, *povaleč*, *přistavěč*

Náš materiál z JS dokládá největší počet slovotvorných synonym s příponou -tel, a -l, dále i s příponami -ce, -ák, -ař, -ník, -oun, -oň. Například: *čerpač* : *čerpatel*, *hledač* : *hledatel*, *konač* : *konatel*, *broukač* : *broukal*, *dlabač* : *dlabal*, *jíkač* : *jíkal*, *davač* : *dávce*, *doznaváč* : *doznávce*, *platič* : *plátce*, *brusič* : *brusák*, *divač* : *divák*, *reptač* : *repták*, *dopomahač* : *dopomocník*, *mlsač* : *mlsoun*, *latač* : *latař*.

Slovotvorný typ s příponou -ce

Hlásková podoba přípony -ce vznikla ve slovanštině zkřížením přípony -ьсь s příponou -а, přejatou z abstraktních názvů činnosti – původně měla podobu -ьса. V staroslověně existovalo 11 dokladů tohoto ST (viz Sławski, 1963, s. 84). V západoslovanských jazycích si přípony -ьсь (dnešní -ec) a -ьсь (dnešní -ce) zachovaly produktivitu

a došlo k rozlišení jejich starých významových funkcí: přípona -ьсь se spojovala jen s kmeny adjektiv a její původní významová oblast byla omezena funkcí nositele vlastnosti; v oblasti činitelských jmen nabyla převahy přípona -ьса (viz Dokulil, 1956, s. 64–65). V oblasti slovanských nářečí, z nichž se později vyvinuly východoslovanské a jihoslovanské jazyky, se produktivita přípony -ьса snižovala a převahy nabyla přípona -ьсь (dnešní -ec).

Tvoření činitelských jmen příponou -ce v češtině zaznamenali již V. J. Rosa a J. Dobrovský. Podle D. Šlosara (1982, s. 135) právě v době národního obrození došlo k zvratu ve využívání této přípony : začal proces odvozování činitelských jmen na -ce od jmen dějových (především bezformantových).

V JS jsme zaznamenali 146 jednotek tohoto slovotvorného typu. Pojmenovávají osobu podle oboru činnosti, resp. funkce. Deriváty jsou fundovány nejen slovesy (*chránce*), nýbrž i dějovými jmény (*únosce*).

Činitelská jména tohoto slovotvorného typu mohou být odvozována od sloves dokonavého u nedokonavého vidu, např. *ochránce*, *doradce*, *nálezce*, *chránce*, *klamce*, *rádce*. Ve shodě s tím mohou mít význam provedeního aktu (odpovídající dokonavému slovesu) nebo obvyklé, trvající činnosti (odpovídajícímu nedokonavému slovesu). Příznačné však pro útvary tohoto ST je, že po sémantické stránce dochází k neutralizaci vidového významu základového slovesa, srov. *obhájce* : *obhájiti* : *obhajovat*. K stírání vidového významu přispívá i vidová neurčitost příslušných dějových jmen.

Přípona -ce přistupuje k zavřenému slovesnému základu bez kmenotvorné infinitivní přípony (tj. ke kořeni končícímu na souhlásku). Většinou jde o slovesa, která mají minulý kmen s příponou -i: *brodit* : *brodce*, *hanit* : *hance*, *chránit* : *chránce*, *mluvit* : *mluvce*, *radit* : *rádce*. V JS jsou však doloženy i deriváty od sloves s minulým kmenem na -a *klamat* : *klamce*, s minulým kmenem na -e/-ě *popouzet* : *popuzce*, *vytvářet* : *vytvářce* a od sloves s nulovou kmenotvornou příponou v infinitivním kmeni *krást* : *krádce*. V případech, kdy slovesný základ končí na samohlásku, přistupuje přípona -ce k přítomnému kmeni: *bít* :

bijce. Měkké *d*, *t*, *ň* ztrácejí před příponou *-ce* měkkost, srov.: *vodit* : *vůdce*, *platit* : *plátce*, *chránit* : *chránce*. Činitelská jména s příponou *-ce* se mohou vztahovat i k dějovým jménům a pak je lze považovat za útvary konatelského významu (viz Čermák, 1990, s. 44–46). Rozhodnout jednoznačně, zda dané činitelské jméno je odvozeno od slovesa nebo od dějového jména, je u některých derivátů jen stěží možné – srov. např.: *dárce* : *darovat* : *dar*, *plátce* : *platit* : *plat* ap. V podobných případech ovšem není důležité, jak bylo vytvořeno jméno; záleží na tom, jak se toto jméno (při vzniku nebo později) zařadilo do kolektivního jazykového vědomí (Dokulil, 1967, s. 52).

V JS se u ST s příponou *-ce* vyskytují slovotvorná synonyma s příponami *-tel*, *-č*, *-ník*, *-ec*. Jednoznačně převažují slovotvorná synonyma s příponou *-tel*, početný výskyt mají i útvary s příponou *-ník* a *-č*. Například : *hubce* : *hubitel*, *mluvce* : *mluvitel*, *skládce* : *skladatel*, *drápece* : *drápač*, *chránce* : *chranič*, *přepřevce* : *přepřevěč*, *mluvce* : *mluvec*, *tvůrce* : *tvorec* aj.

Slovotvorný typ s příponou *-ec*

Přípona *-ec* měla praslovanskou podobu *-ьнъ* zděnou z období baltoslovanského. Sémanticky mají jednotky tohoto slovotvorného typu velmi blízko k činitelským jménům s příponou *-ce*, s nimiž mají společný formant *-c-*. Útvary na *-ec* abstrahují od aktuální činnosti, nejčastěji pojmenovávají osobu podle oboru její činnosti.

V JS jsme zaznamenali 99 jednotek tohoto ST. Slovotvorným základem je kmen nedokonavého slovesa bez infinitivní kmenotvorné přípony, tj. kořen končící na souhlásku, např. *dojec*, *jezdec*, *brusec*, *honec*, *chodec*, *kovec*, *lovec* aj. Slovesa mohou být :

- a) s minulým kmenem na *-e/-ě* : *pištěc*, *vlačec* aj.
- b) s minulým kmenem na *-i-* : *brusec*, *honec*, *lomec*, *mlatec* aj.
- c) s minulým kmenem na *-a-* : *kovec*, *plavec*, *řezec* aj.
- d) s minulým kmenem na *-ova-* : *veršovec*

U útvaru *pěvec* lze pozorovat složitější situaci : hodnotí se jednak na pozadí minulého kmene slovesa *pěti* (tj. vyskytá se rozšířená va-

rianta přípony *-v-ec*), jednak poukazuje k slovům *opěvovat*, *zpěvák* a jejich společnému jmenovateli *pěvati* (Dokulil, 1967, s. 57).

U slovotvorného typu činitelských jmen s příponou *-ec* se někdy lze setkat s možnou paralelní motivací: derváty se opírají jednak o slovesa, jednak o dějová jména: *honec* : *honit* : *hon*, *lovec* : *lovit* : *lov*, *únosec* : *unosit* : *únos*. Příklad fundace/motivace denominativním slovesem poskytuje útvar *veršovec* : *veršovat* : *verš*. Podle J. Zubatého (1945, d. I, s. 155–159) u útvaru *myslivec* jde o podstatné jméno k přídavnému *myslivý* (jako *mudřec* k *moudrý*) s významem chtění. Podle Jungmannova výkladu jde o člověka „myslivě lovícího“ (d. II, s. 525). U útvarů *bitec*, *pitec*, *rytec* můžeme pozorovat zvláštní situaci: hlásková podoba ukazuje k podstatným jménům slovesným *bití*, *pítí*, *rytí*, přičemž formální blízkost k trpným přičestím *bit*, *pít*, *ryt* se neutralizuje aktivním významem činitelských jmen (Dokulil, 1967, s. 57).

V JS jsou doloženy útvary s rozšířenou variantou přípony *-ec*: *-l-ec* (*čekalec*, *visalec*), *-n-ec-* (*čekanec*, *přístanec*), *-v-ec-* (*pěvec*, *vola-vec*). V případě útvaru *tkadlec* lze vydělit podvariantu *-dlec*. V Machek (1968, s. 644) zde připouští starou derivaci od *ťka-dlo* (odtud *d*). V takovém případě by útvar *tkadlec* nebyl fundován slovesem. V sekundární pozici po příponě *-oun* se přípona *-ec* vyskytuje v útvaru *běhounece*.

V našem materiálu z JS jsme zaznamenali výskyt slovotvorných synonym s příponami *-ce*, např.: *bitec* : *bijce*, *tvorec* : *tvorce*, *zprávec* : *zprávce*; *-č*, např.: *brusec* : *brusič*, *dojec* : *dojič*, *plavec* : *plavač*; *-ník*, např.: *kadeřec* : *kadeřník*; *-tel*, např. *chodec* : *choditel*, *únosec* : *unositel*.

Slovotvorný typ s příponou *-ník*

Původ tohoto slovotvorného typu činitelských jmen musíme hledat v kategorii jmen označujících nositele vlastnosti (Dokulil, 1967, s. 65). Podle Fr. Trávníčka (1949, s. 201, 209) tato činitelská jména vznikla příponou *-ík* z adjektiv na *-ný*. M. Dokulil s tímto stanoviskem nesouhlasí, protože těžko lze prokázat, že jména tvořená příponou *-ník* skutečně vznikla z přídavných jmen: důvodem je skutečnost, že

v četných případech nelze doložit příslušná přídavná jména na *-ný*. Podle jeho názoru přesněji řeší otázku původu těchto útvarů autoři historické mluvnice polského jazyka: formant *-ník* byl podle nich vydělen ze substantiv, která měla před vlastní příponou *-ik* adjektivní příponu *-n* (viz Dokulil, 1967, s. 65). Podle Historické mluvnice češtiny (1986, s. 255) přípona vznikla spojením *n*-ového formantu deverbálních a desubstantivních adjektiv se sufixem *-ik* sloužícím k odvozování jmen nositelů vlastnosti.

V materiálu z JS jsme zaznamenali 219 útvarů činitelského významu s příponou *-ník*, které jsou odvozeny přímo od sloves (*opatrovník*) nebo od dějových jmen (*výplatník*). Na základě našeho materiálu lze říci, že v JS je u toho typu nejproduktivnější tvoření od sloves na *-ovat*. Výskyt paralelní motivace (i k dějovému jménu, které je neutrální po vidové stránce) vede k „necitlivosti“ činitelských jmen na *-ník* k vidu fundujícího slovesa, srov.: *příjemník*, *slibník*, *výmluvník*, *nástupník*, *odstupník*. Činitelská jména tohoto ST lze častěji vztahovat k slovesům nedokonavým, i když v JS jsou i útvary, které se opírají o slovesa dokonavá, srov.: *navodit* : *návodník*, *opovědět* : *opovědník*, *poradit* : *poradník*, *potupit* : *potupník*, *pozlatit* : *pozlatník*, *přemýtit* : *přemýtník*, *přimluvit* : *přimluvník*.

Přípona *-ník* přistupuje k infinitivnímu kmeni slovesa. Útvary se odvozují od:

- a) slovesa na *-ovat*, např.: *cestovník*, *darovník*, *drancovník* aj.
- b) sloves na *-at*, např.: *dělník*, *nákladník*, *prokopník*, *řezník* aj.
- c) sloves na *-it*, např.: *činník*, *chválník*, *nápravník* aj.
- d) sloves na *-et/-ět*, např.: *předpovědník*, *opovědník* aj.
- e) sloves s minulým kmenem bez přípony: *prádník*.

Náš materiál dokládá i útvary odvozené od sloves cizího původu (zvl. německého), např.: *handlovník* : *handlovat*, *vandrovník* : *vandrovat*, *trefník* : *trefit*, *šperkovník* : *šperkovat* aj. U útvaru *božník* Jungmann uvádí ruské sloveso *božit'*. Od sloves denominativních jsou útvary *sněmovník* : *sněmovat* : *sněm*, *veršovník* : *veršovat* : *verš*.

V materiálu se vyskytují útvary, které ukazují na možnou paralelní motivaci : mohou se opírat jednak o slovesa, jednak o dějová jména,

např.: *besedník* : *besedovat* : *beseda*, *cestovník* : *cestovat* : *cesta*, *darovník* : *darovat* : *dar*, *nákladník* : *nakládat* : *náklad*, *nástupník* : *nastupovat* : *nástup* aj. Rozšířenou variantu přípony *-ník*, a to *-ovník*, lze vydělit u útvarů s fundací/motivací slovesy s minulým kmenem na *-ova* (a to vzhledem k dějovému jménu): *boj* : *bojovník*, *cesta* : *cestovník*, *dar* : *darovník*. Pokud útvary vztahující se k dějovým jménům na *-ba* (*dražebník* : *dražba*, *prosebník* : *prosba*, *sázebník* : *sazba*, *žalobník* : *žaloba*) chápeme jako odvozené od sloves *dražit*, *prosit*, *sázet*, *žalovat*, pak bychom mohli vydělit variantu *-ebník* : tato varianta však se nikde s jednoznačnou motivací nevyskytuje, a proto takovou interpretaci odvození nelze považovat za adekvátní (viz Dokulil, 1967, s. 69).

Z našeho výkladu vyplívá, že u ST činitelských jmen s příponou *-ník* lze pozorovat kolísání v motivaci, a to zejména *útvár* : *sloveso*, *útvár* : *dějové jméno*, *útvár* : *přídavné jméno* na *-ný/-ní*. V případech, kde se vyskytuje motivace přídavným jménem, lze příslušné deriváty chápat jako názvy nositelů vlastnosti. Tak např. u útvaru *výmluvník* lze říci, že se vztahuje k přídavnému jménu *výmluvný* : v důsledku toho náleží derivát ke kategorii nositelů vlastnosti a jen podmíněně ho lze zařadit do kategorie činitelských jmen. Útvár *násilník*, který se vztahuje k *násilí* i k *násilný*, také patří spíše do kategorie nositelů vlastnosti.

V JS se vyskytují slovtvorná synonyma na *-tel*, *-č*, *-ce*, *-ec*, zřídka na *-ák*, *-ař*, *-íř*, *-ěř*, *-l*, např. *cestovník* : *cestovatel*, *nápravník* : *napravitel*, *pracovník* : *pracovatel*, *pronásledovník* : *pronásledovatel*, *spisovník* : *spisovatel*, *nálezník* : *nalezač*, *prokopník* : *prokopač*, *pitevník* : *pitvač*, *darovník* : *dárce*, *nástupník* : *nástupce*, *věštník* : *věštec*, *brusník* : *brusák*, *barevník* : *barvíř* aj. V několika případech jsme zaznamenali příponu *-ník* v sekundární pozici po *-tel*: *jednatelník*, *pozivatelník*, a po *-taj*: *ratajník*.

Slovtvorný typ s příponou *-ák*

V JS jsme zaznamenali 72 jednotky činitelského významu, z čehož vyplývá, že jde o slovtvorný typ relativně málo produktivní. Deriváty pojmenovávají osoby podle jejich nápadné činnosti, chápané

jako vlastnost. Podle významu náleží útvary toho ST spíš k názvům nositelů vlastnosti, liší se však od nich tím, že jako vlastnost osoby se chápe příznak probíhající v čase (Dokulil, 1967, s. 72).

Materiál ukazuje, že jednotky jsou fundovány slovesem nedokonavého vidu. Přípona *-ák* přistupuje k slovesům s minulým kmenem na *-a-*, na *-i-*, v ojedinělých případech na *-e-/ě-* nebo s kmenem s nulovou příponou. Silně převažuje počet derivátů od sloves s minulým kmenem na *-a-* (58 z celkového počtu 72), např.: *bublák, divák, hlasák, prchák, škrabák, štípák, tulák, žebrák, brusák, chodák, zabiják, biják, piják* aj. Rozšířenou variantu *-l-ák* lze vydělit u útvarů *kuřlák* a *přadlák*.

Jednotkám tohoto ST konkurují v JS slootovorná synonyma s příponou *-č*, *-ce*, *-l*, *-oun*, *-a*, např.: *brusák : brusič, divák : divač, klamák : klamač, orák : oráč, biják : bijce, prchák : prchal, mumlák : mumloun, chechták : chechta* aj.

Slootovorný typ s příponou *-čí*

Tento ST byl zastoupen především v staroslověně. Příčinu slabé životaschopnosti tohoto ST M. Dokulil (1956, s. 74) hledá v okolnosti, že podstatná jména na *-čí* nebyla výrazná, neboť hláskově splývala s druhově přívlastňovacími jmény přídavnými, tvořeními k činitelským jménům na *-ec* a *-ce*.

Materiál z JS dokládá 30 jednotek a deriváty nelze užít v činitelském významu v e vlastním smyslu slova. Pro většinu jednotek s příponou *-čí* je podstatné, že podléhají významové specifikaci (Dokulil, 1967, s. 59). Část odvozenin, která si slootovorný činitelský význam zachovala, pojmenovává osobu podle funkce, obvykle podle povolání, např. *výběřčí, popravčí, krejčí* (i *krajčí*), *varčí*. Útvary, které podlely významové specifikaci, pojmenovávají osobu, která se danou činností zabývá: specifiku jejich významu lze konstatovat při konfrontaci s činitelskými jmény s příponou *-ec* a *-ce*, která jsou často uváděna vedle nich, např.: *zprávčí : zprávce, výmluvčí : výmluvce, střelčí : střelec, příjemčí : příjemce, průvodčí : průvodce, plavčí : plavec, lovčí : lovec, mluvčí : mluvce/mluvec* aj.

Činitelská jména s příponou *-ec* nebo *-ce* pojmenovávají osobu podle činnosti, kterou vykonává (nebo vykoná) a na kterou ukazuje fundující sloveso. U činitelských jmen s příponou *-čí* jde o pojmenování osob podle činnosti charakteristické (nebo podle funkce, kterou je osoba pověřena).

Fundující slovesa jsou vesměs vidu nedokonavého, pouze u jednotek *příhončí, přimluvčí, smluvčí, výmluvčí* je fundující sloveso dokonavé. Přípona přistupuje k slovesnému základu bez kmenotvorné přípony. O alternaci základu *kraj-/krej-* lze mluvit u jednotky *krejčí* (Jungmann uvádí i *krajčí*). Kromě toho pozorujeme dvě alternace, vyplývající ze starších rozdílů v kvantitě: *ou/u* (*smlouvat : smluvčí, namlouvat : námluvčí*), *i/je* (*ě*) (*příjímat : příjemčí, vybírat : výběřčí*). O souhláskové alternaci na konci základu lze mluvit například v případech *ň/n* (*nahončí, příhončí, hončí*) a *ř/r* (*vařit : varčí*).

U útvarů tohoto ST lze pozorovat paralelní motivaci: jednak se opírají o slovesa, jednak o dějová jména, např.: *lovčí : lovit : lov, hončí : honit : hon, popravčí : popravít : poprava, smluvčí : smlouvat : smlouva*. Nejasnou strukturu má jednotka *kočí*, o které se M. Dokulil (1967, s. 61) domnívá, že je převzatá z maďarštiny. Konkurenční vztahy jsme zaznamenali s příponami *-ník*, *-tel*, *č*, *-l*, např.: *nákladčí : nakladač : nakladatel : nákladník, namluvčí : namlouvač : namlouval, střelčí : střelník, zovčí : zváč*.

Slootovorný typ s příponou *-ař/-ář*

Činitelská jména s příponou *-ař/-ář* tvoří nevelkou skupinu. V JS jsme zaznamenali 60 jednotek. Mnohem významnější je tvoření konatelských jmen s touto příponou. Útvary jsou fundovány slovesy nedokonavého vidu : od slovesa dokonavého je utvořen pouze *podkovář* (pokud ovšem nejde o derivát od substantiva *podkova*). Jungmann na příslušném místě ovšem uvádí sloveso *podkovati* (dok.) s výkladem „pospod kovati“ (d. III, s. 174). Přípona přistupuje k slovesům s minulým kmenem na *-a-*, *-i-*, nebo *-ova-*. Od sloves typu *tisknout : tiskař*, např.: *hvízdař, klepař, kovař, latař, klopotář, podkovař* aj.

V materiálu jsme zaznamenali výskyt konkurence přípon *-tel*, *-č*, *-ce*, *-ník*, např.: *osnovař* : *osnovatel*, *dojčár* : *dojič*, *latař* : *latač*, *osnosvař* : *osnovač*, *kradař* : *kradce*, *klevetář* : *klevetník* aj.

Slovotvorný typ s příponou *-íř/-ýř*, *-ěř*

Tvoření činitelských jmen příponou *-íř* a jejími variantami je doloženo v JS poměrně zřídka. Formanty mají dvojí povahu : na jedné straně mají domácí hláskovou podobu (s typickou českou souhláskou *ř*) a souvisí s již domácí příponou *-ař/-ář*, na druhé straně se spojují většinou s cizími základy. Příponu *-íř/-ýř* a *-ěř* lze v jistém smyslu považovat za přechod mezi domácím formantem *-ař/-ář* a cizím *-ír/-ýr*, *-ér* (Dokulil, 1967, s. 86). Jde o přípony přejaté z němčiny, ale na rozdíl od přípony *-ař/-ář*, která ve slovanských jazycích již dávno zdomácněla a nepociťuje se jako cizí (Lekov, 1958, s. 29; Dokulil, 1967, s. 140), u přípon *-íř/-ýř*, *-ěř* vědomí o jejich cizosti trvá dodnes.

V JS jsme zaznamenali 45 jednotek tohoto ST derivovaných od sloves. Fundující slovesa často jsou německého původu, např.: *šancér* : *šancír* : *šancovat*, *špincír* : *špincovat*, *vexlíř* : *vexlovat*. Slovesem domácího původu jsou fundovány například útvary *krejcír*, *kujír*, *lichotír*, *mučír*.

1. Varianty *-íř/-ýř* (22) – k této variantě patří útvary odvozené od sloves :

- a) s minulým kmenem na *-i-* : *lichotír*, *mucír*, *švabír* aj.
- b) s minulým kmenem na *-ova-* : *špincír*, *šrotýř*, *vexlíř* aj.
- c) s minulým kmenem na *-a-* : *bajír* : *bajat*
- d) s minulým kmenem na *-e/-ě-* : *spouštír* : *spouštět*

U této skupiny činitelských jmen jsme zaznamenali pouze ojedinelý výskyt slovotvorných synonym. Slovotvorná synonyma jsou doložena u útvarů *krejcír* : *krejčí*, *mučír* : *mučitel*, *pastír* : *pastucha*, *pradlíř* : *pradlec*, *prádlíř* : *prádlí* : *prádle*.

O paralelní motivaci lze mluvit u útvaru *barvíř* : může se opírat jednak o slovesa *barvit*, jednak o podstatné jméno *barva*.

2. Varianta *-ěř* (23) – jde o činitelská jména, která jsou z velké části jen stylistickými variantami činitelských jmen na *-íř/-ýř* (Dokulil, 1967, s. 85).

Téměř u všech útvarů na *-ěř* jsou doloženy i útvary na *-íř/-ýř* : *braděř* : *bradyř*, *malěř* : *maliř*, *tancěř* : *tancír* aj. Převažuje počet útvarů odvozených od sloves nedokonavých s minulým kmenem na *-ova-*. Řidčeji jsou tato substantiva fundována slovesem s minulým kmenem na *-a-* (*kověř* : *kovýř*) nebo slovesem s minulým kmenem na *-i-*. Jako u substantiv na *-íř/-ýř* lze i útvarů s příponou *-ěř* často mluvit o paralelní motivaci: mohou se opírat o slovesa nebo o podstatná jména, např.: *braděř* : *bradit* : *brada*, *dynchěř/dynchýř* : *dynchovat* : *dynch*, *mandlěř/mandlíř* : *mandlovat* : *mandl* aj.

Závěr

V centru naší pozornosti bylo tvoření činitelských jmen (nomina agentis) v češtině na materiálu ze *Slovníku česko-německého* Josefa Jungmanna (d. I–V, 1835–1839). Při analýze excerpovaného materiálu jsme vycházeli z onomaziologické teorie českého lingvisty M. Dokulila a v souladu s touto teorií jsme tento rozsáhlý materiál uspořádali podle slovotvorných typů.

Činitelské názvy osob představují velmi početnou skupinu substantiv. Příčinou je možnost širokého využití činitelských sufixů vzhledem k jejich snadnému spojování s několika slovesnými typy, se základy adjektiv a dějových substantiv.

Nejčteněji jsou v JS představeny slovotvorné typy (ST) s příponou *-tel* a *-č*, dále pak ST s příponou *-ník*, *-ce*. Tvoření činitelských jmen s příponou *-tel* bylo živé a produktivní po celý historický vývoj češtiny a v době národního obrození došlo k jeho rozšíření. Z analýzy materiálu vyplývá, že ST činitelských jmen s příponou *-č* je velmi produktivní a spolu s činitelskými jmény s příponou *-tel* tvoří jádro kategorie nomina agentis v JS. Činitelská jména s příponou *-ce* mohou být odvozována od sloves (dokonavých i nedokonavých) a dějových jmen (v tomto případě je lze chápat jako čistá desubstantiva a řadit je do kategorie konatelských jmen). Podle sémantiky odvozeniny ukazují na

osobu podle oboru činnosti (resp. funkce). Významový vidový rozdíl fundujícího slovesa je neutralizován. V materiálu jsme zaznamenali výskyt slovotvorných synonym s příponou *-tel*, *-č*, *-ník*, *-ec*. U ST činitelských jmen s příponou *-ník* lze pozorovat kolísání v motivaci, a to zejména útvar : sloveso, útvar : dějové jméno, útvar : přídavné jméno na *-ný/-ní*. V případech, kde se vyskytuje motivace přídavním jménem, lze příslušné deriváty chápat jako názvy nositelů vlastností. Vyskytují se slovotvorná synonyma na *-tel*, *-č*, *-ce*, *-ec*. ST činitelských jmen s příponou *-ák* je málo produktivní. Materiál ukazuje na větší konkurence ostatních činitelských přípon a výskyt slovotvorných synonym je větší. U útvarů ST s příponou *-čí* lze pozorovat paralelní motivaci: jednak se opírají o slovesa, jednak o dějová jména. Konkurenční vztahy jsme zaznamenali s příponami *-ník*, *-tel*, *-č*. Činitelská jména s příponami *-ař/-ář* tvoří nevelkou skupinu – mnohem významnější je tvoření konatelských jmen s touto příponou.

Literatura

- BAJEC, A. (1950). *Besedotvorje slovenskega jezika*, I. Ljubljana: Slovenska akademija.
- ČERMÁK, Fr. (1990). *Syntagmatika a paradigmatica českého slova*, II. *Morfologie a tvoření slov*. Praha: UK.
- DOKULIL, M. (1956). Některé typy názvů osob podle činnosti v českém jazyce. *Naše řeč*, 39, 59–75, 123–146.
- DOKULIL, M. a kol. (1967). *Tvoření slov v češtině. Odvozování podstatných jmen*. Praha: ČSAV
- GALABOV, I. (1968). Nastavkata *-telъ* i vaprosat za starite ezikovi vrazki na praslavjanski. *Izvestiya na Instituta po balgarski ezik*, 16, 55–63.
- HAUSER, P. (1978). *Tvoření podstatných jmen v době národního obrození*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- KRAVČUK, R. V. (1957). K istorii sufixa *-č* v češskom jazyke (XIV–XVI vv.). *Studia Slavica*, 3, 261–277.
- LEKOV, I. (1958). *Slovoobrazovatelni sklonnosti na slavjanskite ezici*. Sofia: Izd. BAN.
- MACHEK, V. (1927). Nejstarší skupina slovanských jmen s příponou *-tel*. *Listy filologické*, 54, 233–238.
- MACHEK, V. (1968). *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- MČ I. (1986). *Mluvnice češtiny*, díl I. Praha: Academia.

- ŚLAWSKI, Fr. (1963). *Slowotwórstwo bułgarskie na tle prasłowiańskim*. In *Z polskich studiów slawistycznych* (seria 2, s. 79–91). Warszawa.
- ŠLOSAR, D. (1982). Vývoj deverbálních substantiv s konkrétním významem v češtině. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity A*, 30, 131–142.
- TRÁVNÍČEK, Fr. (1949). *Mluvnice spisovné češtiny*. Praha: Vyd. Melantrich.
- VONDRÁK, W. (1906). *Vergleichende Slawische Grammatik*, I, II. Göttingen.
- ZUBATÝ, J. (1945). *Studie a články. I–II 1945–1949*. Praha: Vyd. Česká akademie věd a umění.

ZE ZJAWISK WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Všude dobře – tak co doma?!

Everywhere it's Good, so why to Stay at Home?

MILAN HRDLIČKA

Západočeská univerzita v Plzni

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4976-8286>

E-mail: mhrdlick@fpe.zcu.cz

Abstract: The article points out a close connection between the nation and its language and the traditional sense of the Czechs for humor including the language one and word-play. It cites selected examples of politically (ideologically) motivated modifications of established and period sayings, especially from the era before November 1989. Actualised well-known proverbs as well as witty inscriptions and slogans – often in verse – in public places were the demonstration of the passive resistance of dissatisfied inhabitants and their disagreement with the social order. They expressed the resistance to the ruling totalitarian regime.

Abstrakt: V příspěvku se poukazuje na úzké sepětí národa a národního jazyka, na tradiční smysl Čechů pro humor, a to i pro humor jazykový. Přinášejí se vybrané příklady politicky (ideologicky) motivovaných úprav ustálených spojení i dobových hlášek, a to zejména z období před listopadem 1989. Aktualizovaná znění známých přísloví i vtipné, často veršované nápisy ve

veřejném prostoru byly projevem pasivní rezistence nespokojeného obyvatelstva a nesouhlasu se společenským uspořádáním, vyjadřovaly odpor k vládnoucímu totalitnímu režimu.

Keywords: nation, Czech national language, national nature, saying, wits, sense for humor, language comicality, acronym

Klíčová slova: národ, český národní jazyk, národní povaha, frazém, hláška, vtip, smysl pro humor, jazyková komika, zkratka

Cílem příspěvku je poukázat na úzké sepětí národa a národního jazyka, přiblížit smysl Čechů pro humor z jazykové perspektivy a přinést dobové doklady politicky i jinak motivovaných úprav frazémů a hlášek,¹ a to především z období před listopadem 1989.

Hovořit zasvěceně a s vědomím křehké a problémové validity poznatků o národním charakteru (tedy o mentalitě národa, o typologii chování, jednání, postojů, zvyklostí jeho příslušníků, o žebříčku jejich hodnot aj.) jistého jazykového společenství bývá nesnadné, mnohdy ošidné a zrádné, snadno napadnutelné i zneužitelné. Tím spíše, máme-li přednostně na mysli provázanost národa s příslušným národním jazykem.²

Nelze ovšem popřít, že nepřehlédnutelná vazba mezi jazykem a jeho uživateli v obecné rovině dlouhodobě prokazatelně existuje: jazyk je jev společenský (dříve se chápal i jako fenomén přírodní, daný Bohem, viz J. Černý, 1996), nevzniká ani neexistuje mimo ni, rozvíjí se spolu s ní, i když specifickým způsobem (blíže Skalička, 1960 aj.). V souvislosti s vývojem určitého národního jazyka a jazykového společenství připomínáme podstatný vliv abstraktního myšlení na genezi syntaxe (z diachronní perspektivy je možné sledovat nápadný přechod od juxtapozice k parataxi

¹ Filmová hláška se chápe jako (populací následně hojně užívaný) výrok užitý primárně ve filmech, které lze hodnotit jako kultovní. Určité hlášky se tedy stávají všeobecně známými, oblíbenými, srov. např. hlášku z Hřebejkových *Pelišků* (1999): (*Mě by jenom zajímalo, kde udělali soudruzi z NDR chybu?*) (blíže Hasil, 2021, 2022; Kopřivová a Chen, 2023 aj.). Obdobně tomu může být se slavnými výroky politiků, vládařů, významných osobností, srov. *Toho bohda nebude, aby český král z boje utíkal!* (Jan Lucemburský), *Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm.* (František Palacký) apod.

² O relaci národ – jazyk se uvažovalo již v antickém Řecku; s novým impulzem pak přichází W. von Humboldt (1767–1835), který usiloval o vytvoření srovnávací antropologie (mělo k tomu sloužit i studium struktury jazyků). Jazyk podle jeho chápání tvořil nedílnou součást lidského ducha, neboť výraznou měrou utváří myšlení a současně formuje a odráží „ducha národa“. Odlišnost jazyků tak pramení z odlišnosti národních charakterů – jazyky jsou různé, protože existují různé „národní“ pohledy na svět. Z naznačeného přístupu je možné odvodit, že přirozený jazyk je „národním“ myšlením determinován a že současné jazykový kód myšlení příslušného jazykového společenství významně ovlivňuje. Uživatelé národního jazyka přemýšlejí a nazírají svět takovým způsobem, jakým jim to jejich rodná řeč umožňuje (blíže Horálek, 1967; Skalička, 1978; Černý, 1996; Pinker, 2009 aj.).

a následně k hypotaxi), ale také další různorodé projevy vlivu lidské společnosti na utváření jazyků (stačí odkázat na jazykové důsledky globalizace, migrace, násilných kolonizací dobytých území, jazykové politiky apod., viz M. Hrdlička, 2025 aj.).

Dlužno zdůraznit, že v současnosti převládá v tomto směru přístup spíše zdrženlivý, vycházející z teze, že – zjednodušeně řečeno – kategorie myšlení nelze s kategoriemi jazykovými mechanicky ztotožňovat ani zaměňovat; výraznější vliv národní mentality na dotčený jazykový kód je tak spíše tlumen a problematizován. Odborník z nejpovolnějších, Vl. Skalička (1978, s. 206), v tomto smyslu poznamenává:

[...] ducha je možno vidět všude v jazyce – pokud k tomu máme dobrou vůli – ale také nikde, pokud nám tato dobrá vůle chybí.

Pokud jde o český národní jazyk a o naznačenou problematiku, jako zajímavý názor lze uvést tvrzení meziválečného sociologa E. Chalupného, který spatřoval odraz národní mentality Čechů v přízvuku na první slabice:

Čech snadno vzplane pro nové myšlenky, začíná práci s elánem, není však vytrvalý, jeho elán brzy vyhasíná (cit. podle: K. Horálek, 1967, s. 54).

Dané tvrzení nepostrádá osobité kouzlo, je však snadno a oprávněně vyvratitelné – přízvuk na první slabice není žádnou českou specialitou ani výlučností, nacházíme jej v této pozici v celé řadě jazyků. Důvodem byla nejspíše snaha našich předků zřetelněji v řeči signalizovat a oddělovat začátky jednotlivých slov.

Pokud jde o řečové chování Čechů, bylo by možné poukázat na zjevnou tendenci vyhýbat se v neutrální komunikaci přílišným emocím a nepatřičné expresivitě (je běžné uvést kupř. *Mám rád Prahu. Nemá ráda knedlíky*, nikoliv *“Miluju Prahu. Nesnáší knedlíky”* jak je tomu v některých jiných jazycích), šetřit chválou (viz střídavé reakce typu *Nebylo to nejhorší. Dalo se na to koukat. Docela to šlo*), přistupovat k věcem spíše opatrně, skepticky, viz obvyklé odpovědi na dotaz *Jak se máš / máte? – Nic moc. Jakž takž* (podle vysmívaného předlistopadového předsedy Komunistické strany Československa Milouše Jakeše upravené na *Jakeš takeš*). *Ujde to. Nestojí to za nic. Ani / Radši se neptej* atd. (blíže M. Hrdlička, 2025 aj.).

Je rovněž možné konstatovat, že je český národ známý svým hluboce zakořeněným smyslem pro recesi a pro humor. To je jistě jednou z příčin vzniku a pozitivního ohlasu Haškova Švejka i dalších obdobných uměleckých počinů.

Humor, vtíp, politická satira tradičně pomáhaly v těžkých obdobích snáze zvládat těžký úděl a překonávat krizové situace, představovaly jeden z nezanedbatelných komponentů národního odporu v časech útisku a útlaku, krivd, omezování osobních práv a svobod, ba dokonce ohrožení samotné existence etnika a státu. Podobných situací bylo v nedávné i ve vzdálenější minulosti vícero;³ stačí jen připomenout nebla-

³ Odkazujeme v této souvislosti na satirické protirakouské Havlíčkovy epigramy (*Odkud vzalo – zkouším žáky – jméno Rakous počátek? Od raků, neb oni taky lezou pořád nazpátek.*)

hou éru dvou totalitních režimů, fašistického a komunistického, ve dvacátém století a nechvalně známé historické události – Mnichov 1938, léta válečné okupace, únor 1948 a poúnorové období, politické procesy padesátých let, pražské jaro, srpen 1968, tzv. normalizaci v sedmdesátých letech minulého století... (srov. i dále).

V následujícím výkladu připomeneme vybrané případy původních i upravených podob dobových frazémů, výroků a hlášek. Nejprve se zastavíme u aktualizované verze frazému z názvu příspěvku.

Významnou úlohou bývalého režimu bylo pěstování uvědomělého pocitu vlastenectví, věrnosti a oddanosti socialistickému zřízení⁴ a republice. Navazovalo se tak v jistém smyslu na prvorepublikový výrok básníka V. Dyka z básně *Země mluví: Opustíš-li mne, nezahynu. Opustíš-li mne, zahyneš*. V daném duchu se tedy výchovně uvádělo *Všude dobře, doma nejlip!* Dané znění však lidé recesisticky relativizovali do podoby *Všude dobře – tak co doma?!*, ev. *Všude dobře – tak co tadý?!*

V podobném tónu se mimo jiné neslo i parodizující čtení zkratky jedné z tehdejších cestovních kanceláří – tedy *CKM (Cestovní kancelář mládeže)*. Vzhledem k výrazně omezeným, prakticky nulovým možnostem legálního vycestování⁵ do zapovězené “kapitalistické ciziny” se daná zkratka četla jako *Cestujeme, kam můžeme...*

V souvislosti se zkratkami⁶ uvádíme ještě deformovanou interpretaci zkratky *VB (veřejná bezpečnost)*. Mnohdy represivní činnost bezpečnostních složek státu se stávala terčem vtipů, v nichž byli příslušníci policie pokládáni za tupé, omezené kolaboranty režimu. Nevěděli ani údajně, kudy se vlastně nastupuje do služebního vozu. Proto na něm byla nápověďa - nápis *VB*, tedy *Vole, bokem!* Z těchto časů pochází také vtipné čtení zkratky *P.F. (pour féliciter)* figurující na novoročních přáních. V inovované verzi se dešifrovala jako *průšvihům fštríc!*

Dalším cílem byla oblast národního hospodářství,⁷ které se nezřídka potýkalo s laxním přístupem zaměstanců, s nedobrou kvalitou četných výrobků, s nedostat-

i na záměrné komolení výrazu *protektorát* (miněně německý Protektorát Čechy a Morava v období fašistické okupace českých zemí za druhé světové války) do podoby lidové slovní hříčky *protentokrát* s důrazem na jeho pomíjivost, časově omezenou platnost atd.

⁴ Odpor k totalitnímu režimu vyjadřovaly nejen četné politické vtípy, ale i další skutečnosti. Velmi populární kupř. bylo skládání papírové bankovky v nominální hodnotě 100 Kč, na které byl vyobrazen bývalý prezident Klement Gottwald. Několika zručnými úkony se jeho podoba změnila v dokonalou podobiznu mimozemšťana E.T. ze slavného stejnojmenného filmu režiséra S. Spielberga, který byl právě uváděn do kin.

⁵ Srov. i podobná dobová hláška (při prohlížení mapy Evropy / světa, při vyprávění zážitků z dovolené aj.) – *Tam jsem taky nebyl...*

⁶ Nezřídka nabývaly i podoby hanlivé, až vulgární. Mezi zajímavé iniciálové zkratky se řadí abreviace *MUKL* (označení pro politického vězně z padesátých let), což mělo znamenat *muž určený k likvidaci*.

⁷ Soutěžení s kapitalismem a úsilí o co nejlepší výsledky odpovídala i dobová mluva, srov. ideologická spojení jako *boj o zrno* aj., blíže Čermák, Cvrček a Schmiedtová, 2010; Schmiedtová, 2013 aj.

kovým zbožím (kupř. banány se nekupovaly, musely se *shánět*, vystát ve frontě), s nízkou pracovní morálkou⁸ (vedle motivujícího *Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítra!* existovala antiverze *Co můžeš udělat dnes, můžeš udělat i zítra!*, popř. *Práce nemá nohy, neuteče!*), s rozkrádáním národního majetku (*Kdo nekrade, okrádá rodinu!*). Životní úroveň na Západě se tak pochopitelně mnohým jevila jako v zásadě nedostižitelná (srov. toužebné lidové *Socialisticky pracovat, kapitalisticky žít!*). Původní smělé hospodářské cíle⁹ – *Dohnat a předejnat!* – se postupem času měnily až na realistické *Hlavně neztratit stopu...* Když v červenci 1969 přistála jako vůbec první na Měsíci americká posádka, psalo se po zdech kupř. *To čumíte, bolševici, kdo to chodil po Měsíci!*

Po okupaci v roce 1968 se na zdech i na jiných veřejných plochách a prostranstvích objevovaly četné nápisy. Některé byly expresivní, vulgární, jiné mírnějšího rázu, někdy dokonce veršované (*Běž domů, Ivane, čeká tě Nataša; Se Sovětským svazem přišla bída na zem* aj.). Po vítězství našich hokejistů na mistrovství světa nad sovětskou sbornou ve Stockholmu 1969 bylo možné číst *At' si tanky střilejí, dáme jim to v hokeji!*

Zlehčovány a zesměšňovány byly i některé zásady společenského života (*Alkohol v malých dávkách neškodí v jakémkoliv množství; Ranní ptáče dál doskáče (ale dřív zemře / ale dřív chcípne!)* nebo dobově rozšířené *Čistota – půl zdraví. Špína celé!*), terčem se stávaly i některé momenty povahy etické: namísto obvyklého *Lež má krátké nohy, daleko nedojde se užívaly jiné dodatky, např. ale je zdatný chodec, ale umí rychle utíkat* apod. Recesisticky byla upravována také některá ustálená spojení (k obdivnému a pozitivnímu *Holka jako lusk* se dával cynický dovětek – *křívá a zelená*; frazém *Já nejsem žádnéj hej nebo počkej!* označující skutečnost, že má dotyčná osoba svoji hrdost, čest, že na sebe nenechá jen tak pokřikovat, se výkládal i jako *Já nejsem žádnéj gay nebo počkej!*) atd.

Spousta hlášek a nápisů provázela pochopitelně i listopadové události a polistopadové období (srov. ikonické *Kdo, když ne my? Kdy, když ne teď?* figurující na pamětní desce na pražském Albertově, odkud se v listopadu 1989 vydal pokojný pochod studentů Prahou, nebo havlovské heslo *Pravda a láska vítězí nad lží a nenávistí*). Vyberáme alespoň dva příklady: *Z Hrádečku na Hrad!* (podpora zvolení V. Havla prezidentem republiky – v Hrádečku poblíž Trutnova měl zmíněný disident chalupu),

⁸ Tomu odpovídala i tehdejší lidová etymologie některých výrazů: třeba *hospodář* nebyl ten, kdo se vzorně stará o hospodářství, ale ten, kdo celé dny vyseďává v hospodě, pivu se říkalo *brzda pětiletky*, *proletář* nebyl hegemonek společnosti, příslušníkem dělnické třídy, nýbrž papalášem, který se jen mihl („proletěl kolem“) v luxusní limuzíně, *všimné* bylo eufemistickým označením pro úplatek. Komunisté byli (a dodnes jsou) označováni i jako *komouši*, popř. *komančové*. Odkazujeme i na lexémy jako *jánabráchismus* (dobová metoda vzájemné výpomoci – Já na bráchu – brácha na mě), *odezdikezdismus* (označení pro nekoncepční přístup) aj.

⁹ O Sovětském svazu hovořila propaganda jako „o zemi, kde zítra již znamená včera“.

Kdo se bojí o pozice, ten se bojí opozice! (předvolební slogan sympatizantů Občanského fóra).

Oblast (politicky, ideologicky) aktualizovaných frazémů je velmi široká a zajímavá, nicméně doposud nepříliš zmapovaná. Je názorným dokladem lidové tvořivosti a jazykového humoru, výmluvným způsobem svědčí o postojích převážně většiny obyvatelstva k režimům, které potlačují základní lidská práva a svobody.

Literatura

- BISCHOFOVÁ, J. a HRDLÍČKA, M. (2006). *Sociokulturní minimum pro cizince*. Praha: MŠMT ČR, SOZE.
- ČERMÁK, FR., CVRČEK, V. a SCHMIEDTOVÁ, V. (2010). *Slovník komunistické totality*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČERNÝ, J. (1996). *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia.
- HASIL, J. (2021). Filmové hlášky jako součást české frazeologie a idiomatiky. *Český jazyk a literatura*, 72(2), 78–84.
- HASIL, J. (2022). Sonda do světa českých filmových hlášek. In B. Chocholová, *Člověk a jeho svět 5. Povaha jazyka a její poznávání* (s. 208–216). Bratislava: Veda.
- HORÁLEK, K. (1967). *Filosofie jazyka*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- HRDLÍČKA, M. (2025). *Čeština mezi jazyky*. Praha: Karolinum.
- KOPŘIVOVÁ, M. a CHEN, Y. (2023). Furt králíka! a další filmové hlášky. *Jazykovědné aktuality*, 60(1), 76–87.
- PINKER, S. (2009). *Jazykový instinkt. Jak mysl vytváří jazyk*. Praha: Dybbuk.
- SCHMIEDTOVÁ, V. (2013). *Malý slovník komunistické totality*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- SKALIČKA, VĽ. (1960). *Vývoj jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- SKALIČKA, VĽ. (1978). Psychika v jazyce. *Slovo a slovesnost*, 39(3–4), 205–209.

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Slovník českého nářečí na česko-polském pohraničí

Dictionary of Czech Dialects on the Czech-Polish Border

MARIE ČECHOVÁ

Západočeská univerzita v Plzni

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8041-9463>

E-mail: m-cechova@seznam.cz

V druhé polovině roku 2025 vyšlo úctyhodné dílo, obsáhlý *Słownik huczyńsko-czesko-polski* od Mieczysława Balowského, bohemisty a polonisty¹. Při sběru materiálu a jeho zpracování úzce spolupracoval s Janou Schlossarkovou, nositelkou hlučinského nářečí (jí také věnoval v kapitole o tvořivosti Hlučinských zvláštní pozornost). Autor tedy měl výborné předpoklady k práci na slovníku.

Podle názvu díla by se mohlo zdát, že půjde o prostý slovník hlučinského nářečí s překladem do češtiny a polštiny. To by byl ovšem omyl. Před vlastním slovníkem je rozsáhlá výkladová část, která uvádí čtenáře do Hlučinska, nejen do jeho mluvy.

¹ Mieczysław Balowski, *Słownik huczyńsko-czesko-polski*. Konsultacja językowa Jana Schlossarková, Poznań: Instytut Filologii Słowiańskiej UAM, Wydawnictwo PRO, 2025. 641 stran. ISBN 978-83-63090-81-4.

Vlastní slovník neuvádí pouze dialektismy s jejich překlady, jak bychom mohli očekávat, ale zachycuje celý diapazon vyjadřovacích prostředků používaných v oblasti Hlučinska (v sousedství Polska), tj. na severovýchodě Moravského kraje, s městy Hlučín a okolí, na území mezi Odrou a Opavou, na území se slezským/lašským nářečím, charakteristickým smíšeným typem česko-polsko-německým (někdy se mluví o přechodném nářečí česko-polském, což však někteří lingvisté odmítají).

Německý vliv je dán historickými podmínkami, protože Marie Terezie ztratila část slezského území patřícího do té doby k habsburské monarchii, podle Vratislavského míru r. 1742 ho získal Fridrich II. pro Prusko, proto se území označovalo jako Prajzsko. Po 1. světové válce pak připadlo Československu. Proto častým východiskem slovní zásoby hlučinské jsou i jiné jazyky. Nejčastějším východiskem je němečina, např. hluč. *achtlik* < niem. *die Achtel*, hluč. *biksa* < niem. *die Büchse*, hluč. *keta* < něm. *die Kette*, zřídka je to francouzština, např. hluč. *kokot* < franc. *cocotte*, hluč. *epoleta* < franc. *épolet*, hluč. *kanalia* < franc. *canaille*, převážně prostředníkem z latiny, občas přes němčinu, např. hluč. *šofer* < franc. *chauffeur*, italština, např. hluč. *galaty* < ital. *caligotte*, hluč. *gust* < ital. *gusto*, španělština, např. hluč. *cigaro* < špan. *cigarro*, hluč. *sotorek* < špan. *szatyor*, řečtina, např. hluč. *alotrium* < řeč. *allótria*, hluč. *dynamit* < řeč. *dýnamis*, ještě méně (zatím) angličtina, např. hluč. *lejdy* < ang. *lady*, hluč. *sajdka* < ang. *side-car*, ruština, např. hluč. *čajovna* < ruš. *чайовна*, hluč. *samohona* < ruš. *самозон*, maďarština, např. hluč. *pajtaš* < maď. *pajtás*, hluč. *herdebab* < maď. *herdek*, a ojedinělé rumunština, např. hluč. *cap* < rum. *țap*, arabština, např. hluč. *fakir* < arab. *faqir*, turečtina, např. hluč. *kaliga* < tur. *kalık*, perština přes turečtinu, např. hluč. *divan* < tur. *dīvān*, malajština, např. hluč. *amok* < mal. *amuk* a další.

V řeči Hlučinských se vrství na sebe dialektismy, tedy charakteristické znaky místního nářečí, a prostředky sociolektické, tj. prostředky profesní (i spisovné), slangové, ale i argotické. Mnohé prostředky pak jsou shodné s prostředky obecné češtiny. Ty jsou mnohdy původu středočeského nebo/a převzaté z němčiny. Bylo by zajímavé, kdyby se autor ujal (např. v příspěvku) popisu jednotlivých skupin hlučinského lexika a ukázal, co je typické pro tento dialekt a co je společné s jinými českými nářečími, včetně obecné češtiny.

Co všechno kniha obsahuje?

Za úvodem následují výkladové partie (na 70 stranách), věnované:

1. hlučinské kultuře (ve stínu česko-polského pohraničí) s užitečným popisem historie od pravěku do současnosti,
2. tvořivosti, zvláště literární v hlučinském nářečí (pozornost se věnuje hlučinským spisovatelům, zvl. Janě Schlossarkové – „piewczyni gwary huczyńskiej“, jí také autor slovník připisuje),

3. stavbě slovníku (stavba slovníkového hesla, jeho pravopis, fonetika, materiál (rozuměj: hlučinské texty psané i mluvené), zkratky a symboly,
4. hlučinským frazémům, která jsou součástí jednotlivých hesel,
5. hlučinským příslovím (nejde však jen o přísloví, ale o rozmanitá pořekadla a rčení).

Za každou kapitolou je umístěn seznam literatury.

Za touto důkladnou partií výkladovou následuje vlastní slovník (s. 71 až 623) a výběrový slovník přísloví (do s. 641).

Slownik čtenáři poskytuje nejen vhled do slovní zásoby hlučinských Čechů, ale jistý pohled i na hlučinskou fonetiku (stejně jako polština nemá délky, tři hlásky odpovídají hlučinskému (jako i českému, protože zde byla využita česká písmena) písmenu *ć* [č], [č] a [é], totéž se týká písmen *ś* a *ź*, navíc hlučinské nářečí má *šč* jako polština atd., neboť vedle transliterárního přepisu slov uvádí i fonetickou transkripci, takže čtenář se seznámí na příkladovém materiálu i s hlučinským hláskoslovím. Okrajově může nahlédnout i do systému tvoření slov (viz zde např. příponu *-isko* (hluč. *žitnisko* 'strniště po pšenici', nikoli po žitě, na místě spisovného *-iště*; *-o* u příslovci odpovídá českému spisovnému *-e* (hluč. *staro* – čes. *staře*). Infinitivy nemají *-t*, ale více změkčené než české *-č*, jako [č] nebo [é]. Po překladech slov následuje v slovníkovém hesle krátký ukázkový text s příslušným užitým slovem.

Podívejme se blíže na obsah vlastního slovníku:

Jak jsme se už výše zmínili, jde o nářečí české s výraznými rysy polskými a německými.

Mnohá slova se shodují zněním i významem s polštinou, event. s menšími hláskovými rozdíly. Uvedeme jen několik hlučinských dokladů: *kochany*, *pivnica*, *sklep*, *slubny* 'svatební', *rubac* 'kácet, štípat dříví', *vyžgač* 'vypíchnout', *zkaličič se* 'mít úraz', *porušač se* 'hýbat se', *nevypirač* 'nevymlouvat se', *pajac* (*Slownik* uvádí ekvivalent 'pán', ale Olivův *Polsko-český slovník* má 'paňáca, šašek', nevím, zda jde o sémantickou změnu, nebo idiolektický význam), *ždžeblo* 'stéblo' (obdobně i polsky *żdźło*), *žgarač*, *šťourat*, *dráždit*, *meškač* 'bydlet', výjimečně si odpovídají s ruským slovem (*zkazač* 'říct'; i když má původ praslovanský, psl. **kazati*, spíš je převzato z ruštiny). U slov slovanského původu, v mnoha případech společných pro polštinu a češtinu, čtenář najde i východisko praslovanské, *stbło, *kazati,...

Čtenáře z centrálních Čech snad může překvapit množství germanismů, jako *šlodra* 'prak', *šlajfř* 'brusič', *šajt* 'poleno', *pukel* 'záda', *ryna* 'okapový žlab', *names-tak* 'jmeniny', *harešta* (včazení, viz *arest*), *jeger* 'myslivce'. Stará česká generace pamatuje mnohé z nich ze svého mládí, ovšem mnohé zastaraly, ba zanikly: *sesl*, *presvuřt*, *pasovač* (obecněčeské kdysi: *sesle*, *presbuřt* 'tlačenka', *pasovat* 'vyhovovat' – snad ještě bližší je 'hodit se') nebo *krumpholc* 'rozporka u vozu', a mnohé další, jako *kapric* 'vrtoch', *handl*, *hantuch*, *haprovač*, *fojer*, *flieger*, *fořt*, a mnoho dalších slov

začínajících na [f]: *furman*, *fusakla*, obdobně na [š]: *šťangle*, *šťrofa* 'trest, pokuta', *šnycla* 'řízek',...

Najdeme i některé obraty, jež je možno zařadit k frazémům, např. *mirnyx dyrnyx*. *Slownik* překládá jako 'nenápadně', avšak *Slovník nespisovné češtiny* (dále SNČ, 2006) má *mirnix dyrnix*, které vykládá 'jakoby nic, bez ptaní', což pochází z německého *mir nichts dir nichts*, 'jen tak jakoby nic'. Bylo by dobré to ověřit na širším materiálu, pocházejícím nejen z Hlučína. Možná, že jde zde o idiolektickou realizaci.

Už na počátku recenze jsme podotkli, že *Slownik* pokrývá celý diapazon hlučinských výrazů. S regionálními dialektismy se kříží prostředky od spisovných odborných, přes nespisovné profesionalismy a přes slangové až k argotismům.

Přiblížme si tuto škálu na vybraných příkladech.

Odborné spisovné výrazy, jako: *tovar*, *partes*, *zinkoklih*, *roraty* (církvní: 'ranní bohoslužba v adventu', ale i 'kručení v břiše').

Professionalismy: *špachtle*, *šlajfovati* (překládáno *Slownikem* jako 'brousit', já i SNČ to známe jako 'brzdit'), *vypolstrovač*, *hexenšus* 'ústřel páteře'.

Některé profesionalismy jsou pravděpodobně zároveň dialektismy: *šichta*, *platoňák* 'valník', *podoravani* (odpovídá asi českému podmítání), *štajgr* 'důlní mistr', *veksle* 'výhybka', *zarobek* 'výdělek', společně se spisovnou češtinou: *hnojivo* (běžné: hnůj).

Dialektismy: *chachar*, *kobzol*, *děvucha*, *naptáč* 'pozvat', *paluz* 'pavuza', obecně česky (OČ) pabuza, *ujec*, *včil*, *žabič* 'studit', *škrňurič* 'krčit nos, ohrmovat nos', *vartko* 'bystře, rychle', *cuckač se* 'líbat se'.

Společné i s obecnou češtinou, event. se středočeským nářečím jsou např. *tanco-vačka* (v OČ zastaralé), *třa* 'třeba', *sulc* (z němčiny v obou útvarech), *regma*, *obyvak* (dnes už spisovné hovorové) nebo i zcela zastaralé *zasmažka* 'jiška', *zichrhajcka*, pouze odlišné hláskoslovně: *zepsuč* s překladem 'zkazit', viz OČ *zepsout*, které však běžně znamená 'vynadat', avšak význam 'pokazit, zničit' má i SNČ.

Evidují se i slangové aj. expresivní výrazy (*zmachrovač*, *viškantka* 'zpěvačka'), zvl. argotismy *vlašiske* 'pačesy', *sprdnuč* *Slownik* překládá: *seřvat* (lze i *sprdnout*), *zbuřič* 'pokadit se', *zbrinkač se* 'počůrat se'.

Na konci *Slowniku* (s. 624 až 641) najdeme *Aneks*, což je stručný slovník přísloví. Je třeba zde připomenout, že v polštině se přísloví nechápe jako součást frazeologie, ale jako specifický literární žánr, který představuje formu lidové moudrosti (srov. Bogusławski, 1976; *Slownik terminów literackich*, 1976). A proto frazemy (v polštině pojmenovány jako frazeologizmy) jsou ve *Slowniku* uvedeny na konci slovníkového hesla, a frazémy (přísloví, pořekadla, rčení, pranostiky) tvoří i zvláštní část *Aneks*. V této části jsou tak vedle hlučinských přísloví hlučinská rčení, pořekadla i několik pranostik (jako *Na Hromnice*, *pul žimnice*) s jejich ekvivalenty českými a polskými. Zdá se, že někde jsou uvedeny ekvivalenty se vzdálenějším významem,

např. k přísloví: *Čím hrnec navře, tím i vyvře* se přiřazuje české *Co do sudu přijde nejdřív, tím je provždy citit*. Bližší je mu *Čím hrneček navře, tím páchne/smrdí*, i když už je archaické.

Leckterý hlučinský frazém nemá příslušný český ekvivalent nebo mi není znám: *Na huru se diva a spod sud vidí*. Autor k němu přiřazuje český překlad ‚vidí to jinak‘ a polský ekvivalent *Jedno oko na Maroko, drugie na Kaukaz*. Obdobně je tomu u obratu *Co ty viš, na huře spiš*, autor k němu přičleňuje *Kdo nebyl v pekle, neví, jak je tam horko* (pol. *Co ty wiesz, w nogach śpisz*).

Uvedme ještě další zajímavé doklady, jejichž české doklady mi nejsou známy, ovšem význam je jasný: *Kdo bečí, že má málo, temu ubrač. Kdo robí zbytky, pozbude kytky* – je opravdu jeho český význam ‚kdo dovádí, zraní se‘ a polské přísloví *Gdyby kózka nie skakała, to by nóżki nie złamala?*

Někdy se k hlučinskému frazému přiřazuje výrok, který je blízký významem polskému, ale nejde o jeho český význam: *Eli stojíš, lebo sedíš, maš to za jedne peníze, stojíš nebo sedíš, budeš čekat stejně dlouho*. Tady stačil doslovný frazeologický ekvivalent *...máš to za jedny/za stejné peníze*. I jindy se uvádí už málo známé přísloví *Kdo plevy šeje, plev navěje* – čes. *Kdo plevy seje, málo sklídí*, existují i jiné české přísloví *Kdo skoupe seje, skoupe sklízí*, aneb *Kdo řídko seje, řídko žne*. Frazémy by si zasloužily samostatný výzkum.

Představovaný slovník je velice pracný, poklona před jeho autorem. Nevím, kolik let nad ním strávil, ani si to nedovedu představit. Přitom takovýto slovník by si zasloužily i další okrajová nářečí.

Literatura

- BOGUSŁAWSKI, A. (1976). O podstawach ogólnej charakterystyki przysłów. *Pamiętnik Literacki*, 67(3), 145–172.
- KRZYŻANOWSKI, J. (1976). *Mądrej głowie dość dwie słowie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- OLIVA, K. a kol. (2012). *Polsko-český slovník*. Praha: Leda.
- Slovník nespisovné češtiny*. (2006). Eds. J. Hugo, M. Fidlerová, K. Adámková a Z. Juránková. Praha: Maxdorf.
- Slovník terminów literackich*. (1976). Ed. J. Sławiński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

K R O N I K A

Języki słowiańskie w ujęciu diachronicznym i synchronicznym II.

Slavic Languages in Diachronic and Synchronic Perspectives II.

MIECZYSLAW BALOWSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5301-9819>

E-mail: balowski@amu.edu.pl

W dniach 15–16 maja 2025 roku na Uniwersytecie Opolskim odbyła się druga międzynarodowa konferencja naukowa *Języki słowiańskie w ujęciu diachronicznym i synchronicznym* pod tytułem *Tradycja i nowoczesność*. Jest to cykliczne spotkanie slawistyczne organizowane przez Katedrę Języków Słowiańskich Instytutu Językoznawstwa Uniwersytetu Opolskiego, a jego pierwsza edycja miała miejsce w roku 2023 (por. Hampl, 2023). Znaczne grono prelegentów reprezentowało ośrodki slawistyczne zarówno polskie, jak i zagraniczne. Spośród uczelni polskich należy wymienić Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Szczeciński, Uniwersytet Śląski i Uniwersytet Wrocławski. Licznie reprezentowane były także czeskie instytucje naukowe i uniwersytety: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Slovanský ústav Akademie věd České republiky, Univerzita Hradec Králové, Univerzita Karlova, Ostrav-

Bohemistika, 2026 (1) © The Author(s). Published by: Adam Mickiewicz University in Poznań, Open Access article, distributed under the terms of the CC Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International licence (BY-NC-ND, <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ską uniwersytetu, Uniwersytetu Palackého v Olomouci, Śląską uniwersytetu v Opavě, Západočeská uniwersytetu v Plzni. Ponadto w gronie prelegentów byli przedstawiciele innych zagranicznych ośrodków, takich jak Prešovská uniwersytetu (Słowacja), Oddział Narodowego Centrum Naukowego „Instytut Ekspertyz Sądowych im. Zasłużonego Profesora M.S. Bokariusa” w Połtawie (Ukraina), Charkowski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny imienia G.S. Skoworody (Ukraina) oraz Tarnopolski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny imienia Włodzimierza Hnatiuka (Ukraina).

W imieniu organizatorów konferencji gości i prelegentów powitała kierownik Katedry Języków Słowiańskich, prof. UO dr hab. Grażyna Bałowska, następnie konferencję otworzyła dyrektor Instytutu Językoznawstwa UO, prof. UO dr hab. Anna Tabisz. Życząc uczestnikom owocnych obrad, podkreśliła, że konferencja ta wpisuje się w bogatą tradycję uczelni opolskiej jako znanego w Polsce sławistycznego ośrodka akademickiego.

Podczas dwudniowych obrad zaprezentowano 44 referaty, przy czym ponad połowę stanowiły wystąpienia, których autorzy koncentrowali się na zagadnieniach języka czeskiego. I tym właśnie analizom poświęcimy uwagę w niniejszym sprawozdaniu. Obrady plenarne pierwszego dnia konferencji otworzył referat Jany Hoffmannovej *Česká, polská a slovenská stylistika v jedné dekádě (2013–2022)*, w którym autorka dokonała porównania najnowszych opracowań dotyczących stylistyki, jakie pojawiły się na przestrzeni ostatniego dziesięciolecia w Czechach, na Słowacji oraz w Polsce. Szczegółowo przebadła podejścia m.in. do sposobu definiowania takich pojęć, jak *styl, tekst, dyskurs, język, komunikacja czy rejestr*, do rozumienia wielojęzyczności czy dialogowości komunikatu, opisu języka nowych mediów czy kolokwializacji niektórych sfer współczesnej komunikacji, by dojść do wniosku, iż podejścia te są zgodne w wielu kwestiach i w podobny sposób reagują na aktualne trendy rozwojowe języka. W drugim wystąpieniu pt. *Walencja kulturowa a identyfikacja narodowa w społeczeństwie wielokulturowym*, Mieczysław Bałowski, wychodząc od pojęć *tradycja, nowoczesność* oraz *konfrontacja*, wskazał na ich odbicie w języku. Badacz zauważył, że w przypadku aktywności jednostki mamy do czynienia z różnym stopniem uniwalencji językowej i kulturowej, przejawiającej się np. makaronizowaniem, zapożyczaniem wyrazów obcych itd. W przypadku zaś aktywności zbiorowej chodzi o kontakty międzyjęzykowe (wyspowy rodzaj kontaktu kulturowego i językowego), wewnątrzjęzykowe (standard – subsystem regionalny) i zewnątrzjęzykowe (kultura regionalna – kultura ponadregionalna). Obrady plenarne zamknął Andrzej Charciarek referatem *Provozní řád jako nápis v polském a českém veřejném prostoru*, w którym autor zajął się porównaniem specyficznego polskiego i czeskiego gatunku, jakim jest regulamin, określający zasady korzystania z różnorodnego typu przestrzeni publicznej, np. terenów zielonych (parki, ogrody, bulwary), placów czy różnego typu obiektów.

Dalsza część obrad konferencyjnych przebiegała w sekcjach tematycznych. Problematyka bohemistyczna była najliczniej reprezentowana w sekcji leksykalno-semantycznej zarówno w pierwszym, jak i w drugim dniu konferencji. Szczegółowemu oglądowi terminologii położniczej w ujęciu diachronicznym poświęciła swoje wystąpienie Helena Chýlová, która w referacie pt. *Formování porodnické terminologie v češtině v období 1. poloviny 19. století* przedstawiła analizę korpusu terminów wyekscerpowanych z dzieł Antonína Jana Jungmanna, twórcy nowoczesnej opieki medycznej nad ciężarną kobietą w Czechach. Autorka zwróciła uwagę na sposoby wzbogacania staroczeskiego słownictwa położniczego poprzez tworzenie nowych terminów w oparciu o język niemiecki, ale także własną inwencję Antonína Jana Jungmanna. W kolejnym referacie pt. *Úvaha nad pojmy «modernost» a «módnost»* Marie Čechová omówiła wzajemną relację współczesnych czeskich pojęć *modernost* i *módnost*, podkreślając, że ich wspólną cechą jest nowość. Badaczka zauważyła także różnice w ich znaczeniu: *modernost* jest rozumiana powszechnie jako pożądana, natomiast *módnost* zwykle traktowana jest jako zjawisko negatywne. Następną prelegentką, Aleksandra Zięba, przedstawiła referat pt. *Na tropie fatyzmów i emotywów: autorskie metody wyodrębniania reproduktów w duchu myśli opolskiej*. W swojej analizie oparła się na koncepcji frazematyki Wojciecha Chlebdy, który wprowadził termin *frazem/reprodukt wielowyrzowy* na określenie jednostek pełniących podstawową funkcję w komunikacji interpersonalnej i obejmujących oprócz fatyzmów i emotywów także adresatywy, napisy miejskie itp.

W omawianej sekcji kolejny referat pt. *Ať je vaše slovo «ano», «ne»* „ano”, „ne”. *Lexikální sémantika perspektivou jazykových příruček a komunikační reality* wygłosił Miloš Vondráček. Autor, w oparciu o materiał badawczy uzyskany z Czeskiego Korpusu Narodowego, z korpusów tekstów pisanych SYN2020 i SYNv13, zaprezentował analizę środków modalnych typu *ano (jo), ne; zřejmě, patrně; jistý, určitý; jisté, určitě*. Inny sposób wykorzystania danych korpusowych we współczesnym językoznawstwie omówił Adrian Zasina w swoim wystąpieniu pt. *Typologie korpusových cvičení a jejich automatické generování pomocí AI*. Badacz zwrócił uwagę na możliwości wykorzystania nowych technologii w procesie dydaktycznym. Podkreślił, że połączenie metod lingwistyki korpusowej z technologią AI pozwala usunąć trudność, jaką jest obecnie obsługa narzędzi korpusowych, dzięki czemu i łatwiejszemu generowaniu przez AI wyników zadanych operacji.

W ramach omawianej sekcji leksykalno-semantycznej zaprezentowano także cztery referaty traktujące o zagadnieniach czeszczyzny w porównaniu z innymi językami: polskim, słowackim, rosyjskim oraz angielskim czy niemieckim. Jiří Zeman w wystąpieniu zatytułowanym *Vztah cizích a českých textů při přejímání písní populární hudby* zaprezentował sposób przekształcenia tekstu piosenki rozumianej jako przykład specyficznego tekstu kultury z L1 (język polski) do L2 (język sło-

wiański: czeski, słowacki). Utworem analizowanym przez badacza była popularna polska piosenka *Ballada wagonowa*, wykonywana przez Marylę Rodowicz. Na podstawie przedstawionej analizy autor doszedł do wniosku, że teksty oscylują między transformacją (tłumaczeniem) a substytucją (zastąpieniem innym tekstem), przy czym tekst słowacki jest bliższy transformacji, a czeski stanowi substytucję. Kolejnym referatem o charakterze porównawczym był tekst L u k á š a M a r š í k a pt. *Depropriální lexikum ve slovní zásobě a jeho kulturní dědictví (na materiálu českého, ruského a polského jazyka)*. Autor badał eponimy funkcjonujące w tytułowych trzech językach ze szczególnym uwzględnieniem ich ładunku kulturowego i podkreślił, że grupa tego typu wyrazów deproprialnych charakteryzuje się znaczną różnorodnością i bogactwem odwołań historyczno-kulturowych, co wpływa nie tylko na wzbogacanie zasobu słownictwa danego języka, ale także ewokuje zainteresowanie historią i kulturą poszczególnych społeczności, z języka których wywodzą się badane przykłady. Komparatywne ujęcie rosyjsko-czeskie reprezentowało wystąpienie L u k á š a P l e s n í k a, który w referacie pt. *Možnosti lexikálního přenosu vidové dvojice «брать/взять» (rusko-česká komparace)* zastanawiał się nad możliwym przekładem pary aspektowej rosyjskich czasowników na język czeski. W oparciu o bogatą egzemplifikację znaczenia powyższych czasowników, pochodzącą ze słowników języka rosyjskiego, autor skonstatował, że w procesie przekładu na język czeski nieodzowne jest uwzględnienie szerszego kontekstu słowa, aby móc wybrać odpowiedni ekwiwalent znaczeniowy. Natomiast Jiří Jelínek w swoim referacie *«Bledá bázeň», «bledá hrůza» a «bledý strach» v češtině a jiných jazycích* przedstawił tytułowe frazemy w perspektywie diachronicznej oraz synchronicznej, wskazując na ich „życie” w czeszczyźnie poczynawszy od literatury modernizmu przez popularność w latach 1880–1940 po znaczne ograniczenie występowania w drugiej połowie XX wieku i niemal całkowite wyjście z użycia po roku 1980. Przepadał także wpływ innych języków (angielski, niemiecki, polski) na funkcjonowanie tych frazemów w czeszczyźnie.

Spośród zagadnień leksykalno-semantycznych wydzielony został samodzielny krąg tematyczny dotyczący językowego obrazu świata. W tej sekcji przedstawiono sześć referatów o tematyce bohemistycznej. E k a t e r i n a R y c h e v a w wystąpieniu zatytułowanym *Conceptualizace Evropské unie pomocí rostlinných a mechanických metafor v českém politickém diskurzu* przedstawiła obraz Europy zawarty w słownictwie roślinnym oraz mechanicznym, stosowanym przez czeskich polityków. Jak zauważa, metafory z wykorzystaniem słownictwa fitonimicznego (np. *strom, květina, kořeny*) nawiązują do idei naturalnego rozwoju, zakorzeniania się i wzrostu, które wymagają cierpliwości i stałej opieki, natomiast metafory z zastosowaniem słownictwa mechanicznego (np. *stroj, motor, ozubená kolečka, mašinerie*) przedstawiają Unię Europejską jako bezduszny i złożony system, ulegający awariom,

który jednak można kontrolować i naprawiać. J i n d ř í š k a S v o b o d o v á zaś wygłosiła referat pt. *Jan Palach na stránkách Rudého práva v lednu 1969 a 1989*, w którym zaprezentowała medialny obraz Jana Palacha, jaki został ukształtowany w dzienniku *Rudé právo* w 1969 roku po tragicznym samospaleniu, jakiego dokonał w styczniu tegoż roku. Następnie wskazała na zmiany owego obrazu, jakie dokonały się po dwudziestu latach i zostały opublikowane w rocznicę powyższych wydarzeń w styczniu 1989 roku. Dalszym wystąpieniem w tej grupie był referat K a r o l í n y C i n k r a u t o v e j pt. *ZDRAVÍ a NEMOC ve světle textových dat: korpusová analýza*. Badaczka ujęła powyższe pojęcia jako opozycję semantyczną podstawową dla językowego obrazu świata. W swojej analizie oparła się o dane pozyskane z Czeskiego Korpusu Narodowego przy wykorzystaniu narzędzi KonText i Sketch Engine, przy czym odwołała się do badań konceptu ZDROWIE, prowadzonych w ramach międzynarodowego projektu badawczego EUROJOS-2 *Językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów na tle porównawczym*. Natomiast G r a ž y n a B a l o w s k a zajęła się w swoim referacie zatytułowanym *Opozycja SWÓJ – OBCY utrwalona w czeskiej frazeologii* podstawową opozycją semantyczną we frazeologii o charakterze aksjologicznym, w której SWÓJ = dobry, OBCY = zły. Autorka podkreśliła, że tytułowa antynomiczność przejawia się w zestawieniu przeciwstawnej charakterystyki tworzącej podkategorie semantyczne typu: PRZYJACIEL – WRÓG, OPIEKUN – PRZEŚLADOWCA, ODDANY – OBOJĘTNY, DOBRODUSZNY – PODSTĘPNY, PODOBNY DO MNIE – RÓŻNY ODE MNIE. Obrazowi świata utrwalonemu w czeskiej frazeologii poświęcony był także referat L u b o m í r a H a m p l a pt. *Mysz jako najbardziej reprezentatywny przedstawiciel w języku czeskim i polskim w taksonomicznej grupie Rodentia, czyli rzędu gryzoniowatych. Analiza na materiale czeszczyzny i polszczyzny*. Badacz skupił się tu na czeskich i polskich jednostkach frazeologicznych z animalistycznym komponentem MYŚ – MYSZ. Na podstawie cech przypisanych temu zwierzęciu odtworzył językowo-kulturowy obraz człowieka zawarty w analizowanym wycinku frazeologii. Powyższą sekcję zamknęło wystąpienie pt. *Rámcování Ostravy v současné české rozhlasové povídce*, którego autorem był J a n H u l e j a. Autor zrekonstruował językowy obraz miasta uchwycony w serii siedmiu opowiadań dotyczących Ostrawy i emitowanych przez Czeskie Radio na stacji Vltava w 2025 roku pod nazwą *Ostrava, Ostrava!* Zwrócił również uwagę, że w obrazie miasta nadal występują określenia typu *drsné, hornické, hutnické, ošklivé, periferní, osudové město*.

Pozostałe wystąpienia poruszające problematykę bohemistyczną wybrzmiały w drugi dzień obrad w dwu sekcjach: onomastycznej oraz leksykograficznej. Zagadnieniom onomastycznym poświęcili swoją uwagę Jiří Novotný oraz Jitka Bieleň. Jiří Novotný zaprezentował analizę toponimów w ujęciu diachronicznym, odwołując się do wydarzeń historycznych: wyprawy czeskiego księcia Brzetysława I na Polskę w latach 1038–1039. Autor w swoim wystąpieniu pt. *Česká toponyma k pře-*

sidlení Poláků roku 1039 podkreślił, że czeskie toponimy częściowo potwierdzają informacje przekazywane w czeskiej tradycji literackiej (Kosmas), że mieszkańcy zdobytego wówczas Giecza mieli prosić o przesiedlenie do Czech. Tym samym wskazał na pomocniczą funkcję dyscyplin zewnętrznych w stosunku do językoznawstwa i literaturoznawstwa w ustalaniu faktów językowych. J i t k a B i e l e Ń zaś skoncentrowała się na porównawczym synchronicznym ujęciu chrematonimów. W swoim referacie *Neoficiální chrématonyma a jejich fungování v současné češtině a polštině* Autorka wykorzystała ankietę jako narzędzie pozyskania materiału językowego, której respondentami byli uczniowie szkół średnich oraz studenci bohemistyki w Czechach i w Polsce. Badanie wyłoniło korpus hipokorystycznych form chrematonimów, używanych w nieoficjalnej komunikacji w małej grupie społecznej, zwłaszcza w rodzinie.

Natomiast zagadnieniom leksykograficznym poświęcono cztery wystąpienia. J a n a B í l k o v á w referacie pt. *Vývojová dynamika češtiny a korpusová data v současné lexikografii* zaprezentowała problemy związane z opisem nowych znaczeń leksykalnych i form wyrazów, występujących we współczesnej czeszczyźnie i ujętych w opracowywanym obecnie słowniku pod nazwą *Akademický slovník současné češtiny*, który – choć nie jest słownikiem kodyfikacyjnym – ma charakter normatywny i stanowi źródło wiedzy dla użytkowników czeszczyzny o jej poprawnym użyciu w komunikacji. Problematykę współczesnego czeskiego języka nieliterackiego poruszył B a r t o s z J u s z c z a k. W swoim referacie pt. *Nowe wydanie słownika czeszczyzny nieliterackiej. Zakres i rodzaj rozszerzenia* zaprezentował próbę porównania dwóch wydań słownika czeszczyzny nieliterackiej *Slovník nespisovné češtiny* z roku 2009 oraz 2020. Wskazał na różnice w obu wydaniach, dokonując ilościowej i jakościowej analizy rozbieżności leksykalnych przy zastosowaniu dostępnych słowników normatywnych i internetowych. J a n a V í l l n o v K o m á r k o v á zaś poświęciła swoje wystąpienie monumentalnemu dziełu leksykograficznemu, powstającemu od 1989 roku w Akademii Nauk Czeskiej Republiki w Brnie, jakim jest *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, którego ostatni, dwudziesty pierwszy, tom ukazał się pod koniec 2022 roku. Badaczka w referacie pt. *Princip sémantických páralů v «Etymologickém slovníku jazyka staroslověnského»* omawia zastosowanie jednej z metod rekonstrukcji znaczenia wyrazów, polegającej na poszukiwaniu analogii znaczeniowych zarówno w językach spokrewnionych, jak i niespokrewnionych.

Sekcję leksykograficzną zamknął referat pt. *Západoslovanské slovníky falešných přátel jako výchozí dataset pro zkoumání mezijazykové homonymie a paronymie*. V l a d í m í r a H o l m a n o v á dokonała analizy sposobu opisu homonimii międzyjęzykowej w słownikach języka czeskiego, polskiego, słowackiego oraz górnołużyckiego. Zwróciła uwagę na fakt, że homonimia międzyjęzykowa została stosunkowo szczegółowo opisana w publikacjach leksykograficznych czesko-polskich, natomiast

w innych tego typu opracowaniach porównawczych zauważa się brak takich informacji, np. słowacko-górnołużyckich.

Zaprezentowane podczas dwudniowych obrad badania językoznawcze potwierdziły tezę, że oba koncepty TRADYCJA i NOWOCZESNOŚĆ zaproponowane przez organizatorów konferencji jako temat międzynarodowego spotkania slawistycznego tylko pozornie są przeciwstawne, faktycznie jednak wzajemnie się warunkują, przenikają i uzupełniają. Opolska konferencja stała się platformą wymiany myśli naukowej i doświadczeń badawczych językoznawców z różnych krajów, otwierając przestrzeń pogłębionego oglądu przedmiotu badań nie tylko w perspektywie diachronicznej i synchronicznej, ale także porównawczej. Zwróciła na to uwagę prof. U O d r h a b. Grażyna Balowska, która zamykając konferencję, podkreśliła, że wysłuchane referaty niewątpliwie pobudziły wyobraźnię naukową uczestników do dalszych dociekań i staną się źródłem inspiracji badawczych, owocujących interesującymi tematami kolejnych prac.

Literatura

HAMPL, L. (2023). První setkání slovanských jazykovědců na Opolské univerzitě. *Bohemistika*, 23(4), 675–681.